

banka ve

EKONOMİK yorumlar

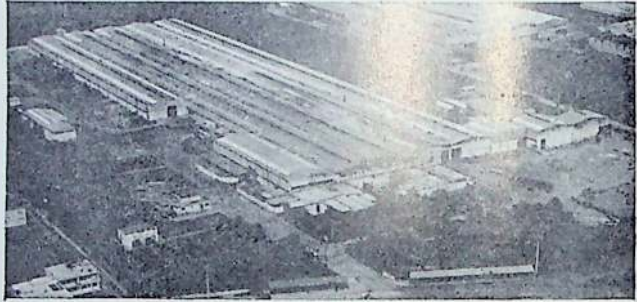
AYLIK DERGİ • NİSAN 1990 • YIL : 27 • SAYI : 4 • 4000 LİRA (KDV DAHİL)

Banka ve Maliye / 1
EKONOMİK YORUMLAR / 5
Ceyhan
Gökyiğit
Dr. Çelik Kuraoğlu
Dr. İltiz Turan
Dr. Halûk Ürman
Ekonomik Göstergeler (İç) / 28
Gelişimsel Dönüşümün Dünyasındaki Hızlı
Gelişmelerin Reel Ekonomi
Sistemlerindeki Etkileri / 29
Prof. Dr. Dündar Sağlam
Para Piyasası / 35
Doç. Dr. Mehmet Bolak
Ekonomik Kaynakların Kamusal Kaynak :
Ortaklığı Senedi / 41
Prof. Dr. Mehmet E. Palamut
Sovyet Tarımında Perestrojka / 45
Doç. Dr. Suat Oktar
Ekonomik Gelişim, Ancak Karışmadı
(Dış Basından) / 51
Doç. Dr. Nilsen Altıntaş
Ekonomik Göstergeler (Dış) / 54
1990'lı Yılların Türkiye
Ekonomisi : GAP-Ege ve İzmir / 55
Prof. Dr. Hüsnü Erkan
Ekonomik Olayları / 61
Dr. Yıldırım Kılıç

Doğu Avrupa Ülkeleri ile
Sovyetler Birliği'ndeki Gelişmeler ve
Bunun Yansımaları

ÇELİK HALAT

EN BÜYÜK ÜRETİCİ OLMANIN SORUMLULUĞUNU TAŞIYOR.

ÇOKDEMETLİ HALAT
MONOTORON
ÖNGERİLİMLİ BETON TELİ
YAYLIK TEL
GALVANİZLİ TEL ve
LASTİK TELİ

Öncü oluşumuzu bize duyduğunuz güvene borçluyuz

ÇELİK HALAT
ve
TEL SANAYİİ A.Ş.

Kabataş, Setuşü No:27 80040-İstanbul

Tel: (1) 152 45 00 (4 hat) Tlx: 24230 ceha tr Fax: (1) 149 89 22

Bu Tablo...

“Güveninizin Eseri”

31 Aralık 1989 Sonuçları

Özkaynaklar 1.2 Trilyon

Net Kâr 345 Milyar
(Yerleşikler sonra)

Mevduat 5 Trilyon

Aktif Toplamı 7 Trilyon

Bu tablo, Akbank'ın gücündeki artışı; Akbank'a duyulan güvenin büyüdüğünü; dünya bankacılığında ulaştığı noktayı gösteriyor.

Akbank, “Güveninizin Eseri” bu tabloyu sunarken; ayrıca büyüme hızıyla orantılı olarak sermayesini 27 Mart 1990 tarihinde **1 Trilyona** yükselttiğini açıklamaktan gurur duyuyor.

AKBANK
“Güveninizin Eseri”

Diş düşmanı tartar'a ve diş çürümelerine karşı güç

Özel formülünün etkisi klinik deneylerle kanıtlanan İpana Anti-Tartar, diş taşlarına ve diş çürümelerine karşı güçlüdür. İçerdiği Fluorid ile diş minelerini sertleştirir, diş çürümelerini önler. Bileşimindeki özel maddeler, yeniden diştaşı oluşumunu en aza indirger. İpana Anti-Tartar, günlük kullanımda diş çürümelerini de önleyen ideal "özel bakım" diş macunudur.

Tartar (Diştaşı) Nedir?

Tartar dişler üzerinde, özellikle diş ile dişetinin birleştiği bölgelerde biriken kireçleşmiş tabakalardır.

Tartar "periodontal" hastalıklara neden olur:

- İstenmeyen ağız kokuları oluşur.
- Dişetleri çekilir, iltihaplanır, sık sık kanar.
- Dişlerin direnci azalır, sallanmaya başlar.
- Diş çürümelere hızlanır.

Tartar, ayrıca, dişlerin görünümünü de çirkinleştirir.

Tartar (Diştaşı) Nasıl Önlenir?

Tartar, diş hekimleri tarafından temizlenir. Ancak, zaman içinde, dişlerin dişetiyle birleştiği bölgede yeniden tartar birikimi başlamaktadır. İpana Anti-Tartar, bu birikimi geciktirir, en aza indirger. Diş çürümelerine ve diştaşlarına karşı güçlü İpana Anti-Tartar, her gün, düzenli olarak kullanılmalıdır.

Unutmayın!

İpana Anti-Tartar özel formülü, güçlü etkisi, farklı tadıyla, günlük ve özel diş bakımı için geliştirilmiş, çağdaş bir İpana ürünüdür.

Siz de, her gün düzenli olarak İpana Anti-Tartar kullanın, diş minelerinizi sertleştirin, diş çürümelerini önleyin, diştaşlarından arınmış, sağlıklı dişler kazanın!

diş macununuzu biliyoruz

banka ve ekonomik yorumlar

Aylık Dergi

Ekonomik ve Sosyal Yayınlar A.Ş.

Adına İmtiyaz Sahibi

KEMAL KURDAŞ

Yazı İşleri Müdürü

DR. ÖZTİN AKGÜÇ

Danışma Kurulu

Prof. Dr. Asaf Savaş Akat • Prof. Dr. Erdoğan Alkin • Dr. Orhan Altan • Prof. Dr. Osman Fikret Arkun • Prof. Dr. Mustafa A. Aysan • Dr. Metin Berk • Prof. Dr. Ünal Bozkurt • Prof. Dr. Kenan Bulutoğlu • Prof. Dr. Nasuhi Bursal • Ege Cansen • Halük Ceyhan • Prof. Dr. Lâtif Çakıcı • Mehmet Gün Çalika • Şinasi Çelikkol • Özer U. Çiller • Bülend Çorapçı • Ahmet Demirel • Zeki Döşlülöğlü • Necdet Durakbaşı • A. Aydın Dündar • Kaya Erdem • Tarhan Erdem • Oktay Ersoy • Prof. Dr. Cumhuriyet Ferhan • Prof. Dr. Atilla Gönenli • Prof. Dr. Emre Gönsensay • Prof. Dr. Zeyyat Hatiboğlu • Erhan Işıl • Prof. Dr. Halûk A. Kabaalioğlu • Prof. Dr. Müh. Kemal Kafalı • Adnan Başer Kafaçoğlu • Y. Doç. Dr. Ahmet S. Kalın • A. Nazif Keyman • Prof. Dr. Yıldırım Kılıç • Prof. Dr. Tamer Koçel • Prof. Dr. Kemal Kurtuluş • Nuh Kuşçulu • Prof. Dr. Erol Manısalı • Prof. Dr. Orhan Morgül • Prof. Dr. Erdoğan Moroğlu • Ziya Nebioğlu • Ergin Neng • Rahmi Önen • Prof. Dr. İsmail Özasan • M. Celâlettin Özgen • Ertan Özgür • Tuncay Özulan • Selâhattin Özmen • Prof. Dr. Ergun Özsunay • Doç. Dr. Merih Paya • Prof. Dr. Reha Poroy • Prof. Dr. Dündar Sağlam • Halit Soydan • Prof. Dr. Mehmet Şükür Tekbaş • Osman N. Torun • Prof. Dr. Kemal Tosun • Fikret M. Tuncer • Nezih Tunçsiper • Prof. Dr. Gül G. Turan • Doç. Dr. Şeref Türen • Doç. Dr. T. Güngör Uras • İbrahim Ülkem • Dr. Cüneyt Ülsever • A. Doğan Yalın • Doç. Dr. Güksel Yücel • Prof. Dr. Ahmet Yüksel

Basım-Yayım Danışmanı

M. Tarık Yaşa

OKURLARA MEKTUP

Sevgili Okurlarımıza,

Bu sayının «Ekonomik Yorumlar» bölümünde, «Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'ndeki Gelişmeler ve Bunun Yansımaları» üzerinde durulmaktadır. «Açık Oturum»a katılan değerli konuşmacılarımız, konuyu çok yönlü olarak tartışmakta ve ilginç açıklamalarda bulunmaktadırlar. Doğu Avrupa'da, Sayın Prof. Dr. Turhan'ın dediği gibi; «Kısa sürede o kadar önemli değişiklikler ortaya çıktı ki, bunu yaşayan toplumların değişimle baş etmeleri bir yana, onlarla ilişkisi olan toplumlar dahi bu değişen şartlar altında ilişkilerini nasıl düzenleyecekleri konusunda şaşkınlığa düştüler. Bu gelişmeler, -aralarında Türkiye'nin de bulunduğu- çeşitli ülkelerin hem Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerinde yeni fırsatlar, yeni sorunlar yaratıyor, hem de diğer ülkelerin birbirleri ile olan ilişkilerini de etkileyebilecek bir mahiyet gösterebiliyor.» Dergi'de yer alan diğer yazılarında da, her zaman olduğu gibi ilginizi çekeceğini ümit ediyoruz.

Zaman zaman yinediğimiz gibi, Derginiz, okurları kadar yazarları bakımından da şanslı bir yayın organıdır. Ekonomiye ilişkin konularda Dergi'ye çok sayıda yazı gönderilmektedir. Bunlar, uzmanlarca incelendikten sonra yayınlanmaktadır. Dergi'nin yazıları sınırlı olduğundan, gelen yazılar sıraya konulmaktadır. Bu yazıların yayım için uzun süre bekletilmeleri bizi son derece üzmetmektedir. Bu nedenle Sayın yazarlarımıza, bizi anlayışla karşılayacaklarına inanarak, birkaç noktayı yeniden hatırlatmak istiyoruz. Lütfen; yazılarınızı mümkünse daktiloyle, kâğıdın bir yüzüne, en az üç aralıkla yazınız; güncel konuları işleyiniz; yazı boyunu kısa tutunuz ve tekrarlardan kaçınız. Dergi sayfalarına sığmayacak büyüklükteki tabloları, elden geldiğince yazı ile ifade edin. Böylece yazınızın kısa sürede yayınlanması için uygun bir ortam yaratmış olursunuz. Bu arada, özel araştırmalara öncelik verildiğini de unutmayınız.

Saygılarımızla,

AYLIK DERGİ NİSAN 1990 YIL : 27 SAYI : 4 4000 LİRA (KDV DAHİL)

İDARE YERİ : Binbirdirek Mahallesi, Suterazisi Sokak No. 6 Kat 2; 34400 Sultanahmet - İstanbul • TELEFON : 526 34 11 • YAZIŞMA : P.K. 769; 80005 Karaköy - İstanbul • AÇIKLAMA : Dergi'de çıkan yazılar kaynak göstermek koşuluyla alınabilir • KDV DAHİL 1990 İÇİN YILLIK ABONE : 48.000 TL; ÖGRENİCLERE : 24.000 TL. • İLAN FİYATLARI : Arka Kapak 1.000.000 TL, Ön Kapak İçi 600.000 TL, Arka Kapak İçi 500.000 TL, Tam Sayfa (Ekonomik Yorumlar bölümü öncesi ve içi) 400.000 TL, Tam Sayfa 350.000 TL, Yarım Sayfa 200.000 TL, Çeyrek Sayfa 100.000 TL, Renk Farkı 250.000 TL. • NOT : İlan fiyatlarına % 10 oranında KDV ilave edilecektir. • BANKA HESAP NUMARALARI (İstanbul): Akbank Türbe Şubesi 443, İş Bankası Türbe Şubesi 15410, Yapı Kredi Çemberlitaş Şubesi 2269-9, Ziraat Bankası Beyoğlu Şubesi 768 • DİZGİ - TERTİP - BASKI : Met/Er Matbaası, Piyerloti Cad. Anadolu İş Hanı No. 39/7, Çemberlitaş - İstanbul, Telefon: 528 28 90 • CİLT : ŞEMA, Telefon : 556 31 09 • BASKI TARİHİ : 30 Nisan 1990 • SAYISI : 6000 •

EX ORT I PORT

Dış ticaret işlemlerinizde birşeyler eksik mi kalıyor?
Aksayan birşeyler mi var?

Türk bankacılık dünyasında saygın bir yeri olan
müşterilerinin menfaatlerini kollamayı ana ilke edinmiş
bir bankanın desteğini almayı deneyin.
Esbank'ı deneyin.

Dış ticaret işlemlerinde uzman bir ekibin
ileri otomasyon teknikleri ile size sunduğu
hızı kazanın.

"Vakit nakittir" sözünün
işinize yansımalarını izleyin.

ESBANK

"Tedbirli ve Kararlı"

ekonomik yorumlar

AÇIK OTURUM

KATILANLAR :

- Halûk CEYHAN
- Nihat GÖKYİĞİT
- Prof. Dr. Çelik KURDOĞLU
- Prof. Dr. Halûk ÜLMAN

YÖNETEN :

- Prof. Dr. İter TURAN

Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'ndeki Gelişmeler ve Bunun Yansımaları

TURAN — Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi'nin açık oturumuna hoş geldiniz. Konumuz Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'ndeki gelişmeler ve bunun yansımaları. Bundan birkaç yıl önce eğer herhangi bir uzmana Doğu Avrupa'nın birkaç yıl sonra nasıl bir durumda olacağını, Sovyetler Birliği'nin nasıl bir görünüm vereceğini soracak olsaydık, muhtemeldir ki büyük değişiklikler beklenmemesi gerektiğini ifade edecektik. Fakat kısa sürede o kadar önemli değişiklikler ortaya çıktı ki, bu değişimi yaşayan toplumların değişimle baş etmesi bir yana, bu toplumlarla ilişkisi olan toplumlar dahil bu değişen şartlar altında ilişkilerini nasıl düzenleyecekleri konusunda şaş-

kınlığa düştüler. Bu gelişmeler, çeşitli ülkelerin hem Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerinde yeni fırsatlar, yeni sorunlar yaratabiliyor, hem de diğer ülkelerin birbirleri ile olan ilişkilerini de etkileyebilecek bir mahiyet gösterebiliyor.

Bu çerçeve içerisinde, Doğu Avrupa'da ve Sovyetler Birliği'nde ortaya çıkan gelişmelerin ana çizgileri ve bu gelişmelerin uluslararası sistemi nasıl etkilediği hakkındaki görüşlerinizi nelerdir Sayın Ülman?

ÜLMAN — Doğu Avrupa'daki gelişmeler iki açıdan ele alınabilir. Birincisi, uluslararası sistem açısından; ikincisi, her ülkenin kendi içerisindeki gelişmeler açısından.

sovyetler birliği'nin çekilmesinden sonra, avrupa'nın doğu yarısı ile batı yarısı arasındaki ekonomik, siyasal ve ideolojik bölünme sona ermiş gibidir; doğudaki ülkelerde, demokrasiye ve planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş görülmektedir

Uluslararası sistem açısından bakılınca, Sovyetler Birliği'nin, Doğu Avrupa'dan çekilmesinden sonra Avrupa'nın Doğu yarısı ile Batı yarısı arasındaki ekonomik, siyasal ve ideolojik bölünme sona ermiş görünmektedir.

Son gelişmeler öncesine kadar Avrupa'nın iki yarısı, biri Sovyetler Birliği'nin, öteki A.B.D.'nin çevresinde olmak üzere ikiye bölünmüştü. Gerçi Doğu ve Batı Avrupa ülkelerinin bir yandan NATO, Avrupa Topluluğu gibi, diğer yandan Varşova Paktı, COMECON gibi kendi içlerinde örgütlenme çabaları olmakla beraber, genelde Sovyetler Birliği'nin ve Amerika'nın güdümünde görünüyorlardı. Şimdi, Sovyetler Birliği'nin Doğu Avrupa'daki egemenlik alanının kalktığı görülüyor. Bu açıdan bakıldığında Avrupa'da artık eskisi gibi kesin bir ikiye bölünmüşlükten söz etmek mümkün değil. Öyle ki, bugüne ka-

dar bölünmüşlüğü'nün simgesi olarak kabul edilen Berlin Duvarı bile fiilen yıkılmış durumdadır. Bunun yanı sıra iki Almanya hızla birleşme yoluna girmiştir. İki Almanya'nın birleşmesi, Avrupa'daki bölünmenin kalkmış olduğunu en iyi kanıtlayan bir örnektir.

Tabii, bu gelişmeler, uluslararası sistem açısından birtakım sorunlar, birtakım soru işaretleri yaratmıyor değil. Bundan sonra Avrupa'da nasıl bir yapılaşma olacak, Avrupa Topluluğu olduğu gibi mi devam edecek, biçim değiştirirse ne tür bir biçim değiştirecek, Avrupa'nın güvenlik sorunları nasıl çözülecek? Bütün bunlar konuyu fazlaca uzatacağı, genişleteceği için üzerinde durmayalım. Burada üzerinde durulması gereken Doğu Avrupa ülkelerindeki gelişmelerdir. Olaya uluslararası sistemler açısından baktığımız zaman bütün Doğu Avrupa ülkeleri, genelde aynı yöne yönelmiş görünüyorlar. Yani, siyasal sistem olarak demokrasiye, ekonomik sistem olarak da pazar ekonomisine geçişe yönelmiş görünüyorlar.

Demokrasiye geçiş, birbiri peşinden izlediğimiz seçimlerle görülüyor. Önce Polonya'da, dayanışmayı iktidara getiren seçimi, ondan sonra Almanya'daki seçim, onun arkasından Macaristan'daki seçimi gördük. Yakında sırasıyla Çekoslovakya, Bulgaristan ve Romanya'da da seçimleri göreceğiz. Seçimlerle şu veya bu biçimde bir demokratik düzene geçiş izlenmeye başlanmıştır. Ama bu sistem değişikliğinin hepsinde aynı kolaylıkla gerçekleşeceğini söylemek bana biraz zor gözüküyor. Siyasal kültürlerinde demokrasi olan ülkelerin, geçişli daha yumuşak bir biçimde yapacaklarını, ama siyasal kültürlerinde demokrasi bulunmayan Bulgaristan ve Romanya gibi ülkelerde demokrasiye geçişin daha sancılı, daha sorunlu olacağını düşünüyorum.

◆ Hayal etme gücü bilgiden daha önemlidir.

Albert Einstein

AÇIK OTURUMA KATILANLAR: Yukarıdaki fotoğrafta, soldan sağa doğru; **Prof. Dr. İter Turan** (İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi), **Nihat Gökyiğit** (Türk-Sovyet İş Konseyi Başkanı), **Prof. Dr. Çelik Kurdoğlu** (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu Genel Sekreteri), **Halûk Ceyhan** (İktisadi Kalkınma Vakfı Genel Sekreteri) ve **Prof. Dr. Halûk Ülman** (Marmara Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanı); «Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'ndeki Gelişmeler ve Bunun Yansımaları» konusunun ele alındığı «Ekonomik Yorumlar» toplantısında bir arada görüşüyorlar.

Demek ki, siyasal sistem açısından demokrasiye geçiş, ekonomik sistem açısından da plânlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş görülmektedir. Ben, piyasa ekonomisine geçişin de sorunsuz olmayacağı, bir takım sorunları da getireceği kanısındayım. İktisatçı olmadığım için ortaya çıkabilecek ekonomik sorunları tam olarak görebilecek, tartışabilecek durumda değilim. Ama, bana öyle geliyor ki, rekabete dayalı bir ekonomi düzenine geçişte eski alışkanlıklar, önemli sürtüşmeler yaratacağıdır. Örneğin, bugüne kadar devlet

tarafından desteklenen fiyatlar ne olacaktır, fiyatlardaki artışlar toplumda nasıl tepkiler yaratacağı, bugüne kadar sözde de olsa savunulan tam istihdam sorunu serbest bir ekonomide nasıl çözülecektir ve hepsinden önemlisi gene serbest rekabete dayalı bir piyasa ekonomisinde bugüne kadar o ülkelerin uyguladıkları yaygın ve toplu sosyal güvenlik sistemleri nasıl uygulanabilecektir? Bütün bunlar bana sorun olarak görünüyor.

TURAN — Çok teşekkürler. Sayın Ceyhan, Sayın Ülman'ın da belirttiği gibi Avrupa'nın Doğu'sundaki ve Sovyetler Birliği'ndeki gelişmeler bütün dünya sistemini etkileyecek sonuçlar doğurmaktadır. Bu arada Türkiye'nin özellikle ilgilendiği, geleceğini bağlamak istediği bir ülkeler topluluğu var: Avrupa Topluluğu. Bu

Yayına Hazırlayan :
Doç. Dr. Targan ÜNAL

değişikliklerin Avrupa Topluluğu'na yansımaları nasıl olacaktır?

doğudaki ülkelerin avrupa topluluğu'na bir an önce katılmak gibi bir düşünce içinde olmaları, çeşitli sorunlar yaratacaktır; örneğin, tam istihdama alışmış bir grup, rekabet ortamı içinde farklı istihdam koşullarına hemen uyabilecek midir?

CEYHAN — Doğu Avrupa'daki bu gelişme, muhakkak ki Avrupa'nın diğer bölümünü temelden sayılabilecek şekilde etkileyebilecektir. Etkileme, birkaç yönden ele alınabilir. Bir tanesi, Sayın Ülman'ın da söylediği gibi Doğu Avrupa ülkelerinde, liberalleşme ve demokratikleşme yönünde yapılan girişimlerdir. Doğu Avrupa ülkeleri, bu girişimlerini dengeli, stabil bir ortama kavuşup, bir güvence içerisinde yürütmek istiyorlar. Eğer yalnız başlarına kalırlarsa, görüldüğü kadarıyla, gene eski muhataplarıyla karşı karşıya kalıp, istedikleri yönleri varamayacakları endişesi var. Dolayısıyla, şu ana kadar yaptıkları beyanlardan, Avrupa Topluluğu'na katılmak için sabırsızlanır bir hal içerisinde oldukları anlaşılıyor. Tabii, burada Avrupa Topluluğu'na katılmak, kendileri yönünden de, Avrupa Topluluğu yönünden de sorunlar yaratacak. Kendileri yönünden yaratacağı sorunların başında, çoğulcu demokrasi geliyor. Çoğulcu demokrasi, hemen hemen hiçbirinde alışkanlık halinde değil. En çoğulcu demokrasi, zamanında Çekoslovak-

ya'da vardı. O bile unutulmuş, birkaç nesil geçmiş. Yani öncelikle, demokrasinin nasıl yerleşeceği, nasıl olacağı sorunu var.

İkincisi, liberal ekonomiye geçiş sorunu var. Sayın Ülman'ın da belirttiği gibi bütün sorunlarla beraber liberal ekonomiye geçiş nasıl olacak ve Avrupa Topluluğu'nun içerisindeki sistemde bu ekonomiler nasıl yaşayacaklar? Bunu, ilk deneme olarak Doğu-Batı Almanya'nın birleşmesinde göreceğiz. Şimdi, hissi olarak heyecanla ayağa kalkan taraflar bunu büyük bir sevinçle karşıladıklarını ifade ediyorlar ama, kapalı kapılar arkasında özellikle Federal Almanlar'ın büyük endişeleri olduğu, kişilerin büyük endişeleri olduğu biliniyor. Örneğin, bir adam geliyor, hiç beş kuruş para katmadan benim yıllarca oturup biriktirdiğim sosyal güvenlik fonunu, özellikle işsizlik fonunu, büyük ölçüde kullanmaya hak kazanıyor. Tabii, «Bu hak mıdır, değil midir?» şeklinde tartışmalar var. Bütün bunlar, büyük sorunlar yaratacak. Bu sorunlardan belki de en önemlisi, tam istihdama alışmış bu grubun, prodüktif bir ortamda, rekabet ortamı içinde farklı istihdam koşullarına uyup uyamayacağı.

Bunlar sorunların bir bölümü. İkinci bir grup sorun, Doğu Bloku'nda, zannediyorum Sovyetler Birliği de buna dahil, halkın ekonomik beklentileridir. Zaten esas hareketler, büyük ölçüde demokratik bir rejime ulaşmaktan çok, ekonomik beklentilerin yetmiş yıldır sağlanmaması ve sağlanma ümidi vermemesi üzerine başlamıştır. Yani kısa sürede darlıklardan, kuyruklardan kurtulma şeklinde görülen ekonomik beklentiler, bu esas hareketlere neden olmuştur. Şimdi, bu ekonomik beklentileri yerine getirecek hem bir ekonomik sistem kurulması, yani bir yardım sisteminin kurulması, hem de içeride ve

dışarıda bu ülkelerin alış güçlerinin geliştirilmesi gerekmektedir. Bu nasıl yürütülecektir?

Burada gene hesaplar, çok güncel bir konu olduğu için iki Almanya'nın birleşmesi üzerine yapıyor. Batı Almanya'da konuşulan rakamlar, Doğu Almanya'nın, Batı seviyesine yakın bir şekilde yeniden imar edilip, yükseltilmesi için -tam olarak hatırlayamayacağım ama- 350 milyar ECU'lük veyahut da dolarlık yardım

HALÜK CEYHAN

ve yatırımın gerektiği yönünde. Bugün, Batı Almanya, bu yatırım için hevesi ve heyecanlı görünüyor. Ancak, bu yatırımı yapması Batı Almanya'nın Topluluk üzerindeki ilgisinin azalmasına neden olabilir. Yani, en basitinden bu parayı, kendi kaynaklarını daha çok Doğu Almanya'ya aktarınca, Batı'ya yani Topluluğa katkısının azalması bahis konusu olabilir. Bunu bugün bilmiyoruz, ama gelecek senelerde göreceğiz.

Topluluk bütçesinin büyük bir bölümünü taşıyan Almanya'nın, parasal yönden, finansal yönden ilgisi azalır sa, Topluluktaki bağlayıcı çimento azalmış olacağı için, topluluğun geleceği finans yönünden tehlikeye düşecektir.

Topluluk 12 üyeye çıkınca, biraz da hızlı çıkınca, Topluluk içerisinde çeşitli sorunlar, özellikle yönetsel sorunlar oluşmuştur. Bu nedenle Topluluğun görüşü, son zamanlarda hiçbir üyenin alınmaması, en aşağı 1993'e kadar alınmaması ve yeni üye alınmadan da bir sistemin kurulması şeklindedir. Son gelişmeler sonucunda ülkeler, kendilerine muhatap bir yer ve özellikle de bir liman, bir sığınak bulmak için başvurunca, Topluluk buna daha fazla ilgisiz kalmaz. Çünkü, eğer Topluluk, bu ülkeleri şemsiyesi altına alıp, korumazsa veya içine almazsa, başka örgütler ortaya çıkacaktır.

Bugün Avrupa Evi'nden bahsedilmekte, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'nın görüşmeleri, çalışmaları sürmektedir. Çeşitli kuruluşlar, Avrupa Konseyi, bu çalışmayı üstlenmeye çalışmaktadırlar. Şimdi, burada Topluluk bir açmaz durumundadır. Ya kendi iç sorunlarını çabucak çözerek, başkaları heyecanla atılmadan bu işi üstlenecektir, ya da sistemde bütünleşmiş bir ekonomik ayak olarak kalıp, diğer türeyen ayaklarla belki de başka bir şemsiye altında Avrupa'da güvenliğin gelişmesine yardımcı olacaktır.

Diğer yönden bakıldığında bütün Avrupalılar, doğacak yeni pazardan pay kapmak için büyük bir heyecan ve heves içindedirler. Ancak burada dikkat edilmesi gereken, bu pazarın büyük ölçüde Almanların geleneksel etki alanı içinde olduğudur. Bu pazarın, Almanya'nın parasal yönden verdiği ilgiye ek olarak, normal etki alanının da içine girmesi, Almanya'nın Topluluk içindeki gücünü çok daha

artıracaktır. Dolayısıyla Topluluk, önümüzdeki dönem içinde dünyadaki büyük değişiklikler karşısında olduğu gibi, kendi açısından da bir karar verme aşamasına gelmektedir. Yani, Topluluk bu işe tam olarak soyunabilecek midir, yoksa küçülecek midir, veyahut eski beklenen önemini kaybederek sadece bir grup ülke için bir ekonomik bütünleşme hareketi olarak mı kalacaktır? Bunlar dolayısıyla, Toplulukta bir kararsızlık ve bir çalkantı vardır. Bu, neticede heyecanlı bir dönemdir.

Türkiye'nin yaptığı başvurunun karar aşaması maalesef bu döneme rastladı. Bu da hem kararda hem de Türkiye'nin Topluluk gözündeki durumunda ve yerinde, bir nevi olumsuz etki yaptı. Çünkü bütün dikkatlerini bu yeni pazara çeviren Topluluk, Türkiye'yi beş sene öncesine göre, daha farklı görmeye başladı. Ama zannediyorum ki Türkiye, yaratacağı bazı olanaklarla, girişimlerle, Doğu üzerindeki rolü ile bu ülkeler arasında güçlü bir yer edinebilir ve bu ülkelerin bazı ekonomik atılımlarını Türkiye üzerine çekebilir.

TURAN — Çok teşekkürler. Sayın Kurdoğlu, Avrupa Topluluğu'ndan bahsettik. Fakat, bildiğiniz gibi Türkiye'nin dış ilişkilerinde Avrupa Topluluğu dışında da önemli bölgeler var. Biraz sonra Sayın Gökyiğit'ten Türk-Sovyet ilişkileri ile ilgili düşüncelerini isteyeceğiz. Sizin, Türkiye'nin Japonya ile Uzak Doğu'yla ve Orta Doğu'yla olan ilişkilerine bakarak bu değişiklikleri değerlendirmeniz mümkün mü acaba?

KURDOĞLU — Japonya ve Uzak Doğu ülkeleri, birçok ülke gibi Türkiye'nin de bugüne kadar bir hayil ihmal ettiği ülkelerdir. Japon pazarının kendine özgü çok çetin güçlükleri olduğunu biliyoruz. Bu güçlüklerle en çok uğraşan ülkelerin başın-

da A.B.D. geliyor. Öyle çetin güçlükleri var ki, en basitinden çeşitli ülkeler, gümrük, kota ve diğer tarife benzeri engellerle ticareti kontrol altında tutmaya çalışırken; Japonya'ya baktığımızda, kendine özgü, doğrudan doğruya perakende pazarlama kanallarının, Japon pazarına girişi engelleyici gücü karşımıza çıkmakta. Hep duyduğumuz, hep bildiğimiz Japon ekonomisinin belkemiğini oluşturan Japon ticaret şirketleri, sadece dış ticaretteki başarıyla değil, aynı zamanda Japonya'daki iç pazarlamada da çok etkin engel odaklarını oluşturmakta.

türkiye'nin, avrupa ile olan ilişkilerini devam ettirirken, kuzeyindeki, güneyindeki ve yakın doğusundaki potansiyelleri kullanıp, uzak doğu ve afrika ülkeleriyle ekonomik ve ticari işbirliklerine girmesi gerekir

Tabii, Uzak Doğu Japonya'dan ibaret değil. Kore'den söz etmek mümkün. Kore, bilindiği gibi, savaşın hemen sonunda çok çetin bir süreyi ekonomik zorluklarla geçirdi. Zaten doğal kaynakları bakımından balıkçılık hariç âdeta yoksul durumda olan Kore'ye, savaş sonunda yarım adanın nispeten daha verimli olan kuzeyini Kuzey Kore'ye terketmesi ya da onunla paylaşması sonucunda geriye pek bir şey kalmadı. Tabii, buna bir paralel de çizmek mümkün. Bu da belki savaş sonrası Almanya ile çizilebilir. Savaş sonrası, yıkıldıktan sonra yeniden inşa edilen ve özel-

likle A.B.D.'nin çok yakın desteği ile inşa edilen bir Kore karşımıza çıktı. Almanya'ya savaştan sonra baktığımızda en basitiyle Marshall Plânı'nı görüyoruz. Kore'ye baktığımızda ise Marshall Plânı benzeri bir olayı görmüyoruz ama, sağlanan ekonomik koşulların âdeta bütün Kore'ye 1960'lı yıllardan sonra özellikle 1970'li yıllarda ve sonra 1980'li yıllarda bir hazır pazar sağlamak gibi bir kolaylık sağladığını görüyoruz. Gerek A.B.D.'nin

PROF. DR. ÇELİK KURDOĞLU

siyasal rejimine sağladığı ekonomik koşullarla, ekonomik şartlarla, gerek meşhur Japon-Kore kültürüyle Kore, bugünkü noktaya gelmiş durumda.

Japonya da Kore de uzun yıllar ödemeler dengelerinde hep cari işlemler fazlası verdiler. Ancak son bir, bir buçuk yıldır, Kore'nin geçirdiği siyasal ve Japonya'nın geçirmekte olduğu sosyal dönüşümden sonra, bu ülkelerin bazı ekonomik sorunlarla karşılaştıklarını söylemek mümkün.

Japonya'nın özellikle son haftalarda içerisine girdiği durumun, hatta tabiri caizse krizin nedenleri oldukça enteresan. Belki bu krizin bir kısmını Almanya'da bulmak da mümkün. Olay nedir, bu kriz nedir? Japonya'da, Japon Borsası'nda çok ciddi bir düşüş var. Yılbaşı ile karşılaştırıldığında -ki yıl başındaki doruk noktasıydı- geçen hafta itibarıyla yüzde 23 bir değer düşmesi, endekste bir düşüne tespit edilmiş. Bu çok önemli bir düşümedir. Bu neden böyle olmuştur? Tabii, borsadaki hareketlerin nedenlerini araştırmak çok kolay değil. Örneğin nedenlerden bir tanesi Doğu-Batı Almanya birleşmesi olabilir. Çünkü, Japonlar borsadan geçerek Almanya'da yatırım yapıyorlardı. Tabii, borsa tek taraflı çalışan bir olay değil, makas şeklinde çalışan bir olay. Japonların dışarıda olduğu kadar, içeride de yatırımları var. Bugün Japon Borsası'nda oynayanların büyük bir kısmı sosyal sigorta şirketleridir. Bu şirketlerin Japon Sermaye Piyasası'nda çok büyük payları vardır.

Bunun yanısıra Japonya'nın kendi iç ekonomik sorunlarında sosyo-ekonomik sorunlarında bazı değişikliklerin yaşandığını gözlemek mümkün. Tabii, bu arada bir başka şeyi daha gözliyoruz. O da son birbuçuk yıldır Amerikan ekonomisinin bir deşarj müessesesi olan AID'nin benzerinin bir limited şirket şeklinde, bir dış yatırım örgütü şeklinde, Japonya'da da yaratıldığını görüyoruz. Japonlar, Japonya dışında tercihan gelişmekte olan ülkelerde, ihracat amaçlı özel sektör yatırımlarına ortaklık şeklinde katılıyorlar ve bu yatırımların ortaklıktan geriye kalan finansmanının Japon kredi müesseselerinden karşılanması şeklinde bir takım kolaylıklar sağlıyorlar. Burada hedef nedir? Hedef, tabiri caizse Japonya'nın, uluslararası piyasada, uluslararası ekonomide bir günah çı-

kartması ya da birkaç yıl önceki ürpertici durumunu bir miktar külleme istemesidir.

Kore ise henüz bu boyutlara gelmedi. Kendi iç ekonomik yapılanması itibariyle Kore'nin Türkiye'den bile geride kaldığına gerek vergi yapısını gerek bankacılık sektörünün bazı bölümlerini örnek vermek mümkün. Ama Türkiye'nin ilerisinde olduğu, teknoloji dışında da ilerisinde olduğu, sosyal sonuçlu bazı yanlarını da göz önünde tutmak gerekir. Meselâ, unutmamak gerekir ki, Kore'nin kalkınma sürecinin başlangıcında bir toprak bölüşümü olayı vardır. 1940'lı yılların başlangıcında Japonya, Kore'yi işgal altında tutarken toprak bölüşümünde de belli bir reformu getirebilmiş ve büyük bir olasılıkla bu Kore kalkınmasına da bir ölçüde olumlu katkı yapmıştır.

Bunların dışındaki ülkelere baktığımızda, Hong Kong'dan, Makao'dan ve şehir devletlerinden söz etmezsek eğer, geriye bir iki tane önemli ülke kalıyor ki, Türkiye bu ülkelerle ilgisini bugüne kadar asgari düzeyde tuttu. Bu ülkeler; Tayland, Endonezya ve hatta Filipinler'dir. Neden bunlardan söz etmemizde yarar var? Çünkü bu ülkeler, yakın zamanlara kadar, bazıları da hâlâ, Türkiye'nin çok gerisinde olduğu düşünülen ülkelerdir. Fakat aynı zamanda bu ülkeler; örneğin Tayland, kendi yatırım gücüyle, üretici, rekabetçi gücüyle; Endonezya, yatırımları çekici gücüyle; Batı ülkelerinin, OECD ülkelerinin yatırım yaptıkları bir merkez olma nitelikleriyle ilgi çeken ülkelerdir. Eğer dikkatli davranmazsak, siklet merkezini oraya kaptırmamız da mümkündür. Çünkü, bu saydığım ülkelerin yanı sıra Güney ve Güneydoğu Asya ülkelerinin önümüzdeki yüzyılın başında, belki 2000'li yılların ilk çeyreğinde çok önemli merkezler haline gelmeleri olasılığı vardır. Bu arada Tiananmen olayından

beri unuttuğumuz bir dev var ki, o da Kıta Çin'i'dir. Tiananmen olayına kadar Dünya'nın bütün dikkati Kıta Çin'i üzerindeydi. Fakat o olay ve arkasından gelen siyasal gerileme üzerine, görünürde ilgiler azaldı. Ama görünürde dedim, çünkü sanıyorum özellikle gelişmiş ülkeler ilgilerini sürdürmekte devam ediyorlar. Çünkü, Sovyetler Birliği'nde bir süredir yaşanan olayların benzerlerini geçtiğimiz yıl için içinde nasıl başka başlıklar altında, başka isimler altında gördüysek, bunun paralelini Çin'de de yaşıyoruz. İşte, birtakım gelişmeler oldu, arkasından Tienman baskısı geldi. Şimdi elbette, Çin o baskıyı aşacak bir başka safhaya geçecek. Bizim bu pazarları ihmal etmememiz gerekir. Buraları bugüne kadar gitmediğimiz yerler. Türkiye, âdeta İran'ın doğusuna geçmemiş gibi. Çin ile önemi artan ilişkilerimiz var ama, bu potansiyelin ne kadarcasına değerlendirildiğini araştırmamız gerekir. Çünkü buralarda çok ciddi bir dinamizm var.

Türkiye siklet merkezini oraya kaydırabilir diye bir ibare kullandım. Aksi takdirde siklet merkezi neresi olabilir? Şüphesiz siklet merkezi, Türkiye'nin hep sözü edilen, zaman zaman duygusal bir ifade görünümü taşıdığı hissini veren Ortadoğu olabilir. Ama Uzakdoğu pazarı da yabana atılacak bir olay değil.

Yıllardır Türkiye'nin jeostratejik öneminden söz ettik. Ama Türkiye'nin jeoekonomik-politik önemini çok daha büyük bir ciddiyetle düşünmemizin gerektiğine inanıyorum. Bir yandan Avrupa ile olan ilişkilerimiz, bir yandan kuzeyimizdeki pazarları, ekonomileri, diğer yandan güneyimizdeki potansiyelleri kullanarak daha Doğu'da da ilişkiler kurabiliriz. Bugün, Irak, İran pazarları kontrol altındadır. Bu ekonomiler, belli bir bilince ulaşmış, tercihlerini yapabilen, yoksul olmayan ekonomilerdir. Oysa,

Irak ve İran'ın doğusuna geçtiğimizde, Pakistan, Hindistan, Bangladeş ve bunların kuzeyindeki, güneyindeki ülkelere geliyoruz. İhmal ettiğimiz başka ülkeler de var, Afrika ülkeleri gibi... Ama en azından bu saydığım ülkelerle çok ciddi bir ekonomik işbirliği ortamı yaratmamız gerekir. Bu ilişki şu anda yok ama, bu ülkeler, zamanla ticaret ilişkilerimizi arttırmamız gereken ülkelerdir.

TURAN — Çok teşekkür ederim, Sayın Kurdoğlu. Konuşmanızla, bu değişiklik içerisindeki çeşitlenme politikasını ifade ettiniz. Sayın Gök-

PROF. DR. İLTER TURAN

yiğit, Türk-Sovyet İş Konseyi Başkanısınız. Bundan birkaç yıl öncesine baktığımız zaman, Türk-Sovyet ilişkilerinin bugün vardıği noktayı düşünmek dahi mümkün değildi. Buna, dünya şartlarının, değişen ekonomik şartların da mutlaka katkıları oldu ama, tarafların gayret göstermelerinin de önemli bir katkısı oldu mu-

hakkak. Sizin de bu ilişkileri geliştirmek için büyük gayret gösterdiğiniz biliniyor. Sizce, Doğu Avrupa'da ve özellikle Sovyetler Birliği'nde meydana gelen değişmelerin Türkiye açısından taşıdığı anlam nedir? Burarlarda ne gibi potansiyeller görüyorsunuz? Şu ana kadar neler yapılmıştır? Acaba bu konudaki görüşlerinizi öğrenebilir miyiz?

türkiye dış ekonomik ilişkilerindeki en büyük gelişme ve sıçramayı, sovyet rusya ve doğu avrupa ülkeleriyle olan ticaretinde gerçekleştirecektir; ancak, anılan ülkelerin dışa açılma ve piyasa ekonomisine geçme amaçları; fiyat sistemi, mülkiyet, rekabet ve istihdama ilişkin çeşitli sorunları birlikte getirecektir

GÖKYİĞİT — Başta Sovyetler Birliği olmak üzere, Doğu Avrupa ülkelerinde, uzun senelere dayanan bir ekonomik sıkıntının olduğu ortaya çıkmıştır. Bu sıkıntı çeşitli kademelerde saklanmış, fakat dışa açılma süreciyle açığa çıkmış ve halk da bunu görmeye başlamıştır. Bu ülkelerden Türkiye'ye ve diğer ülkelere gelen heyetler, gördükleri ekonomik gelişmeleri, büyük bir hayretle takip ediyorlar. Kendileri bugüne kadar yalnız sıkıntı, kuyruk görmüşler, kazanmışlar, ama karşılığında bir şey alamamışlar. Bu tazyik o kadar bü-

yümüş, sıkıntı o kadar artmıştır ki, Gorbaçov başkanlığında fevkalâde cesur bir ekip ortaya çıkmış, devrim niteliğindeki bu reformları göze almıştır. Cesur bir ekip diyorum, çünkü sonunun ne olacağı daha belli değil. Ama hâdise çok büyük, değişiklikler çok büyük.

Gorbaçov, heyetine, ekonomik danışmanlarına; «Piyasa ekonomisine geçeceğiz.» diyor. Sistemde amaç piyasa ekonomisidir. Ama mevcut sistemden bu sisteme geçmek de o kadar kolay değildir. Çünkü çok meseleleri de beraberinde getiriyor. En başta fiyat sistemi. Piyasada fiyatı 3 kategori şeklinde düşünüyorlar. Birincisi, zaruri mallarda eskiden olduğu gibi fiyatları kendileri tespit edecek. İkincisi, bir kısım mallara, büyük üretici kooperatifleriyle, tüketici kooperatifleri arasındaki anlaşmalarla her defa değiştirilen, yani devlet kontrolünden çıkmış, ilgili kuruluşlar arasında tespit edilen fiyatlar uygulanacak. Üçüncüsü ise, bir grup malın fiyatı, tamamen serbest bırakılacak.

Tabii, için bir tarafı fiyatlar. Fiyatların dışında bir de mülkiyet meselesi onları fevkalâde meşgul ediyor. Buna çareler arıyorlar. Başlangıçta iki sene süreyle gayri menkullerin kiralanması sözkonusu oldu ama, buna ilgi çıkmadı. Sonra, bu süre beş seneye çıkarıldı, gene ilgi görmedi. Şimdi elli seneyi konuşmaya başladılar ki, bu da mülkiyet konusunda çok önemli bir değişiklik.

Diğer bir konu ise rekabet. Rekabet şartları yaratmadan hiçbir şeyin olmayacağını biliyorlar. İklim müsait değil, bunu da halletmeye çalışıyorlar. Ben, ekonomi müşavirleri, Agambegyan'ın bir toplantısında buldum. Toplantıda bir Amerikalı; «Ukrayna'daki bir mobilya fabrikasının başındaki adam, üst yönetici veya yönetim kurulu, o sene hangi ürünü üreteceğine karar verebilir mi,

hammaddesini istediği yerden istediği fiyata alabilir mi, çıkardığı malları istediği yere, istediği fiyattan satılabilir mi?» şeklinde bir soru sordu. Agambegyan'ın cevabı ise, «Biz buraya varmak istiyoruz.» şeklinde oldu.

Bu değişimle ilgili örnekleri arttırmak mümkün. Hâdise gerçekten çok derin nitelikli; büyük değişiklikler var; sıkıntılar çok büyük. Halk da bu değişimi istemeye başlamış durumda. Şimdi süratle zaruri ihtiyaç mallarına, tüketim mallarına olan talebe cevap vermek mecburiyetleri var. Bunun büyük telaşı içerisinde. Buna cevap verebilmek için krediye ihtiyaçları var. Tabii, Sovyet müessesesi, geri ödemesini ispat edemediği takdirde bu krediyi alabiliyor. Onun için de geri ödeme şeklini, şu malı çıkaracağım, şu malı satacağım şeklinde göstermesi lazım. Bunu da yapamadığı için çok zaruri ihtiyaç olduğu halde, tüketim malları için olsun, yatırım malları için olsun gerekli krediyi alamıyor. Burada bir tıkanma var. Buna rağmen devlet, bazı tüketim malları için gerekli olan krediyi kendi alıyor. Ama bunu nasıl alıyor? Doğalgaz için off-set'e tabi olmayan, yüzde otuzluk bölümünde geri ödenmek üzere Türkiye'den krediler aldı. Bu gibi krediler şimdi tıkanmış, yenilerine ihtiyaç var.

Bu gelişmeler Türkiye açısından değerlendirildiğinde, önümüzdeki on yıl içinde Türkiye'nin dış ekonomisindeki en büyük sıçramayı, en büyük gelişmeyi Doğu Avrupa ülkeleri ve Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerinde gerçekleştireceğine inanıyorum. Neden bu ilişkilerde böyle bir potansiyel vardır? Burada şu iki rakam çok şey ifade ediyor. Sovyetler Birliği ile olan ticaret hacmimiz şu anda 1,2 milyar dolara çıkmıştır. Bu büyük bir sıçrama ile olmuştur. Fakat bu meblâğ, Sovyetler Birliği'nin toplam ticaret hacmi içinde yüzde yarım merteye

besinde bile değildir. Yani bu gelişme, ancak şimdi başlıyor. Ayrıca, Sovyetler Birliği'nin toplam ticaret hacminin, bir hesaba göre üçte birlik bir kısmının, bir hesaba göre ise yarısına yakın bir kısmının komşu ülkeleriyle, hudut komşusu ülkeleriyle olduğunu görüyoruz. Bu iki rakam bize hem büyük bir potansiyeli, hem de işin ne kadar başında olduğumuzu gösteriyor. Niye burada, Türkiye açısından büyük bir potansiyel var?

NIHAT GÖKİYİT

Birincisi, Sovyetler Birliği'ne ulaşım bakımından fevkalâde müsait bir yerdeyiz. Yani, önce bir malı Sovyetler Birliği'ne gönderip, daha sonra bunun bakımını, tamiri gerektiği zaman hizmetini Türkiye'den yapmak çok daha kolay. Çünkü, bunun için yapılan seyahat, teknisyen masrafları da, Batı ülkeleri ile karşılaştırıldığında, o nispette az olacaktır. Dolayısıyla, bu yakınlık hakikaten önemli bir faktör.

İkincisi, iki insan tabiatı arasında çok büyük bir yakınlık var. Sovyet halkı ile bizim halkımız çok çabuk dostluk, yakınlık kurabiliyor. Sovyet halkının da bir tabiatı var. Ticareti, dostuyla, alıştığı kimseyle, güvendiği kimse ile yapmak, onunla sürdürmek istiyor. İki tarafın heyetleri arasında yapılan görüşmelerde görüyoruz, çok güzel münasebetler kuruluyor. Bu da ekonomiye, ticarî ilişkilere büyük çapta tesir ediyor. Bu özelliğimizden faydalanmamız lâzım.

İki ülke arasındaki siyasi yumuşama çok şeyi hemen değiştirdi. Karşılıklı güven arttı, vizeler, seyahatler değişti, altyapı çalışmaları hızlandı. İki ülke arasındaki bazı konular tıkanmış, elli senedir hiç ele alınmamış. Vize, balıkçılık, finansman, kredi, karşılıklı yatırım, ulaştırma konularında elli senedir görüşme yapılmamış. Şimdi, bu konular siyasi yumuşama ve karşılıklı güvenle birlikte ele alındı ve görüldü ki bunların çözülmesi o kadar zor meseleler değil.

Bu, fevkalâde önemli bir durum. Yani ekonomik ilişkilerde, bu altyapı olmadan hiçbir gelişme sağlayamazsınız. Örneğin, haberleşme konusu. Bundan 8-10 sene evvel bir Sovyet kuruluşu ile temas etmek için Emniyete telefon edilir, emniyetten izin alınır, Sovyet Konsolosluğu'na ancak bu şekilde gidilebilirdi. Yani, düşünün ne derece bir tıkanıklık içindeydik. Bugün, bu tahditler yok. Bugün Sovyet heyetleri davet ediyoruz, beraberce oturuyor, her şeyi konuşuyoruz. Oraya gittiğimiz zaman onlar da rahat konuşuyor. Artık, Sovyetler'deki yönetici kadro her şeyi göze almış durumda olduğundan, bu serbestiyi de veriyor.

Tabii, bu ilişkilerin gelişmesine, bu imkânların ortaya çıkmasına her iki ülkenin yeniden yapılanma, dış açılma gayretleri de yardımcı oluyor. Sovyetler de dış açılmak için büyük

bir heyecanla, gayretle uğraşıyorlar. Ancak, bu gayret içinde çok fazla da mesafe alamadılar. Şöyle bir örnek vereyim; Gürcistan'la ticaret yapmak istiyoruz. Sizden mal alabilmemiz için size mal satmamız lâzım, diyorlar. Araştırdık, firmalar gidip geliyor ama, Gürcistan'dan alacak mal bulamadık. Sonunda, tüpgaz almaya karar verdik, O da fazla miktarda değil. Biz, kendi tarafımızdaki bütün formaliteleri tamamladık. Nasıl alacağız, hangi depoya koyacağız, nasıl nakledeceğiz, teknik imkânlar nelerdir? Bütün bu formaliteleri tamamladık. Anlaşmayı da imzaladık. Ancak, üç ay geçti, Sovyet tarafı hâlâ gereken müsaadeyi alamadı. Yani, ortam için gerekli şartlar, serbestiyet ve arzu var ama, sistem henüz tam çalışmıyor. Formaliteler hâlâ var.

Bu nedenle bütün üyelerimize söyledik. Bu iş sabır istiyor, gayret istiyor, dedik. Ancak başta da söyledim, bu pazardan payımızı mutlaka almamız. Çünkü, bizim için bu büyük bir fırsattır, bunu muhakkak değerlendirmemiz lâzımdır. Düşünün, elli senedir iki ülke arasında bir sınır kapısı, bir karayolu kapısı yok. Sadece bir demiryolu kapısı var. Bu kadar imkân, potansiyel var ama, bu kadar da kapalıyız. Bir tek ticari alet vardı, o da Sovyetler'in Türkiye'de inşaat ve sanayi tesisleri yapmaları karşılığında onlara mal satmamız. Bu alet de artık çalışmıyor, durmuş. Bunun dışında başka hiçbir şey yoktu.

Bir de bunun dışında Batı'nın teknolojisini Türkiye'den alma durumu var. Biz on senedir Batı'nın teknolojisini getirmeye ve bunu mevcut sistemlere adapte etmeye alışmışız. Bir yerde bunun idmanını yapmışız. Sovyetler ise bunu yeni yaşamaya başlıyorlar ve bu teknolojiyi Türkiye üzerinden almak daha kolay diye düşünüyorlar. Tabii, bu düşüncede gaz anlaşmasının da teşvikî oldu. Gaz anlaşması dolayısıyla bir off-set ya-

ratıldı. Bu sadece tüketim mallarında değil, fabrika tesislerinde de önemli bir yer tuttu. Müteahhitlik hizmetleri, iki ülke arasında geliştirilebilecek fevkalâde önemli bir saha.

Bir de şunu görüyoruz. Sovyetler kalite ararken, yeterli bir kalite arıyorlar. Yani en üst, en lüks kaliteye ihtiyaçları yok. Teknik şartnamelerine bizim uymamız daha kolay. Gördük ki, istedikleri standartlara bizim uymamız çok zor değil. Bu da Türkiye için önemli bir konu.

Son olarak Sovyetler Birliği ile Finlandiya arasındaki ticarete değinmek istiyorum. İki ülke arasındaki ticaret, bir yere, bir seviyeye gelmiş ve burada duraklamış. Daha sonra Sovyetler Birliği, Hindistan'la bir şeyler yapmaya çalışmış. Şimdi, Sovyetler Birliği, Finlandiya gibi ticari bir partner arıyor, güneyde Türkiye kendisi için bir partner olabilir mi diye düşünüyor, bunu arzu ediyor. Buna şartlar da uygun. Dikkat edin siyasi anlamda değil, ticari anlamda söylüyorum. Finlandiya gibi güneyde Sovyetler Birliği'nin ticari bir partner'i olabiliriz. Böyle bir potansiyel vardır, bunu değerlendirebiliriz.

TURAN — Efendim, çok çok teşekkürler. Sayın Ülman, Sovyetler Birliği'nin muhteşem bir gelişme potansiyeli olduğu anlaşılıyor. Hatta Türkiye'nin ikinci bir Finlandiya, siyasi manada değil, Sovyetler Birliği için bir iktisadi ortak olarak düşünülebileceği ifade edildi. Fakat bunda, uzun dönemde herhangi bir siyasal sınır algılayı musunuz? Böyle bir soru sormamın sebebini de söylemek istiyorum. Sovyetler Birliği, nüfusu 300 milyon civarında olan bir süper devlet. Yani iktisadi durumuna bakılmaksızın böyle bir süper statüden kolay vazgeçemeyebileceği akla geliyor. Ayrıca, bu kadar büyük bir devletle komşu bir devletin daima bir güvenlik endişesi taşıması ihtimali akla

geliyor. Neticede, bu potansiyelin siyasal bir sınırı var mı, varsa sizce nedir?

dengele bir politika izlendiği ve siyasal ilişkiler ticari bağlarla desteklendiği sürece, yakın gelecekte türkiye'nin sorunsuz yaşayacağı tek ülke sovyetler birliği olabilir

ÜLMAN — Siz bana, bir anlamda «Türk-Sovyet ilişkilerinin siyasal geleceği ne olabilir?» diye soruyorsunuz. Bu tabii, çok önemli bir sorun. Bunu iki açıdan ele almak mümkün. Birincisi, güvenlik açısından, Sovyetler'in iç gelişmeleri açısından. İkincisi, Türkiye'nin iç gelişmesi açısından. Bu tür bir yaklaşımla bunu değerlendirmek gerekir.

Ben, Sovyetler Birliği'nde, devrimci diyebileceğimiz ekol işbaşında durduğu sürece, Sovyet dış politikasında büyük değişiklikler beklemekteyim. Yani, Batı ile işbirliği ve uzlaşma arayacaklardır. Sayın Gök-yiğit'in de belirttiği gibi Sovyetler'de halkın bir reform içinde olduğu tespit edilmiştir. Bu gelişme çok ilginçtir. Türk kamuoyu bunu gözden kaçırmaktadır. Gerek reformları ilk başlatan Andrapov, gerek Gorbaçov, ikisi de KGB'den gelmiştir. Her ikisi de KGB'nin başıdır, her ikisi de halkın nabzını elinde tutan örgütün adamlarıdır. İkincisi, bunlar değişik bir kuşaktır. Yani, her ikisi de, Stalin döneminin kuşağı, İkinci Dünya Savaşı'nın kuşağı değildir. Bunlar, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ve dünyadaki iletişim devriminin en parlak günlerinin yaşandığı dönemin

adamlarıdır. Yani, dünyada olup bitenlerden haberleri var.

Ayrıca, benim görebildiğim kadarıyla; «Biz ekonomik ve siyasal sistemimizi bir düzene koymazsak, bugün için belki bir süper devletiz ama, bundan on sene sonra sıradan bir devlet haline geliriz.» şeklinde de düşünmeye başladılar; ekonomik, siyasal ve özellikle teknolojik açıdan kendilerine bir çekidüzen vermeyi amaçladılar. Bunun için neler lazım-

PROF. DR. HALUK ÜLMAN

dır? Bunun için barışçı bir ortam lazımdır. Yani savunma masraflarında kısıntı yapmak için barışçı bir ortam gereklidir. Onlar da, Batı'dan gerekli ekonomik ve teknolojik desteği sağlamak -dikkat ederseniz yardım demiyorum, çünkü Sovyetler'e yardım herkesin çapını aşan bir konu- için barışçı bir ortamı geliştirmek lazımdır diye düşündüler. Bana öyle geliyor ki, işbaşında oldukları sürece bunu düşünecekler.

O hakımdan Sovyet dış politikasının, bırakın yalnızca Türkiye'ye, Batı'dan hiçbir ülkeye sertleşmeyeceği kanısındayım. O da ne kaydıyla? Sovyetler Birliği'nin toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesi kaydıyla. Yani, Sovyetler Birliği, kendi toprak güvenliğinin, toprak bütünlüğünün güvencede olduğunu gördüğü sürece dış ilişkilerini sertleştirmez. Zaten, Batılılar da buna çok dikkat ediyorlar. Sovyetler Birliği, Doğu Avrupa ülkelerinin kopmasına göz yumdu, Batılılar da bunu alkışladılar ama, Gorbaçov kendine çekidüzen vermek istediği zaman da çok dikkatli davrandılar. Yapma, etme dediler, ondan öteye gidemediler. Çok dikkatli bir davranış içerisinde.

Bu bakımdan Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin de artık bir yumuşama dönemine girdiğini ve böylece gideceğini sanıyorum. Yalnız Türk-Sovyet ilişkilerinde bazı tuzaklar vardır. Bu tuzaklar nelerdir? Birincisi, Sovyetler Birliği'nin iç barışının bozulmasıdır. Özellikle, Kafkasya'daki ve Orta Asya'daki Türk-İslâm Cumhuriyetleri'nde iç barışın bozulması. Türkiye için bu fevkalâde önemli. Eğer, Sovyetler'in, Kafkasya'daki Cumhuriyetleri dağılırsa, tek ülkenin sınır komşusu iken bir anda üç ülkenin sınır komşusu olacağız. Üstelik bunlardan bir tanesi, bizden toprak isteyen bir ülke olan Ermenistan'dır. Öteki de, dünyada kendisine dost aradığı zaman gözünü Türkiye'ye çeviren bir ülke olan Azerbaycan'dır.

Şu anda, Doğu Avrupa ülkeleri koptular, nereye gidecekleri belli değil. Siyasal açıdan da, ekonomik açıdan da Batı'yla bütünleşeceklerdir, bu kaçınılmaz bir şeydir. Ama, Sovyetler Birliği'ndeki Türk-İslâm Cumhuriyetlerinin koptuğunu düşünün, o zaman nereye kayacaklardır? Yani, giderek bütünleşilen, devletlerin yalnız yaşayamadığı, ekonomik, kültürel açıdan bütünleşmek istedikleri bir

dünyada bu cumhuriyetler nereye gideceklerdir? Gidebilecekleri iki yer vardır. Ya din unsuru ağır basacaktır, o takdirde gidecekleri yer İran'dır; ya da soy unsuru ağır basacaktır, bu takdirde gözlerini çevirecekleri yer Türkiye'dir. Gördüğümüz gibi Türkiye, çok nazık bir durumdadır.

Amerikalılar, şimdi bu konuda çeşitli senaryolar geliştirmeye çalışıyorlar. Ben kamuoyunu uyarmaya çalışıyorum ama, pek etkili olduğumu da sanmıyorum. Ben, bunu Washington'dayken farkettim. Amerikalılar'ın Ermeni tasarısını durdururken, Kibris konusunda Güvenlik Konseyi'nden yumuşak bir karar çıkartırlarken, Türkiye'yi, dağılabilecek bir Sovyet İmparatorluğu'nun Türk-İslâm unsurlarını denetleyebilmek için elde tutmak gibi bir amaçları vardır. Bu çok tehlikeli bir olaydır. Türkiye'ye hem dehşetli olanaklar verip, hem Türkiye'yi eski korku verici Pan Türkist hayaller içerisine atıp, Sovyetler'le ilişkimizin bozulmasına yol açabilir.

Azerbaycan olayında, görebildiğim kadarıyla gayet dengeli bir politika izledik. Biz, bunu izleyebildiğimiz sürece, Sovyetler Birliği'ndeki iç gelişmeler nedeniyle, bizim Sovyetler ile olan ilişkilerimizin bozulacağı kanısında değilim. Hele, bir de bunu ticarî bağlarla desteklersek, Türkiye'nin yakın gelecekte sorunsuz olarak yaşayacağı tek ülke, Sovyetler Birliği'dir gibime geliyor.

TURAN — Çok teşekkür ederim. Sayın Ceyhan, Avrupa Topluluğu ile ilgili görüşlerinizi alırken, belki Türkiye'nin Avrupa Topluluğu ile olan ilişkilerinde bu yeni potansiyelin, Türkiye'nin Avrupa karşısındaki durumunu güçlendirici bir sonuç doğurup doğurmayacağını yeterince değerlendirmedik. Yani, Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na bakışını ve Türkiye'nin Avrupa Topluluğu ile

olan ilişkilerini, bu gelişmeler nasıl etkileyebilir? Bu konudaki görüşlerimizi alabilir miyiz?

Türkiye'nin yeni pazarlara yöneltecek fazla malı yoktur; Batı açısından Türkiye, hem bir geçiş yolu olarak hem de sovyetler Birliği'nin gösterdiği hafif sempati ve verdiği önemden dolayı ayrı bir ağırlık kazanıyor

CEYHAN — Bugünkü şekliyle bu gelişmelerin, Türkiye'nin, Avrupa Topluluğu'na karşı bakışında ve davranışında pek etkisi olmayacağı görünüyör. Çünkü, Avrupa Topluluğu her zaman için Türkiye'nin de güven duyduğu, diğer üyelerle aynı görtüş altında, güvence olarak sığınmak istediği bir uluslar topluluğu ve ayrıca da en büyük pazar. Bilindiği gibi yeni pazarlar Türkiye için çok güzel olamaktalar açıyor. Ancak burada çok önemli iki sorun var. Birincisi, Türkiye'nin ihraç edecek malı olması lâzım ki, bu da şu günler için pek cesaret vermiyor; çünkü Türkiye'de kapasite kullanımları tam kapasiteye yaklaştı. Bu nedenle bu pazarlara yöneltecek fazla malı olmayacak. İkincisi, malı satabilmek için kredi şart. Bunu gerçekleştirmek için işbirliği yoluyla veya doğrudan kredi yoluyla Batı kaynaklarına ihtiyacı var.

Batı açısından Türkiye, hem bir geçiş yolu olarak, hem de Sovyetler

Birliği'nin gösterdiği hafif sempati ve verdiği önemden dolayı ayrı bir ağırlık kazanıyor. Dolayısıyla bu dağılıma sonucu, Türkiye'nin rolü düşündüğümüz kadar ve korktuğumuz kadar bir denbire azalmıyor. Ancak Avrupalı'ya şu anda tam yerimizi göstermiş ve belirtmiş durumda da değiliz. Türkiye'nin Avrupa'ya yeni pazardaki olanakları değerlendirme yolunun kendisinden geçtiğini belirtmesi lâzım. Bunlar kullanılırsa, hem Avrupa yönünden önemimiz daha çok artacaktır, hem de Türkiye'nin menfaatleri gelişecektir.

TURAN — Çok teşekkürler. Sayın Kurdoğlu, çeşitli ülkelerle iş ilişkilerinin geliştirilmesini öngören bir kuruluşun genel sekreterisiniz. Bugünkü tartışmamızdan görebildiğim kadarıyla Dünya'daki gelişmeler, Türkiye'nin dış dünya ile olan ilişkilerini yoğunlaştırması mecburiyetini de beraberinde getiriyor. Buna karşılık gözlemlerinizi içinde, böyle bir yoğunlaştırmaya uygun bir yapıya sahip olup olmadığımızda, en azından tartışılabilir, özellikle ihmal edilen ve geliştirilebilecek yapılar var mı? Dış dünya ile olan bağlarımızı güçlendirme süreci içinde ilk akla gelen eksiklikler nelerdir? Bunlara değinmek ister miydiniz, Sayın Kurdoğlu?

KURDOĞLU — Sorunuzu şöyle bir soruyla yanıtlamak mümkün. Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na üye olmanın bana enteresan gelen bir tarafı var ki, bu da bu gerekçelerden biridir. Avrupa Topluluğu'na üye olmak neyi kolaylaştırmaktadır? Birincisi üye olmakla, Türkiye'nin dış ekonomik ilişkilerinin belli bir koordinasyon içinde yapılabilmesi sağlanmış olacaktır. Neden? Çünkü Türkiye bugün ticaretinin yarısını, Avrupa Topluluğu üyeleri ile yapmaktadır. Topluluğa üye olduğu zaman bu belki dörtte üçe yükselecektir. Teknikleri,

standartları, finansmanı, koordinasyon unsurları politikasının parametreleri belli olan bir pazardır Avrupa Topluluğu. Bu olmazsa ne olur? Bu olmazsa, Türkiye'nin de diğer benzeri entegrasyon yapıları olmayan ülkeler gibi kendi uluslararası ekonomi stratejisini, dış ticaret stratejisini, dış finansman stratejisini kurması gerekli.

Peki, bu yeni gelene engel mi? Değil. Galiba esas mesele de bu. Konu burada düğümleniyor. Çünkü zaman zaman bu tip konular görüşülürken, ağızdan çıkan bir söz ile hemen «Avrupa Topluluğu'na bir alternatif üretildi» şeklinde bir yorum yapılabiliyor. Böyle bir şeye niyet yok, alternatif diye bir şey aramak da mümkün değil, çünkü hepsi birbirinin tamamlayıcısı. Şu anda Avrupa Topluluğu'nun nesiyiz? Tam üyesi değiliz ama, bir ortak üyesiyiz. Bu bize bir takım kolaylıklar sağlıyor. Bize bugüne kadar bir engel, bir maliyet unsuru sağladı mı? Sağlamadı. Tam üyesi olan ülkelerden bir ikisine baktarsak, en yakınımızdaki Yunanistan'a baktarsak, çok daha büyük kolaylıklar sağladığını görüyoruz. Ticaret kolaylığı, bölgesel fonlardan yararlanma yoluyla finansman kolaylığı sağlıyor. Bunların hiçbiri yabana atılır şeyler değil. Ama buna karşılık ne getiriyor?

Yunanistan, fiyat yapılarını, Avrupa Topluluğu fiyat yapılarına yaklaştırdığı için çok pahalı bir Yunan sanayi ortaya çıkartıyor. Tabii, Yunanistan çok küçük bir ülke. Küçük bir ülke bütün kartlarını Avrupa Topluluğu'na oynamış bulunuyor. Başka şans da yok. İspanya daha büyük bir ülke. Ama zaten İspanya, başlangıçtan beri bütün kâğıtlarını Avrupa'ya oynuyor. Turizm sektörü ile, bütün sınaî yapısı ile, yabancı sermayeye açılması ile bütün Avrupa'ya oynuyor. Bir başka potansiyele rağmen, örneğin Güney Amerika ülkelerinin

sağlamış olduğu potansiyele rağmen İspanya için de, Yunanistan için de başka bir şans yok.

AT'ın tam ya da ortak üyesi olsun, türkiye'nin mutlaka yapması gereken, diğer bütün ülkelerle olan ticari ilişkilerini kendi çıkarlarını maksimize edecek şekilde düzenlemesidir

Şimdi, soruya gelmek istiyorum Türkiye'nin mutlaka yapması gereken, Avrupa Topluluğu'nun şu veya bu şekilde tam veya ortak üyesi olması derhal diğer bütün ülkelerle olan ticari ilişkilerini kendi çıkarlarını maksimize edecek şekilde düzenlemesidir. Nedir bu diğer ülkeler? Demek ki Sayın Gökyiğit ve diğer konuşmacılar da ısrarla değindiler, kuzeyimizdeki kuzey ülkeleridir, Sovyetler Birliği'dir. Sovyetler Birliği, son gelişmelere rağmen Avrupa kadar bir nüfusa sahiptir. Bu öyle bir nüfus ki, doğrudan doğruya bizim pazarımız olacak olan bir nüfus. Gerçek o ki, Sayın Gökyiğit dediği gibi, kalite olarak bizim kıt. üretimimize hitap eden bir pazar. O insanların tercihleri de gelişecek ama, biz deki gelişme de bu tercihlerin önünde gidebilecek vasıfta. Şu halde özellikle Sovyetler Birliği ile olan ticari ilişkilerimizi çok sağlıklı bir şekilde geliştirmemiz lazım.

Burada küçük bir parantez açmak istiyorum. Demin değinildi, Finlandiya'lılaşma bir yana, ticari Finlandiya'lılaşmanın bir talihsiz sonucu oldu. Sovyetler Birliği ile Finlandiya arasındaki ticari ilişki aşağıya doğru durdu. Neden durdu? Çünkü So-

yetler Birliği'nin, Finlandiya'dan satın alma gücü tükendi. Bu neden Finlandiya'nın başına geldi? Çünkü, Sovyetler Birliği ile en yoğun ticareti Finlandiya yapıyor. Şu halde üzerinde durmamız gereken bir başka şey var. Zaman zaman krediden söz açılıyor. Biz de kendi boyumuzu göre, bayağı önemli hacimlerde dünya ölçülerine göre çok küçük, ama Türkiye ölçülerine göre önemli hacimlerde kredi açtık. Nereye kadar götürür bu kredi? Biliniyor ki, bu kredi ile ne-redeyse yüzyılın sonuna kadarki doğal gaz ithalatımızı tamamladık. Şu anda yüzyılı tamamlamadık ama, birkaç yıl sonra bu yüzyıl içinde Sovyetler Birliği'nden alacağımız gazın karşılığı kadar kredi açmış durumda olacağız.

Oysa sadece krediyle bir yere varamayız. Yanlış mı bu? Katiiyen değil. Ne yapıyor kredi bize? Piyasaya girişimizi sağlıyor. Bizim ayağımızı soktuğumuz kapının açıklık derecesini artırıyor, yeni mallar sokmamızı sağlıyor. Fakat bunun yanında ihracatımızın durmaması için bir şey yapmamız gerekiyor. Tabii, burada Sovyetler'e ilişkin politikadan söz ediyorum; yatırım yapılmasını sağlamamız gerekiyor. Yatırım sadece kâr etmek için yapılmıyor. Ona ilâveten, belki ondan daha da önemlisi, Türkiye'nin yapacağı ihracat karşısında, Sovyetler Birliği'nde yeni satın alma gücünü yaratmamız gerekir. Hem geleceğiz, hem de orada yatırım yapacağız; malımızı orada satacağız, oradan diğer ülkelere mal satacağız. Sovyetler'le veya diğer ülkelerle ortaklık halinde yatırımlar yapacağız; yani ya Sovyetler'le ortaklaşa ya da doğrudan doğruya Türkiye olarak. Veya üçüncü bir yol daha var. Türkiye ve A ülkesi, Sovyetler Birliği'nin herhangi bir Cumhuriyeti'nin iç pazarı için yatırım yapacaklar. Ayrıca kendi yarattığımız gelirle de oraya ihracat yapacağız.

Bunun için çok eskilere de gitmemize gerek yok. Kapitalizmin son yirmi-otuz yılına baktığımız zaman, yatırımın önemini görmekteyiz. Neden yapılır yatırım? Çünkü satın alma gücünü artırır. Niye yardım yapılır? Satın alma gücünü arttırmak için. Diğer başka bir nedenle yardım yapılmasının gerekçesi de yoktur. Niye yardım yapılsın ki? Tabii, en az gelişmiş ülkelere yapılan gıda yardımlarını bunun dışında tutuyorum. Herhangi bir haklı nedeni yok, bu yardımı yapmanın. Yardımı, kendi vatandaşımızın vergi parasından, vergiden çıkartıp veriyorsunuz. Niye verirsiniz ki? Bir gerekçesi olması lâzım, dönüp yine kendi vatandaşınıza bir menfaat yaratmanız lâzım. Bunu realist olarak görmemiz gerekir. Bu Sovyetler Birliği ile ilgili olarak da ortaya koyabileceğimiz bir ilişkidir.

Bunun benzerini diğer bütün ülkelerle de yapmamız gerekir. Bazı ülkeler yatırıma daha müsait, bazıları daha az müsait. Buna bir örnek Pakistan. Pakistan'la belirli bir ticaret ilişkimiz var. Neden Pakistan'ı seçtim, önce onu söyleyeyim. Nüfusu 110 milyon, burada pazarın büyüklüğünden söz ediyoruz. 110 milyon nüfus, kişi başına gelirine bakılırsa, Hindistan'dan üç defa daha fazla zengin bir nüfus. Ticaret şansımız nedir? Ticaret şansımız çok kolay değildir. Çünkü, orada belirli markalara bir bağlantı bir saplantı var. İngiliz markasına, İngiliz firmasına, Amerikan, Alman firmasına bağlantıları var. Onları yararak, ihracatçı olarak oraya girebilmemiz mümkün. giriyoruz da. Fakat Pakistan'a, Pakistanlı ile birlikte ortaklık halinde yatırım yapmamız gerekiyor. Nedir bu ortaklık? Doksan on olur, elliye elli olur; ama amaç yatırım yapmak, bir ölçüde o piyasaya girmek.

Bunların hiçbir buluş da değil. Bunların hepsi, ileri sanayi ülkelerinin yirmi yıl evvel yaptığı şeyler. İşin

memnuniyet verici tarafı, Türkiye'nin bunları yapabilecek kıvama gelmiş olması. Aşikâr ki birtakım atları, birbirine paralel koşmak zorundayız. Sadece bir ihracat atının arabasını koşmak bizi çok uzağa götürmeyecek. Bunu yapan ülkeler var. Sadece ticaret üzerine giden ülkeler var. Ama sağlıklı bir yapı kurabilmek, o ülkelerle olan ilişkilerimizi iyicene çimentolaştırmak, dondurmamak, sağlamlaştırmak için sanıyorum için içine yatırımları da koymak gerekli. Tabii, bunlar dış ticaret politikasının bazı unsurları. Bir de diğer tarafı var. Meselâ, demin kapasiteden söz edildi.

Türkiye'de dış ticaret politikası deyinse inanılmaz bir bilgisizlik var. Ticarete, gümrüklere, kotalara, ihracatı kolaylaştırıcı işlemlere baktığımız zaman, çeşitli aykırılıklar görüyoruz. Buralarda kullanılan âletler, çok kaba âletler. Yani insanı bayıltmak için kafasına odunla vuruyoruz. Herhangi bir şey yapmadan da, adamın boynunu morartmadan da, adamı bayıltmak mümkün. Biz, herkese duyurarak, başıra başıra, aksini inkâr edemeyeceğimiz, varlığını inkâr edemeyeceğimiz, birtakım politika âletlerini göz göre göre ortaya koyuyoruz. Biliyoruz ki bunlar GATT'a aykırıdır. Avrupa Topluluğu bunları hoş karşılamayacaktır ve bunları mukabelede bulunacaktır.

Oysa çok daha ustalıklı birtakım politika tedbirlerini geliştirmemiz mümkündür. Yatırımdan itibaren yatırımcıyı desteklememiz mümkündür. Arazi vermekten, istihdamdan itibaren, hammadde temininden itibaren yatırımcıyı desteklemek mümkündür. Niye desteklemek? Yatırımcı iki nedenle desteklenir. Zenginleştirirsiniz yatırımcıyı ki, daha fazla yatırım yapar; maliyetlerini düşürürsünüz ki, daha ucuza maletsin. Bunun başka nedeni de yoktur. Bunu kimler yapıyor? Neredeyse bütün Batı Avrupa ülkeleri, bütün OECD ülkeleri, bütün

Avrupa Topluluğu ülkeleri bunu yapıyor.

Örneğin Hollanda'ya bakıldığı zaman, ben bir Türk yatırımcısının Türkiye'de yatırım yapması için herhangi bir neden göremiyorum. Yapıyorlarsa bravo. Hollanda'da yatırım yapmak daha kolay, orada daha büyük menfaatler var. Yatırımcının yatırımı, orada daha ucuza geliyor, yatırım sonucunda çok daha büyük imkânlar elde ediyor. Ben burada yetişmiş işgücünden söz etmiyorum. Çok somut, teşvik âletlerinden söz ediyorum. Örneğin, İrlanda'da yatırım yapmak çok daha kolay, Fransa'da yatırım yapmak daha kolay. Tamam, başka nedenleri var yatırım yapmanın; pazar burada, dış yatırım teorileri vs. hepsini biliyoruz. Ama, varmak istediğim bir sonuç var. Türkiye'nin bugüne kadar uygulamadığı pek çok sayıda âlet var. Yatırım plânında, üretimin ucuzlatılması plânında; Türkiye'deki üreticiye hammadde, yarı mamul ithalatını en az rakip ülkeler kadar kolaylaştırmasında; en az onlar kadar ucuz hale getirilmesinde kullanılabilecek pek çok sayıda âlet var. Bunların hiçbirisi bugüne kadar yapılmadı. Yıllardır yapılmadı. Yakın bir gelecekte yapılaçağı söyleniyor; ama bu konuda hâlâ ciddi adımlar atıldığını söylemek mümkün değil.

Bunlar ihracatı teşvik edici âletler. İthalatta ise gümrükleri indiriyoruz, kotaları hızla indiriyoruz, oyunu kurallarına göre oynayacağımızı söylüyoruz. Fakat herkesin bildiği çok önemli, tarife dışı engeller dediğimiz birtakım âletler var. Bunlar kadar ticareti engelleyebilen âletler de yok. Bunlar fevkalade sofistike olabilen, istediğiniz takdirde yerli üreticinizle, çok önemli boyutlarda korumanıza imkân verebilecek olan âletler. Bunları bütün ülkeler uyguluyor, bunların varlığını bütün ülkeler biliyorlar.

Bunlar öyle güzel aletler ki, sonsuza kadar gidiyor; hiçbir şekilde tespit etmeniz, ayıklanmasını sağlamanızı mümkün değil; çünkü çok saygıdeğer nedenleri var. Örneğin, sağlık nedeniyle bir malın ithalatı engelleniyor ise veya belli şartlara tabi tutuluyor ise, bunu tartışmanız mümkün değil

türkiye'nin halen ulaşamadığı değişik alanlar var mı? sovyetler birliği ile işbirliği yaparak başka pazarlara girmek mümkün mü?

TURAN — Efendim, çok teşekkürler. Sayın Gökyiğit, ben size kısa kısa iki üç tane soru sorarak tartışmamızı tamamlamak istiyorum. Bunlardan bir tanesi biz hep Sovyetler Birliği pazarına bakıyoruz, acaba Sovyetler ile işbirliği yaparak başka pazarlara gitmek de mümkün mü? Bu da bir potansiyel ifade edebiliyor mu? Çok değişik şeyler düşünülebilir. Yani Türkiye'nin ulaşamadığı, belki çok önemli olmayan, fakat yine de ulaşılmasında zarar olmayan Moğolistan'dan başlayıp belki Vietnam'a kadar uzanabilecek birtakım alanlar var mı? Sovyetler ile çalışarak böyle yerlere ulaşmamız mümkün mü? Bunun dışında Sovyetler ile başka yerlerde işbirliği yapıp üçüncü pazarlara gitmemiz mümkün mü? Bunun hakkında acaba söyleyebileceğiniz bir şey var mı? Bir de şunu merak ediyorum. Sizin bu alanı çok yakından tanıyor sunuz. Bu ilişkilerde pek bilinmeyen, fakat son derece dikkati çekici birtakım olaylar var mı? Yani yaratıcılık sayesinde elde edilmiş bir sonuç, veya hiç akla gelmeyen ve sizin de

aklınızdan çıkmayan bir gelişme, bir olay var mı anlatmak istediğiniz?

GÖKYİĞİT — Müsaade ederseniz, ben öncelikle, Sovyet komşumuzla ekonomik ilişkilerimizi geliştirmek için kullanılan bazı aletlerden söz etmek istiyorum. Buna kısaca temas ettikten sonra sorularınıza geçeceğim. Bir kere karşılıklı ticaret, takas hâlinde sistemde var. Yani Sovyetler ile serbest ticaret devam ediyor ama, karşından bir mal alabilirseniz, mal vermeniz kolaylaşıyor. Ancak, cumhuriyetlerin merkezden müsaade almaları zor. Dikkat edilirse ülkeler arasında devletler bazında takasın gittikçe önemini kaybetmesine rağmen firmalar teşvik edilmekte. Bunu Batı da yapıyor. Batı'da özel kuruluşlar bir mal karşılığında, takas şeklinde ticaret yapmanın yollarını arıyorlar. Ama buna karşılık devletler arasında takasın önemi azalıyor. Örneğin, bizim ülkemizi ele alalım. Türkiye'nin İran'la, Irak'la, Libya ile olan ilişkilerinde takas gittikçe önemini kaybediyor. Firmalarımız, özel kuruluşlarımız ise bunu arttırmaya çalışıyor.

Dolayısıyla, karşılıklı ticaret önümüzdeki yıllarda da önemini korumaya devam edecek. Bu tabii. Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerimizde de çok önemli. Karşılıklı yeni mal çeşitlerini mutlaka bulmamız lazım. Bunun için de karşılıklı ziyaretler çok önemli. Sovyetler'den gelen temsilciler, her defasında «Türkiye'yi keşfettik!» diyerek dönüyorlar. Tabii, bunlardan da netice alıyoruz. İlaçta, inşaat malzemelerinde ve daha birçok malzemelerde bu böyle oldu. Sovyetlere müteahhitlik hizmetleri vermeye başladık. Hatta yalnız sosyal tesisler olarak değil, sanayi tesisleri olarak da. İnşaat alanının kapsamı genişletilerek teklif verilmeye başlandı. Bu çok önemli bir gelişmedir. Türkiye, tüketim malları sanayii tesisleri kurmak için Sovyetler Birliği'nden teklif al-

mıştır. Otuz kadar tesis için Türkiye'den teklif verildi.

ÜLMAN — Sadece inşaat olarak mı?

GÖKYİĞİT — Komple, anahtar teslimi olarak inşaat. Sovyetler Birliği ile müteahhitlik hizmetlerimiz ile ilgili ilişkilerimizde çok önemli gelişmeler vardır. Ayrıca, Sovyetler Birliği ile olan ticaret hacmimizi arttırmak için onlara Türkiye'de yeni iş sahaları teklif ediyoruz. Bunun karşılığında mal vermek imkânımız var. Bunlar nelerdir? Bunlar; metro, tünel, viyadük işi gibi büyük karayolu inşaatlarıdır ki, bu alanda çok iyidirler. Hâlâ demiryolu inşaatlarında çok iyiler. Çok mükemmel ray yapıyorlar.

CEYHAN — Bunlar standartlara uygun mu? Yeni sistemlere uygun mu?

GÖKYİĞİT — Evet, hızlı trenden ziyade, özellikle yük taşımacılığı için uygun. Örneğin, Türkiye ile Irak arasında demiryolu inşaatı projesi var. Bu çapta bir projede esas olan yük taşımacılığı. Kaldı ki, Sovyetler daima üçüncü bir ükyle noksanlarını tamamlayıp gelebilirler. Bunu da tespit ettik. Meselâ Sovyetler Birliği, doğal gaza dayalı bir kuvvet santralının üçte birini Türkiye'de gayet mükemmel yapabilir. Bunun üçte birini, teknolojiyi Batı'dan getirir, diğer üçte birini ise Türk müteahhidi ile bir konsorsiyum halinde çalışarak, doğal gaza dayalı kuvvet santralleri burada yapabilir.

Bunun gibi diğer çeşitli alanlarda Sovyetler Birliği ile çalışma imkânlarını yaratmalıyız; ticaret hacmine hemen tesir edecektir. Biz bunun peşindeyiz. Türkiye'de ilk defa bu sene gemi inşası konusu başladı. Bunu süratle geliştirmek lazım diye düşünüyoruz. Bunun içine bütün Doğu Avrupa ülkeleri de giriyor.

Sınır ve kıyı ticaretinde çok büyük bir imkân var. Bunu geliştirmek için diyoruz ki; mevcut anlaşmayı çok cesur bir şekilde yeni bir modele dönüştürelim ve bu modelde döviz sıkıntılarını olduğu için Türk parası kullanılsın. Zaten Türk parasını konvertibl yapacağız diyoruz. İşte burada bunun idmanını yapma imkânı var. Yani, sınır ve kıyı ticareti, Odessa - Samsun arasındaki kıyı ticareti büyük imkân yaratabilir.

Diğer yandan, gaz alımımızın, doğal gaz anlaşmasının daha da geliştirilmesi için, yani Türkiye'de bu şebekenin süratle diğer merkezlere de yayılması, dağıtılması için büyük çalışmalar var. Aynı zamanda doğal gaz dayalı bazı tesislerin kurulmasına -ki bunlar Türkiye'de üre, amonyak gibi gübre hammaddeleri imal eden tesisler ve gaza dayalı kuvvet santralleri olabilir- önem vermek lazımdır. Bugün artık tespit edilmiştir ki, doğal gaza dayalı kuvvet santralleri, son teknoloji ile fevkalade rantabilitesi olan, çok süratle yapılan tesislerdir. Üstelik çevre bakımından çok da temiz. Zaten Türkiye'de çevre kirliliğini önlemek için doğal gazı, bir şebeke halinde her tarafa taşımamız, birbirine bağlı enterkonekte bir sistem haline getirmemiz lazımdır. Bu, gaz ithalimizi büyütürken ticaret hacmimizi ve ihracatımızı arttıracaktır. Bu tesisleri kurarken de Sovyetler Birliği'nin, en az yüzde otuz nispetinde katkısını sağlamak ve ilâve off-set imkânı yaratmak her zaman mümkün.

Yeni işbirliği konuları gündeme gelmeye başladı. Sovyetler, mühendislik ve mimarlık işlerinde, dosyaları ihaleye çıkarma işlemlerinde son derece yavaş ve ağırlar. Burada amacımız, Türk-Sovyet mühendislik ve mimarlık firmalarının bir «joint venture» oluşturmaları. Çünkü önümüzdeki yıllarda, Sovyetler Birliği'nin çok büyük sayıda sınıf tesis kurma mec-

buriyeti var. Çünkü tüketim malı alışkanlığı, sınai tesis kurma zorunluluğunu ortaya getiriyor. Bu tesislerin kurulmasında mühendislik hizmetleri Türkiye tarafından sağlanabilecek bir hizmettir. Çünkü Türkiye çok büyük projeleri gerçekleştirmiştir ve tecrübe kazanmıştır. Biz görüşmelerimizde bunu da gündeme getiriyoruz.

batı, türkiye ile
sovyetler birliği
arasındaki ticari
ilişkilerde büyük
potansiyel görüyor;
yapılacak şey,
türkiye'de batı
teknolojisi, kredisi ve
kaynağını kullanarak
sovyet pazarına dönük
bazı sanayilerin kısa
sürede kurulmasıdır

Sayın Turan, şimdi de sizin sovrularınıza geçmek istiyorum. Birincisi, «Çeşitli pazarlarda beraber ne yapabiliriz?» şeklinde idi. Bu da araştırılıyor. Örneğin, Sovyetler Birliği, çeşitli ülkelerden bazı taahhüt işleri almıştır. Türk müteahhitleri ile Sovyetlere gittiğimiz zaman, aynı işi daha süratle, daha ekonomik yapma imkânımızın olduğunu görüyorlar. Dolayısıyla bu görüşmeler yapılıyor. Fakat sanayide, birlikte, üçüncü ülkelerde neler yapabiliriz? Doğrusu, burada henüz bize ulaşmış bir çalışma yok. Ancak, Sovyetler Birliği'nde ortak teşebbüs, Sayın Kurdoğlu'nun dediği gibi ortak yatırım, fevkalade önemli. Zaten Batı, buna el atmış vaziyette. Birkaç yatırım için anlaşma sağlanmış olmasına rağmen bizde

büyük çapta bir gelişme yok. Sebep de, Türkiye'de yatırım için bir teşvikin, kaynağın bulunmaması.

Sayın Ceyhan, «Sovyetler Birliği'ne daha fazla mal satmayı düşündüğümüzde, kapasite sıkıntımızı göz önüne almayacak mıyız?» şeklinde bir görüş belirtti. Bana göre, eğer biz Sovyetler Birliği'ne pazar bulursak, mal satabiliriz. Eğer Sovyetler pazarını bulmuşsak, dar boğazları çözümlü yolları, ilâve yatırım yollarını bulabiliriz. Burada gene önemli faktör, Türkiye'de Batı teknolojisini, kredisini ve kaynağını kullanarak Sovyet pazarına dönük bazı sanayilerin kurulmasıdır. Bu istikamette de teşebbüsler, işaretler vardır.

ÜLMAN — Pekî, Batı niye bizi seçsin?

GÖKYİĞİT — Batı, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ticari ilişkilerde büyük bir potansiyel görüyor.

KURDOĞLU — Ben buna cevaben bir şey daha söylemek istiyorum. Bu çok enteresan bir soru. Niye Batı bizi seçsin? Türkiye, şu bakımdan enteresan bir durumda. Birincisi, kendi mühendislik gücü bayağı ciddi bir safhaya gelmiş durumda. Türkiye'nin proje hazırlama, proje uygulama kapasitesi, yabana atılmayacak bir düzeye gelmiş durumda. Bunun yanısıra teknolojik bakımdan araştırma, geliştirme yapılmadığı için, ileri teknolojilere Türkiye'de hâlâ bir ihtiyaç var. Bir işbirliği ihtiyacı aşîkâr. Bu, Türkiye tarafından olaya baktığımızda böyle. Batı tarafına baktığımız zaman ise kârlılık olayını görüyoruz. Bir yatırım olayını kârlılık itibarı ile bölümlere ayırdığımız takdirde, toplamın kârlılığının bundan yirmi sene önceki gibi olmadığını, global olarak baktığımızda, Batı'nın artık eskiye göre daha düşük kârlarla çalıştığını görüyoruz.

Rekabet arttı, marjlar küçüldü. Ancak, daha önemlisi yatırım olayının çeşitli bölümleri itibariyle uzmanlık geliştirmiş olan ülkelerin sayısı arttı. Böylece, bir projeyi çeşitli bölümlere ayırma imkânı, bayağı ciddi bir noktaya geldi. Bunların herbiri de farklı kârlılık taşıyan bölümler. Yani, bir buluş var ise, bir projenin kullanıma uygun tasarımı olayı var ise, bir teknelci sonuç çıkartmak ve onun rantını toparlamak imkânı var ise bu, Türkiye gibi bir ülkeye nasip olmuyor, söz gelimi gelişmiş bir sanayi ülkesine nasip oluyor. Bu ülke,

ana teknolojisini veriyor, buluşunu veriyor, kritik çözümünü getiriyor, rantını alıyor. Türkiye bu konuda, biraz daha geri plânda, daha doğrusu teknolojik olarak daha alt plânda. Biraz daha işin taşını kırıyor, biraz daha detay mühendisliği ile uğraşılıyor, buna paralel olarak da daha düşük bir kârlılıkla çalışmaya Türkiye çoktan hazır, karşılığını vermeye de muktedir.

GÖKYİĞİT — Ben burada, finansman konusuna kısaca temas etmek istiyorum. Bizim firmalarımız,

**"BİRA"
BU KAPAĞIN
ALTINDADIR.**

çok büyük gayretle, fedakârlıkla, masrafla usanmadan Sovyetler pazarına gittiler, geldiler. Bu firmaların heyecanını ayakta tutmak fevkalade önemli. Bu heyecan hiçbir şekilde kırılmamalıdır. Bunun için finansman son derece önemlidir. Türkiye'nin bu firmalara finansman sağlaması lâzım. Çünkü gaz anlaşması dar geldiğinden finansman yönünden sıkıntı başlamıştır. Müteahhit hizmetleri süratle geliyor ama, endüstri tesisleri için kredinin de bu arada yetiştirilmesi lâzım. Yatırım kredisi olan 350 milyon dolar süratle neticelendirilmelidir. Firmalar hazırlıklarını yapmışlar ama, nihai tekliflerini henüz vermemişlerdir; çünkü, krediyi beklemektedirler. Bunun yanı sıra, tüketim malları için ilâve bir kredi de bu sene muhakkak lâzım; çünkü, bazı firmalar yeniden tüketim kredisi verilecek diye program yapmışlar, imalâta geçmişlerdir. Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında bu alanda 200 milyon dolarlık bir görüşme başlamıştır. Görüşme başlayınca, nasıl olsa bu gerçekleşecek diye, bazı firmalar buna göre programlarını yaptılar. Yani şu anda büyük bir sıkıntı ve feryat var.

Kredi anlaşmalarındaki zorluk şuradan geliyor. Geri ödemesi off-set'e tabi olmayan gaz anlaşmasının % 30'u ile yapıldığı için ve bu da artık çok ileri tarihlere kadar olduğu için kredi pahalı olmaya başlıyor. Sovyetler Birliği de Türkiye'den tüketim mallarında pahalı kredi al-

mak istemiyor. Bizim Eximbank da. «Ben bunu taşıyamam, bunu bir yere yüklemem lâzım.» diyor ve ödemeyi uzatmak istiyor. Yani bu gelişme bu şekilde tıkanmış bir vaziyette.

Sayın Turan, olay şeklinde değil de, yapılan anlaşmalardan ilginç bir tanesini söyleyeyim. Burada, Türkiye'de transformatörler, trafolar imal eden bir Avusturya şirketinin ortağı olan bir firmamızdan söz etmek istiyorum. Azerbaycan'a olan bir seyahatimizde bu firmamızla birlikteydik. Orada bir Azerbaycan firması ile temas ettiler. Azerbaycan'daki firma da trafo yapıyor ve birkaç bin kişi çalıştırıyor, fakat çıkartılan malda iki misli bakır kullanıyor. Çünkü kullanılan aksam fevkalade eski. Yani kullanılan bazı izolatörler, diğer aksamlar ve teknoloji son derece eski. Bu yüzden iki misli bakır kullanıyorlar. Bizim firmamız ise ortağı olan, Avusturya firması ile bunu Türkiye'de en ileri teknolojiye imal ediyor. Bizim taraf diyor ki; «Size biz bu aksamları verelim, sizin maliyetiniz hemen hemen yarı yarıya düşecektir. Ayrıca, bu malın üçüncü ülkelerde satışı da mümkündür. Bu satışta da biz size yardımcı olalım, ama kazanılacak olan dövizle de siz bizden bu aksamları almaya devam edin. Uzun vadede bir anlaşma yapalım.»

ÜLMAN — Peki, bu iş oldu mu?

GÖKYİĞİT — Ön anlaşmayı yaptılar, şimdi görüşmeler devam ediyor. Yani böyle ilginç modeller ortaya geliyor.

TURAN — Efendim, «Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'ndeki Gelişmeler ve Bunun Yansımaları» konulu açık oturumumuza katıldığınız için, hepimize çok çok teşekkür ederim.

Dergi'nin Notu: Yukarıda sunulan «Açık Oturum», 30 Mart 1990 tarihinde yapılmıştır.

◆ Her istek karşısında insan kendine şu soruyu sormalıdır: «Acaba bu istek elde edilince ne olur, edilmezse ne olur?»

Epicure

ekonomik göstergeler

	1987	1988	1989		1990
			Kasım	Aralık	Ocak
T.C. MERKEZ BANKASI					
Döviz ve Altın Mevcudu (milyon \$)	2998.5	3689.3	5957.3	5976.9	6406.4
Banknot Miktarı (milyar TL.)	3018.3	4485.1	8188.5	8365.4	8340.6
T.C. Merkez Bankası Kredileri (milyar TL.)	3438.7	5142.3	5715.0	6699.1	6114.1
Hazineye Kısa Vadeli Avans (milyar TL.)	1406.6	2081.9	2038.4	2564.6	2441.4
BANKALAR (milyar TL.)					
Toplam Mevduat	18565.1	28972.4	41886.7		
Ticari Kuruluşlar Mevduatı	5179.0	6528.8	7302.7		
Tasarruf Mevduatı	6929.2	12711.3	21901.5		
Vadesiz Tasarruf Mevduatı	1512.1	1878.7	2954.9		
Vadeli Tasarruf Mevduatı	5417.1	10382.6	18946.6		
Mevduat Sertifikası	1392.1	1251.1	1828.7		
Resmi Kuruluş Mevduatı	2237.3	1485.8	2104.0		
Bankalar Mevduatı	2035.8	3263.2	1915.8		
Diğer Kuruluşlar Mevduatı	791.6	3732.1	6834.0		
Döviz Tevdiatı	5598.1	9411.3	13292.2		
Toplam Krediler	18700.6	27750.7	38898.3		
Tarım	2758.6	4498.1	5399.2		
Kalkınma ve Yatırım Bankaları	2312.7	3967.9	5714.8		
Mesleki (Küçük Esnaf ve Sanatkâr)	686.1	931.6	1366.0		
Gayrimenkul (İpotek Karşılığı)	1539.1	2426.7	2746.7		
Denizcilik	59.7	91.4	101.7		
Ticari, Sınai, Sair	11353.1	15934.9	23569.9		
PARA ARZI (milyar TL.)	6593.0	11243.3	17225.2	20358.3	18480.3
FİYATLAR (DİE Toptan Eşya 1981 = 100, Tüketici 1978 — 1979 = 100)					
Toptan Eşya Fiyatları İndeksi (Genel)	751.9	1274.2	2072.8	2140.8	2278.4
Tarım (Genel)	654.0	1073.9	1993.4	2019.8	2161.1
İmalat Sanayii (Genel)	755.0	1345.5	2073.2	2157.7	2245.2
Tüketici Fiyatları (Türkiye)	2767.2	4848.3	7903.7	8182.5	8493.4
Tüketici Fiyatları (İstanbul)	3194.4	5636.8	9057.0	9373.6	
DIŞ ÖDEMELER (milyon \$)					
Dışalım (CIF)	14163.1	14339.7	14208.0	15726.6	1501.1
Dışsatım (FOB)	10190.0	11662.1	10248.5	11627.3	997.8
İşçi Dövizleri	2021.0	1755.0	2805.0	3040.0	

Notlar: (1) TCMB altın ve döviz mevcuduna, altın stokunun yeniden değerlendirilmesinden doğan değer artışları dahildir. (2) TCMB kredilerine, borç tahkimleri (konsolide edilen krediler) dahil değildir. (3) Sosyal güvenlik kurumları mevduatı, Ekim 1988'den itibaren, Resmî Kuruluşlar Mevduatı'ndan Diğer Kuruluşlar Mevduatı (Sair Mevduat) grubuna alınmıştır. (4) Banka kredilerine, Türkiye İhracat Kredi Bankası (Eximbank, eski DYB) kredileri dahildir. (5) Para arzı (M₁) dar tanımlıdır.

Finans Dünyasındaki Hızlı Değişmelerin Reel Ekonomi Üzerindeki Etkileri

PROF. DR. DÜNDAR SAĞLAM

FİNANS dünyası ile reel ekonomi arasındaki ilişkiler konusu, uluslararası iktisatçılar arasında şiddetli tartışmalara neden olmaktadır. Bu iki kesim arasındaki karmaşık ilişkiler ekonominin tüm mekanizmalarını kapsadığından, tartışma geniş bir alana yayılmaktadır.

Finans dünyası son on yıldır gerçek bir devrim yaşamaktadır. Bilgisayar ve enformasyon alanında yeni teknolojilerin uygulamaya konusu finansal piyasalardaki işlem hacmini ve süratini görülmemiş ölçüde arttırmıştır. Bunun sonucu olarak artık ulusal piyasaların otonomisi iyice zayıflamış, her piyasa dünyanın öbür ucundaki piyasalara bağımlı hale gelmiştir. Finans alanında yeni araçların yürürlüğe konulması, piyasalar arasında akan sermayenin hem miktar hem de hızını arttırdığı gibi, ekonominin temel parametreleri olan faiz oranı, döviz kurları ve fiyatlar üzerinde de önemli etkiler yaratmaya başlamıştır. Finans kesiminde görülen bu şişme, reel ekonomiyi nasıl etkilemektedir?

Bu yazının amacı, finans kesiminde ortaya çıkan bu patlamanın üre-

tim kesiminde ne türlü etkiler yarattığı konusuna birkaç ışık tutmaktan ibarettir. Bu yazı üç soruya cevap arayacaktır:

- Finans dünyasındaki hızlı değişimler reel ekonomideki gelişmelerden bağımsız bir gelişme olarak düşünülebilir mi?
- Finans kesimindeki patlama ekonomik ajanların davranışlarını değiştirmekte midir?
- Bu gelişmeler sonucu doğan finansman sistemleri reel ekonominin dengeli büyümesini sağlayacak nitelikte midir?

Bu sorulara açık ve kesin cevaplar bulmak oldukça zordur. Gerçekten sorunlar finans kesiminin işleyişinden mi, yoksa desinflation sürecindeki reel ekonominin gelişmesinden mi doğmaktadır? Bu sorulara kesin cevaplar bulmak görüldüğü kadar kolay değildir.

1 — Reel Ekonomiden Bağımsız Bir Gelişme Söz Konusu mudur?

Finans kesimindeki gelişmelerin reel ekonomiden bir kopuşu, otonom bir oluşumu ifade ettiği şeklindeki görüş, oldukça yüzeysel bir değerlendir-

dirmeye dayanmaktadır. Gerçekten finans dünyasındaki hızlı değişimleri, son yirmi yıldır uluslararası krizlerden, petrol şoklarından, özellikle pazarların yeniden bölüşümünden ayırt ederek analiz etmeye imkân yoktur. Deregülasyon, finansal piyasaların birbirine bağlanması, yeni finans araçlarının ortaya çıkışı, çeşitli teknikler yardımı ile risklerin bölünmesi gibi gelişmeler likiditeyi arttırarak özellikle kamu kesiminin artan finans ihtiyaçlarını karşılamakta olumlu rol oynamıştır. Ayrıca A.B.D.'nin kendi ekonomik dengesizliklerini, talebi oluşturan faktörler üzerinde etki yapmak yerine; faiz oranı, döviz kuru gibi temel parasal parametreleri değiştirerek düzeltmeye çalışması, finans kesimindeki oluşumları hızlandırıcı bir etki yaratmıştır.

Artan finans gereksinimini karşılamak zorunluluğu, uluslararası cari işlem fazlalığını açık veren ülkelere doğru kanalize etmek ve bu fonları başlıca finansal parametrelerdeki değişmelerin yarattığı risklere karşı güvenceye almak gibi oluşumlar olmasa idi, finans kesimindeki bu patlamanın gerçekleşmesi beklenemezdi.

Yukarıda sözü edilen gelişmelere karşı, finans kesiminin reel kesimdeki çalkantılara örnek bir etkinlikle uyum sağladığı söylenebilir. Gerçekten teknolojik ilerlemenin desteklediği sermaye piyasaları, zor bir ekonomide ortamda, şimdiye kadar görülmemiş hacimdeki işlem ve ihracıları absorbe edebilmiştir. Bu başarı, 1987 yılı Ekim ayı borsası krizine kadar, uluslararası finans sisteminin bölgeler arası ekonomik dengesizliklere rağmen uyum içinde birlikte olabileceğini bize inandırmıştır. Fakat bu olumlu gelişmelere rağmen uluslararası sermayenin

artan akıcılığı, beraberinde bazı sorunları da getirmiştir.

Giderek büyüyen finansal işlem hacmi ve artan hız, ulusal hükümetlerin para ve sermaye hareketleri üzerindeki otoritesini azaltmış, onların temel ekonomik parametreler üzerindeki etkisini zayıflatarak ekonomideki dengesizlik ve belirsizlikleri arttırmıştır. Bu ortamın ekonominin gerçek aktörlerine tutarlı ve devamlı bir gelecek sunamaması nedeniyle üretken girişimleri frenlediği de bilinen bir gerçektir.

2 — Finans Dünyasındaki Değişikliklerin Ekonominin Karar Birimleri Üzerindeki Etkileri

Finans kesiminin işleyişini düzenleyen yeni oyun kurallarının ekonomik ajanların davranışını önemli ölçüde etkilediği yadsınamaz. Bununla birlikte değişimlerin bugün artık sona erdiğini ileri sürmek doğru değildir. Çünkü, birçok ülkede finans kesiminin oluşumunu sınırlayan çeşitli engellerin ortadan kaldırılması için yeni reform programlarının yürürlüğe konulduğu görülmektedir. Finansal yönetimin artan devingenliği (seyyaliyeti), gerek firmalar gerek ev halkı için yeni finansal organizasyonun geçmişe kıyasla çok daha fazla olanak sağladığı söylenebilir. Artık finans yönetimi daha geniş seçim yapma imkânlarına ve hareket yeteneğine sahiptir. Borçlanma ve tasarruf akımları üzerine etki yapan bilançonun veya varlıkların tüm aktif ve pasif kalemlerini değiştiren bir finans yönetiminin gücü geçmişle kıyaslanamayacak ölçüde artmıştır.

Ekonomik birimlerin (firma, ev halkı) kararları, yürürlükteki faiz oranlarından daha çok gelecekteki faiz

tahminlerinden etkilenir hale gelmiştir. Özetlemek gerekirse, bir işletme yöneticisi eskiden nasıl ürünlerine olan talebi ve banka kredi maliyetini kıyaslayarak yatırım kararları alıyorsa, bugün bu görevlerine, gelecek faiz oranlarını öngörmek, hatta bilançosunun yapısını yeniden düzenlemek gibi görevler de eklenmiştir.

Ekonomik karar birimlerine sunulan sözkonusu yeni kaynakların onlara tartışılmaz avantajlar sağladığı kuşkusuzdur:

- Hane halkı için yeni yatırım olanaklarının çeşitliliği, onlara tasarruflarının değerini daha iyi korumalarına ve daha fazla verim ve daha az risk üstlenmelerine olanak hazırlamıştır.
- İşletmeler için çeşitli finansman biçimleri, bankalar arası şiddetli rekabet ve sermaye piyasasının değişik olanaklar sunması nedeniyle ihtiyaca daha uygun ve ucuz hale gelmiştir.

Bunun dışında işletmeler için, finans kesimi faiz ve kur risklerini karşılayan ve mevcut kasa fazlalıklarını değerlendiren çekici formüller geliştirmiştir. Bu çekici olanakların beraberinde çeşitli riskleri de getirdiği unutulmamalıdır.

Riskler :

Finansal araçların ve tekniklerin karmaşıklığı, onu kullanan ekonomik karar birimlerinin yeteneklerinden daha hızlı büyümüşür. Yeterli bilgi ve eğitim olmadığı için çeşitli riskler genellikle gözardı edilmiştir. Finans kesiminin aşırı profesyonelleşmesi sonucu yeni teknikleri iyi örgütleyen ve kullanan işletmeler ile kullanmayanlar arasındaki uçurum büyümüşür.

Yatırım Eğiliminde Zayıflama :

Diğer açıdan finans kesiminin çekiciliği reel ekonomi üzerinde negatif etkiler yaratmıştır, denilebilir. Doğaldır ki, günümüz koşullarında üretken yatırımlardaki zayıflama sadece finans kesimindeki aşırı kârlılığa bağlanamaz. Üretken yatırımlardaki duraklama, işletmelerdeki ödeme gücünün zayıflaması, pazar talebinin yeterli şekilde tahmin edilememesi, hızla değişen bir ekonomik ortamda yatırım tercihlerinin sağlıklı bir biçimde yapılamaması gibi nedenlere de bağlanabilir. Bununla birlikte, işletmelere az riskli ve yüksek kârlı finansal plasman olanaklarının sunulması, onları üretken yatırımları bırakmaya veya geciktirmeye zorlamıştır. Oysa eski yıllarda işletmelerin kaynak fazlası değerini yitiriyordu. Bu durumda finans kesimindeki hızlı değişimlerin üretken yatırım eğilimlerini zayıflattığı kesinlikle söylenebilir.

Finans Kesimi ve Pozitif Reel Faiz Oranı :

Uluslararası düzeyde bir tasarruf fazlası olmadıkça ve firmaların ve devletlerin finansal ihtiyaçları gerilemedikçe, ekonomide daima reel bir pozitif faiz varolacaktır. Ayrıca, bugünkü finansal organizasyonun daha çok kamu müdahalelerinin kaldırıldığı (deregulation) finans pazarlarına dayanmakta oluşu, kapital sahiplerine, para ve kur dalgalanmalarına karşı bir risk primini de içeren pozitif reel kazançlar sağlamaktadır.

Bugün ekonomide finans fazlası bulunan hane halkı için yüksek reel faizler, onları ek tasarruf yapmaya teşvik etmemektedir. Çünkü evvelce yaptıkları tasarruflar bugün daha yüksek verim sağlamaktadır. Hatta bu

yüksek verim onların tasarruf oranlarını düşürmelerine bile yol açabilir. Bu durum özellikle gelecek için tasarruf yaratma kapasitesi bulunan konut yatırım harcamalarının kısılması halinde, daha ağırlıklı olarak söz konusu olur.

İşletmelere gelince, reel yüksek faizler onları, borçlarından bir an önce kurtulmaya, kârlarını arttırarak otofinansmanlarını güçlendirmeye, yatırım projelerini daha sık elemeye teşvik etmektedir. Sermaye maliyetinin artmasının, emeğin kapital yerine ikamesine yol açtığı şeklindeki klasik şemanın aksine, büyümenin yavaşladığı, işletmelerin borç yükünün arttığı bir ortamda firmalar ücretleri düşürmeye, hatta işçilerine yol vermeye yönelmektedirler. A.B.D. gibi bütçe açıklarını yüksek reel faizlerle işletmelerine yedirebilen egemen ülkeler dışındaki her ülkede, reel faiz oranlarını yükselten bütün faktörler bugün özel sektörde istihdam kaybına yol açmaktadır.

1960-1970 yıllarındaki büyümeye temel olan ilkelere bakıldığında, ondan sonraki yıllarda uygulanan monetar politikaların (antienflasyonist ve yüksek reel faiz oranları) ekonomide ortaya çıkardığı çalkantıların maliyeti daha iyi anlaşılmalıdır. Fert tasarruflarını kemiren enflasyonist ortamda, işletmelerin borçlanma kaldırıcı etkisine dayanan eski şema yerini, bugün firmaların dış finans gereksinmelerinin azaldığı, fert tasarrufları üzerindeki enflasyon vergisinin hemen hemen kaybolduğu, fakat ferdi tasarrufların azaldığı yeni bir şemaya bırakmıştır.

Bu yazının amacı, büyüme ile istihdam arasındaki optimal dengenin

ne olması gerektiği, ayrıca buna uyan ücret ve işletme kârlarının nispi paylarını saptamak değildir. Bu yazı, sadece mevcut politikaların uygulanmasına devam edilmesi halinde doğacak potansiyel tehlikelere işaret etmekle yetinmektedir. Gerçekten eğer işletmeler yüksek reel faizlerden kaçınmak için yatırımlarını sadece otofinansman kaynaklarını güçlendirerek finanse etmeyi sürdürürlerse, bunun nihai talebin düşmesi ve fert tasarruflarının azalması suretiyle kalkınma hızını düşürmesi gibi bir tehlike her zaman mevcut olacaktır.

Finansal Parametrelerdeki Büyük İstikrarsızlığın Doğurduğu Riskler :

Finansal temel parametrelerdeki (faiz oranı, kambiyo kuru gibi) büyük istikrarsızlığın reel ekonomi üzerinde doğurduğu riskleri küçümsemek gerekir. Piyasalardaki sarsıntıların yarattığı dalgalanmaların faiz oranları ve kurlar üzerindeki olumsuz etkilerini gidermek için uygulanan risk primlerinin para maliyetini yükselttiği, bunun da reel faiz oranları için zemin oluşturduğu unutulmamalıdır. Piyasadaki iniş ve çıkışların reel ekonomide uyuma yol açtığı ve etkilerinin ne olduğunu saptamanın imkânsız olduğu savı ileri sürülse bile, böyle bir ortamda uzun vadeli girişimlerin yapılmasına olanak bulunmadığı açıktır. Böyle bir ortamda, işletmelerin ufkuları daralır, en kısa sürede yatırıma tahsis ettikleri parayı geri almak için çaba gösterirler. Müteşebbisler yeni tesis kurmaktan daha çok mevcutların satın alınması veya elden çıkarılması gibi portföy yönetimi ile uğraşmayı tercih ederler. Kısa vadeli finansal işlemlerdeki anormal şişme,

merkez bankaları ve kurumsal yatırımcılar gibi piyasada istikrar sağlayıcı kurumların gücünün zayıflamasına, bilgisayar teknolojisindeki ilerleme ile desteklenen vadeli işlem pazarlarının genişlemesine neden olmakta, dolaşısıyla ekonomide bir denge noktası etrafında olması gereken ilimli dalgalanmalar yerine şiddetli sarsıntıları tahrik etmektedir. Bu çerçevede bu gün ulusal para otoriteleri, başlıca para büyüklüklerine egemen olamamak gibi bir risk ile karşı karşıya kalmışlardır.

Görüldüğü üzere, finans organizasyonunun reel ekonomide yarattığı riskler içinde en önemlisi, ekonomik karar birimlerinin dikkatlerini kısa vadeli işlemlerde yoğunlaştırmış olmasıdır. Bu gelişme, sanayileşmiş ülkeler için olduğu kadar, belki de ondan daha fazla gelişmekte olan ülkelere için zararlı olmaktadır.

3 — Uluslararası İşbirliği Zorunluluğu

Yukarıda yapılan açıklamalar, para değerlerini istikrara kavuşturan âhenkli uluslararası ekonomi politikalarının uygulanması gerektiğini ortaya koymuştur. Ancak, bu sorunların çözümünde ulusal otoritelerin yetkilerinin daraldığı görülmektedir. Bununla birlikte Avrupa Topluluğu'na dâhil ülkelerin vergi ve finans sistemlerini âhenkli hale getirmek için attıkları kesin adımların, finans dünyasının işleyiş ilkelerini de gündeme getirerek bu konuda uluslararası işbirliği zemininin kurulmasında öncü rolü oynaması gerekir.

Rekabetçi Dereğülasyonun Sınırları :

Piyasalarda rekabeti teşvik amacıyla yürürlüğe konulan dereğülasyon uygulamaları, hükümetlerin finans piyasasındaki işlemlere, kurumlara empoze ettikleri kuralların maksimum ölçüde yumuşatılmasına yol açmıştır. Bu gidişin tehlikeler yarattığı kuşkusuzdur. Çünkü, dereğülasyon mali kesimi cazip hale getirmekle birlikte, finansal şişmeyi yaratan spekülasyon mekanizmasını da teşvik ederek global riski büyütülmektedir. Unutmamak gerekir ki, finans kesiminin gücü, hiçbir zaman bir ekonomide ticari ve endüstriyel gücün yerini alamaz. Piyasaların sistematik bir biçimde dereğüle edilmesi, dünyada dış ticaret dengesi fazla veren ülkelerin (A.B.D. hariç) isteklerini, açık veren ülkelere empoze etmelerine yol açmıştır.

1987 yılı borsa krizi, finans kesiminde uluslararası işbirliğinin güzel bir örneğini veren bir anlaşmaya neden olmuştur. Bankaların özkaynaklarını düzenleyen ünlü Cook Rasyosu, bu yıl da, Bale Anlaşmaları ile yürürlüğe konmuştur. Bu tür anlaşmaların, finans kesiminde, aşırı büyüyen vadeli piyasalarda, kurumlar tarafından yüklenilen kambiyo ve faiz oranları riskleri konusunda, kısa vadeli işlem pazarlarında, menkul kıymet işlemlerinde yapılması gerekmektedir. Giderek büyüyen finansal riskler, bu türlü uluslararası sınırlamaları ve anlaşmaları zorunlu kılmaktadır. Hesapları ve üstlendikleri yükümlülükleri (bilanço içi ve dışı) tehlikeli boyutlara ulaştırmış bankalara özkaynaklarını sağlamlaştırıcı daha sıkı yeni önlemler empoze edilmelidir. Bu önlemler son yıllarda gerçekleştirilen finansal devrimle çelişki teşkil etmez. Çünkü, fi-

◆ Reklamlar, tutkuların araçlarıdır.

Addison

nans kesimindeki hızlı değişiklikler, son yıllarda hem kendi dengesini bozmuş, hem de üretken sektörü istikrarsız hale getirmiştir. Yeni düzenlemelerle, bu sektörü değişen koşullara uygun hale getirmek gerekmektedir. Aynı şekilde piyasanın çeşitli bölümlerinde uygulanan kontrol sistemlerinin âhenkli hale getirilmesi için yapılan çalışmalar bir sonuca bağlanmalıdır.

Finansal Piyasalarda Hızlı Büyüyen Likidite Sorunu :

Son yıllarda finansal piyasaları kurallardan arındırma süreci, J. M. Keynes'in deyimiyle bir likidite fetişizmi yaratmış gibidir. Giderek artan fon ihtiyacının karşılanabilmesi için likiditeye önem vermek elbette gereklidir. Çünkü yatırımcılara her zaman piyasadan çekilme güvencesini vermek zorunludur. Fakat likidite piyasaların etkinliğini gösteren yegâne ölçü olamaz. Kaynakların en düşük maliyetle, riskli ve uzun vadeli hedeflere tahsis edilmesi de önemli bir kriterdir.

Uluslararası finans piyasalarının, bugün anormal biçimde genişleyen işlemler sonucu, üstün bir likiditeye ulaştığı muhakkaktır. Ancak, bu gelişmenin çeşitli riskleri de gizlemekte olduğu unutulmamalıdır. Gerçekten kısa vadeli üstün bir likidite, geleceğe ilişkin beklentilerin tersine dönmesi halinde, global likit olmayan bir duruma hemen dönüşebilir. Yüksek bir risk priminin uygulandığı durumlarda bu ters gelişme, aracılık ve işlem maliyetlerinin düşüklüğünden doğan kârı da ortadan kaldırır.

Finans kesiminde son yıllarda gerçekleştirilen reformların bazı yararlarını inkâr etmemekle birlikte, eko-

nomik karar birimleri üzerindeki olumsuz etkilerinin giderek büyüdüğü de bir gerçektir.

1992 yılı Avrupa tek pazar hedefi için hazırlanmakta olan tasarıfların vergilendirilmesinde harmonizasyon etüdünde, kısa vadeli kârları daha fazla vergilendirilerek uzun vadeli işlemler lehine bir ortam yaratılması kabul edilmiş bulunmaktadır. Ayrıca, finansal işlemlerle kıyaslandığında üretken faaliyetler üzerindeki ağır vergi yükünün hafifletilmesi için önlemler alınması gerekmektedir.

Uluslararası İşbirliği ve Ulusal Sorumluluklar :

Finansal pazarların uluslararası kimlik kazanması, onun yeni bir düzene kavuşturulması çalışmalarının tek bir ülke yetkisinde bulunmadığını bize göstermektedir. Gerçekten çeşitli ülkelerin finans ve para otoriteleri arasında geçmişten daha sıkı bir işbirliği kurulmasına ihtiyaç vardır. Bu işbirliği, etkili olabilmesi için bütün bölgeleri (A.B.D., Güneydoğu Asya ülkeleri, Avrupa gibi) kapsamına almalıdır. Bu sorunların bilincinde olan ulusal otoritelere önemli sorumluluklar düşmektedir. Her ülke, başlıca sosyal ve ekonomik birimlerine orta vadede düzenli bir ekonomik kalkınma sağlayacak ortamı hazırlamakla yükümlüdür. Ayrıca, finans kesimindeki hızlı değişimlerin reel ekonomideki gelişmeleri frenleyecek noktaya gelmemesine çalışmalıdır.

Onbeş yıldan beri, uluslararası finans konjonktüründeki kronik istikrarsızlığın planlama faaliyetlerini daha güç hale getirdiği bir gerçektir. Ancak, uluslararası planlamanın, hiçbir zaman bu kadar zorunlu hale geldiği de görülmemiştir.

Sermaye Piyasası

Yrd. Doç. Dr.
MEHMET BOLAK

BORSA'da Aralık ayından beri hızlı tırmanma gösteren fiyatlar, Şubat ayındaki belirli bir durgunluktan sonra, Mart ayında ufak çaplı bir gerileme göstermiş, ayın son günlerine doğru fiyatlar genel seviyesi yükselmeye başlamış olmakla birlikte, hisse senedi yatırımcıları Mart ayını zarar ederek kapatmışlardır. Banku ve Ekonomik Yorumlar Dergisi İndeksi'nin Mart sonu değeri, «30 Mart 1990, Cuma» günü kapanış fiyatları itibarıyla 6957.24 puan olmuş, Şubat ayı sonuna nazaran indeks% 6.01 oranında gerilemiştir.

Dergi'nin indeksi kapsamındaki 40 hisseden 16'sının fiyatı ay içinde yükselirken, 20'sinin fiyatı düşmüştür. Çelik Halat, Otosan, Teletaş ve Demir Döküm'ün Mart sonu kapanış fiyatları ise Şubat ayı ile aynı olmuştur. Bolu Çimento'daki fiyat düşüşünün 5 aydan beri «bedelsiz üzerinde» işlem görmekte olan eski hisselerle ait bedelsiz hisselerin ay içinde dağıtılmış olmasından kaynaklandığı dikkate alındığında, bu kağıdın da prim yapmış olduğunu söylemek mümkündür. Dergi indeksinin kapsamında bulunmayan diğer on birinci pazar hissesinin ise altısının fiyatı ay içinde yükselirken dördünün düşme göstermiştir.

Ay içinde en çok prim yapan hisse, % 250 bedelsiz hisselerini alan ve böylece ayı % 39.24 kazançla kapatan Bolu Çimento olmuş, Kepez Elektrik (% 32.00), Good-Year (% 22.40), Deva Holding (% 22.22), Köytaş (% 18.75), Ege Gübre (% 17.50), Enka Holding (% 16.28), Eczacıbaşı (% 16.18), Döktaş (% 15.38), Olmuksa (% 15.38) ve Koç Holding (% 10.94), % 10'un üzerinde prim yapan hisseler olmuşlardır. Fiyatı en çok düşen hisseler arasında ise Koruma Tarım (% 27.27), Rabak (% 24.72), Erdemir (% 21.05), Nasaş (% 17.07), Yapı Kredi (% 17.04), Sarkuysan (% 16.92), T.S.K.B. (% 16.19), Bağfaş (% 14.14), Siemens (% 10.53) ve Akçimento (% 10.26) başı çekmektedirler.

Ay içinde Borsa'da fiyatların durgunlaşmasına ve gerilemesine yol açabilecek bazı faktörlere aşağıdaki gibi değinmek mümkündür:

- Mart ayının vergi ayı olması nedeniyle, bazı yatırım sahipleri Borsa'ya rağbet edememişler, hatta vergi yükümlülüklerini karşılayabilmek üzere ellerindeki hisse senetlerinin bir kısmını satışa sunarak fon temin etmeye çalışmışlardır.

- Mart ayı sonu ve Nisan ayı başlarında şirketlerin genel kurul toplantıları yapılmakta, kâr payı dağıtım ve sermaye artırım kararları alınmaktadır. Ya-

TABLO 1
Defter Değeri - Piyasa Değeri
(Milyon TL)

Kuruluş	Defter Değeri	Piyasa Değeri	Ply/Def Değeri	Kuruluş	Defter Değeri	Piyasa Değeri	Ply/Def Değeri
Akçimento	90.055	275.625	3.061	Kav	19.377	147.000	7.602
Alarko H.	29.172	129.000	4.422	Kepez El.	43.230	330.000	7.634
Anadolu C.	46.944	245.050	5.220	Koç Hol.	194.322	1775.000	9.134
Arçelik	178.905	980.000	5.478	Koç Yat.	52.123	236.000	4.528
Bağtaş	116.988	340.000	2.906	Kordsa	146.629	691.875	4.719
Bolu Çlm.	43.285	291.375	6.732	Koruma T.	25.108	74.250	2.957
Brisa	148.087	860.625	5.812	Köytaş	4.917	14.963	3.043
Çelik H.	39.754	156.600	3.939	Maret	43.508	118.000	2.712
Çimsa	63.747	367.200	5.760	Mensucat S.	195.173	390.060	1.998
Çukurova E.	296.437	1875.000	6.325	Metaş	63.195	79.500	1.258
Deva H.	17.732	110.000	6.203	Nasaş	74.915	172.788	2.306
Döktaş	35.339	157.500	4.457	Olmuksa	40.534	247.500	6.106
Eczacıbaşı Y.	15.471	47.400	3.064	Otosan	119.187	612.220	5.137
Ege Bira	70.843	296.100	4.180	Pınar Süt	13.911	38.880	2.795
Ege Gübre	27.167	56.400	2.076	Rabak	35.224	100.500	2.853
Enka H.	15.931	80.000	5.022	Sarkuysan	56.224	204.120	3.630
Erdemir	1528.784	4320.000	2.826	Sifaş	29.271	112.320	3.837
Good-Year	67.365	275.514	4.090	Teletaş	93.708	340.000	3.628
Gübre Fab.	90.505	195.000	2.155	T.D. Döküm	50.124	288.000	5.746
Güney Bira	29.594	98.700	3.335	T. Siemens	65.283	267.750	4.101
Hektaş	14.237	68.310	4.798	T.S.K.B.	61.205	440.000	7.189
İzdaş	148.094	450.000	3.039	T. Şişe Cam	155.972	1079.511	6.921
İzocam	27.683	177.750	6.421	Yapı Kredi	319.410	1460.000	4.571
Kartonsan	115.216	330.750	2.871	Yasaş	30.504	69.120	2.266

TABLO 2
İşletmelerde Kritik Oranlar

Kuruluş	TB/TV	DK/Öd.S.	YDF/Öd.S.	Kuruluş	TB/TV	DK/Öd.S.	YDF/Öd.S.
Akçimento	0.308	0.073	0.810	Kartonsan	0.205	0.815	2.299
Alarko H.	0.126	0.377	3.252	Kav	0.389	2.519	0.370
Anadolu C.	0.753	0.469	0.798	Kepez El.	0.629	1.010	0.004
Arçelik	0.505	1.830	0.717	Koç Hol.	0.036	0.949	0.404
Bağtaş	0.166	0.940	0.609	Koç Yat.	0.041	0.689	0.177
Bolu Çlm.	0.148	1.021	0.315	Kordsa	0.374	0.578	0.268
Brisa	0.502	0.711	0.256	Koruma T.	0.589	0.846	0.754
Çelik H.	0.312	1.381	0.869	Köytaş	0.497	2.100	1.241
Çimsa	0.543	0.629	0.856	Maret	0.280	0.009	1.295
Çukurova E.	0.471	1.820	0.001	Mensucat S.	0.580	0.287	1.904
Deva H.	0.633	2.352	0.905	Metaş	0.660	0.182	1.227
Döktaş	0.396	0.366	1.493	Nasaş	0.707	0.029	0.409
Eczacıbaşı Y.	0.063	0.851	4.131	Olmuksa	0.473	0.369	1.583
Ege Bira	0.289	2.413	1.803	Otosan	0.367	1.518	1.199
Ege Gübre	0.633	—	1.012	Pınar Süt	0.801	0.851	0.618
Enka H.	0.666	0.556	0.307	Rabak	0.847	0.101	0.930
Erdemir	0.400	1.822	0.407	Sarkuysan	0.623	3.381	1.833
Good-Year	0.617	0.517	0.933	Sifaş	0.668	1.137	0.248
Gübre Fab.	0.494	0.001	0.037	Teletaş	0.518	2.177	0.959
Güney Bira	0.236	1.122	1.243	T.D. Döküm	0.551	0.353	0.107
Hektaş	0.499	1.022	0.125	T. Siemens	0.500	2.245	0.891
İzdaş	0.661	0.026	0.012	T.Şişe Cam	0.493	0.145	0.104
İzocam	0.477	1.019	0.825	Yasaş	0.715	0.557	1.068

tırımcılar bu genel kurulların yapılmasını ve sonuçların açıklanmasını beklemektedirler. Şu ana kadar elde edilen bilgilerden bazıları; Akçimento'nun kayıtlı sermaye esasına geçerek kayıtlı sermaye tavanını 150 milyar TL olarak belirleyeceği, % 40 oranında bedelli, % 75 oranında bedelsiz sermaye artırımını yapacağı ve eski hisselerle % 6.6 oranında kâr payı dağıtacağı; Anadolu Cam'ın kayıtlı sermaye tavanını 100 milyar liraya çıkarıp, % 21.22 oranında bedelli, aynı oranda bedelsiz artırım yapacağı ve eski hisselerle % 29 oranında kâr payı dağıtacağı; Yasaş'ın % 75 oranında bedelli, aynı oranda bedelsiz artırım yapıp, eski hisselerle % 23.82 oranında kâr payı dağıtacağı; Deva Holding'in kayıtlı sermaye tavanını 50 milyar TL'ye çıkartıp, % 300 bedelli, % 100 bedelsiz artırım yapacağı ve eski hisselerle % 60 oranında kâr payı dağıtacağı; Metaş'ın % 50 bedelsiz, % 100 bedelli artırım yapıp kâr payı dağıtmayacağı; Brisa'nın eski hisselerle % 44, Bağfaş'ın da % 40 oranında kâr payı dağıtacağı şeklindedir. Genel kurullarda alınacak kâr payı ve sermaye artırım kararlarıyla ilgili daha kapsamlı bilgi gelecek ay verilmeye çalışılacaktır.

• 1989 yılına ait kesinleşmemiş bilançoların Borsa'ya ulaştırılıp Borsa bültenleri aracılığıyla yatırımcılara ilan edilmesi, yatırımcıların şirketlerin durumunu daha iyi değerlendirmelerine olanak vermiştir. Bu yıl, kıdem tazminatları karşılıkları ayrılması nedeniyle, şirketlerin kârları yatırımcıların bekledikleri düzeylerde olmamış, bu durum fiyatları etkilemiştir. Yayınlanan bilançolar üzerinden yapılan bazı hesaplamalar «Tablo 1» ve «Tablo 2» de yer almaktadır. «Tablo 1» de, şirketlerin 1989 yılı sonu itibarıyla hisse senetlerinin toplam defter değerleri, Mart ayı sonundaki piyasa değerleri ile karşılaştırılmaktadır. Defter değeri olarak, şirketlerin Borsa'ya bildirdikleri bilançolardaki «Özvarlık Toplamı» rakamları, piyasa değeri olarak da, Mart ayı sonundaki piyasa fiyatları ile hisse senedi sayılarının çarpımı alınmıştır. «Özvarlık Toplamı», ödenmiş sermaye, yedek akçeler, yeniden değerlendirme fonu, dönem kârı ve varsa emisyon primi kalemlerinden oluşmaktadır. Ocak ayında sermaye artırımını yapan Kepez Elektrik'de, bedelli artırım karşılığı ödenen 10 milyar TL, özvarlık kalemlerine ilave edilmiştir.

«Tablo 1» e göre, şirketlerin piyasa değerlerinin defter değerlerine oranları, basit aritmetik ortalamayla, 4.393 civarındadır. Ekim 1989 sayısında yapılan benzer hesaplamada aynı oran 2.179 olarak hesaplanmıştı. Bu durum, şirketlerin hisse senetleri fiyatlarında biraz fazla şişkinlik, aşırı değerlendirme olduğu kuşkusunu uyandırmaktadır. Tablodan görüldüğü gibi, piyasa değeri defter değerinin altında kalmış hiçbir işletme bulunmamaktadır. Koç Yatırım, Kepez Elektrik, Kav, T.S.K.B., Şişe Cam, Bolu Çimento, İzocam, Çukurova, Deva Holding ve Olmuksa defter değerlerine oranla piyasa değerleri en çok yükselmiş hisselerdir. Öte yandan, şu anda diğerlerine nazaran düşük değerlendirilmiş hisseler olarak, Metaş, Mensucat Santral, Ege Gübre, Gübre Fabrikaları, Yasaş, Nasaş, Maret, Pınar Süt gibi hisseler görülmektedir. Borsa'nın gözde kağıdı Erdemir de düşük değerli kağıtlar arasında yer almaktadır.

«Tablo 2» de, hisse senedi yatırımcılarının önem vermesi gereken bazı oranların işletmelere göre dökmü yapılmıştır. Söz konusu oranlar; «Toplam borç/

Toplam varlık», «Dönem kârı/Ödenmiş sermaye» ve «Yeniden değerlendirme fonu/Ödenmiş sermaye» oranlarıdır. Borç oranı, işletmelerin finansal yapıları ve finansal riskleri hakkında fikir vermektedir. Genelde bu oranın % 40-60 arasında olmasının makul olacağını, daha yüksek borçluluk oranlarının, özellikle faiz oranlarının yüksekliği göz önüne alındığında, firmaların mali güçlerini zayıflatacağını söylemek mümkündür. Diğer oranlar da firmanın dağıtabileceği kâr payları ve bedelsiz hisse senetleri hakkında tahminde bulunma olanağı sağlar. İşletmelerin çoğunun, Borsa'ya gönderdikleri gelir tablolarında, vergi yükümlülüklerini belirtmemiş olmaları nedeniyle, tüm işletmeler için, «Dönem kârı» rakamı, vergi öncesi kâr olarak alınmıştır.

- Süresi dolmuş olan Muharrem Karslı'nın yerine Borsa Başkanı olarak kimin atanacağı sorusu yatırımcıları uzun süre meşgul etmiş, Borsa komisyoncularının da bu konuda bir bekleyişi içine girmeleri ve alım-satım faaliyetlerini yavaşlatmaları, fiyatları durgunluğa sevk etmiştir. Nihayet konunun açıklığa kavuşması, işlemler üzerinde de canlandırıcı bir etki yaratmıştır. Eski Başkan'ın görevinin sona erdiği tarih olan 27 Şubat 1990'dan bir aylık gecikme ile «27 Mart 1990, Salı» günü yeni Başkan Yaman Törüner görevi devralmıştır. Siyasal Bilgiler Fakültesi mezunu olan yeni Başkan Törüner, 17 yıldan beri Merkez Bankası içinde çeşitli görevler üstlenmiş, İnterbank, döviz ve altın piyasalarını, bilgisayar ve telefon iletişimine dayalı olarak kurmuş ve çalıştırmıştır. Törüner son olarak da bankalararası tahvil piyasasını kurmuş ve faaliyete geçirmiştir. Borsayla ilgili yeni düşünceleri olan, vadeli işlem piyasasını geliştirmeyi, yabancı menkul kıymetleri İMKB'ye kote ettirmeyi, bilgisayarlaşmayı hızlandırmayı ve benzeri fikirleri geliştirmeyi düşünen Törüner'e bu sütun aracılığıyla yeni görevinde başarılar dileriz.

- Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi'nin (TKKOİ), Nisan ayının ikinci haftasından başlayarak, özelleştirme kapsamı içinde, piyasa değeri 3 trilyon lira civarında hisse senedini piyasaya süreceği olması, yatırımcılarda, arzın artacağı ve fiyatların düşeceği yönünde bir kuşku yaratmıştır. TKKOİ'nin satışları, İş Bankası'nın bilgisayara geçmiş 477 şubesinde, yurt düzeyinde gerçekleşecek, satışlar Borsa fiyatlarına paralel fiyatlarla yapılacak ve hisseler anında teslim edilecektir. İş Bankası'yla yapılan anlaşma uyarınca, hisse satışlarında taban konulmayacak, isteyen yatırımcı bir tek hisse senedi bile alabilecek, hatta küçük tutarlı taleplere öncelik tanınacak ve bir kişiye 10 milyon liranın üzerinde satış yapılmaması prensibi gözetilecektir. TKKOİ'nin, söz konusu hisse senetlerini 300-500 milyarlık partiler halinde satışa sunacağı ve satışların yaz sonuna kadar devam edeceği beklenmektedir. «Tablo 3», TKKOİ'nin satışa sunacağı hisseler hakkında bilgi vermektedir.

Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi (TKKOİ), Kasım ayından beri sürdürdüğü, gelir ortaklığı senedi ihracı uygulamasını Mart ayında da devam ettirmiş ve 1 yıl vadeli ve 100 milyar TL nominal değerli yeni E tertibi gelir ortaklığı senetlerini piyasaya sürmüştür. Yeni senetler, Türkiye'nin tüm elektrik enerjisi üretiminden kaynaklanan 1 yıllık brüt gelirin % 0.8'i ile, 1. Boğaziçi ve Fatih köprülerinin 1 yıllık brüt gelirlerinin % 5'ine ortak olma hakkını kazan-

TABLO 3
TKKOl'nin Satışa Sunacağı Hisseler ve Değerleri
(Milyon TL)

Şirket	Ödenmiş Sermaye	Satılacak Pay (%)	Piyasa Değeri
Arçelik	40.000	14.53	142 394
Bolu Çimento	15.750	35.40	103 147
Çelik Halat	10.800	20.14	31 539
Çukurova Elektrik	75.000	18.80	352 500
Erdemir	384.000	48.69	2103 408
Kepez Elektrik	20.000	41.02	135 366
			2868 354

dıracaklardır 19 Mart günü İş Bankası ve Ziraat Bankası şubelerinden satışa sunulan senetler kısa süre içinde tükenmişlerdir. Öte yandan, ay içinde bazı gelir ortaklığı senetlerinin de gelir ödemeleri yapılmıştır. Karakaya A tertibi senetlerine 6 aylık gelir payı olarak % 42.47 oranında ödeme yapılırken, dövizle indeksli PTT tahvillerine de 5. dönem ödemeleri yapılmıştır. Bunlardan 100 dolarlık kupürlere 9623 TL, 100 marklık kupürlere ise 3568 TL ödenmiştir.

Ay içinde piyasaya çıkan 4 yeni yatırım fonuyla, yatırım fonları sayısı 49'a çıkmıştır. Yeni fonlar, 5 milyar lira tutarındaki Vakıf Fon - 4, Finans Fon - 4 ve Vakıf Fon-5 (veya Vakıf Dünya Fon) ile 100 milyar TL tutarındaki Töbank Fon olmuşlardır. Vakıflar Bankası'nın 5. fonu, yabancı tahvil ve hisse senetlerinden oluşturulmuş olup, yatırım fonlarında yapılabilecek çeşitlendirmelere güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi Hisse Senedi Fiyat İndeksi (Ocak 1974 = 100)

AYLAR	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Ocak	94.18	135.51	243.11	202.78	297.38	493.05	1711.69	714.75	6793.38
Şubat	94.60	157.44	246.73	207.73	325.71	658.37	1465.45	822.11	7402.13
Mart	97.99	165.21	249.65	214.77	316.36	619.21	1351.48	923.62	6957.24
Nisan	101.49	152.04	235.43	207.07	305.68	613.09	917.93	1009.89	
Mayıs	102.60	156.08	227.24	209.20	304.85	833.54	1005.71	1334.72	
Haziran	106.38	176.25	220.66	210.89	306.66	1050.91	924.97	1745.24	
Temmuz	106.22	176.40	207.07	213.75	323.22	1709.16	927.28	1554.78	
Ağustos	113.08	186.42	204.24	218.60	360.80	2290.94	816.29	1716.64	
Eylül	112.47	199.71	198.36	226.70	394.62	2015.20	881.71	2673.32	
Ekim	115.27	212.63	200.20	238.27	384.48	1548.75	734.01	3486.07	
Kasım	132.45	217.12	200.44	258.90	406.68	1374.18	777.53	3241.70	
Aralık	133.33	242.03	202.10	261.35	438.99	1202.28	722.21	4940.99	

Sıra No.	Kuruluşun Adı	Kayıtlı Sermaye (Milyon TL)	Çıkarılmış (Ödemli) Sermaye (Milyon TL)	Takvim Yılı Kârı			Dağıtılan Kâr Payı (%)			Piyasa Fiyatı (TL)			
				1987 (Milyon TL)	1988 (Milyon TL)	1986 (Milyon TL)	1987 (Net)	1988 (Net)	1986 (Net)	Mart 1989	Ocak 1990	Şubat 1990	Mart 1990
1	AKÇİMENTO	100.000	39.375	6.953	5.192	3.784	168	36	235	2.450	6.500	7.800	7.000
2	ANADOLU CAM	150.000	18.850	5.203	9.791	2.549	50	60	30	2.750	10.750	12.000	13.000
3	ARÇELİK	100.000	40.000	39.087	51.661	16.131	80	92	63	4.450	20.000	26.500	24.500
4	BAĞFAŞ	—	40.000	9.313	27.734	7.005	85	40	55	1.500	7.800	9.900	8.500
5	BOLU ÇİMENTO	—	15.750	5.607	7.142	4.553	181,38	213,45	119,76	13.000	46.000	46.500	18.500
6	BRİSA	150.000	67.500	23.102	49.639	11.236	63	103,20	32	5.250	15.500	14.000	12.750
7	ÇELİK HALAT	27.000	10.800	7.558	10.574	3.729	100	100	60	5.400	14.750	14.500	14.500
8	ÇİMSA	50.000	21.600	13.667	18.178	7.791	203,87	82,60	175	4.850	15.500	18.500	17.000
9	ÇUKUROVA ELEKTRİK	90.000	75.000	61.939	111.186	32.189	200	250	100	8.950	25.000	24.000	25.000
10	DOKTAŞ	12.000	10.500	8.317	5.075	2.224	100	58,50	50	3.150	10.000	13.000	15.000
11	ECZACIBAŞI YATIRIM	3.000	2.400	771	1.713	421	40	45	30	1.625	15.250	17.000	19.750
12	EGE BİRACILIK	12.600	12.600	3.315	18.926	1.560	35	130	20	7.000	15.750	25.000	23.500
13	EGE GÜBRE	12.000	12.000	1.720	1.512	2.603	50	18	60	920	3.900	4.000	4.700
14	EREĞLİ DEMİR ÇELİK	2.500.000	384.000	119.616	435.558	41.097	55	175	23	9.850	12.750	14.250	11.250
15	GOOD-YEAR	23.448	23.448	9.058	15.536	3.108	100	60	200	5.000	12.250	9.600	11.750
16	GÜBRE FABRİKALARI	120.000	100.000	Zarar	Zarar	1.048	—	—	43,35	1.050	1.950	2.000	1.950
17	GÜNEY BİRACILIK	8.400	8.400	3.395	6.730	1.041	35	60	11	3.150	7.400	11.500	11.750
18	HEKTAŞ	10.000	5.940	2.173	5.041	1.014	35	75	36,16	2.400	10.000	11.250	11.500
19	İZMİR DEMİR ÇELİK	150.000	150.000	5.721	Zarar	1.774	22,66	—	15,96	860	3.000	2.900	3.000
20	İZOCAM	10.000	9.000	2.250	6.569	367	35	120	16,80	7.600	15.000	18.750	19.750
21	KARTONSAN	27.000	27.000	4.478	8.580	1.054	35	20	17,91	1.600	10.000	11.250	12.250
22	KAV	12.000	6.000	3.694	7.967	4.221	130	75	300	7.000	21.500	26.500	24.500
23	KOÇ HOLDİNG	100.000	50.000	15.504	41.329	10.696	32,50	60	45,60	3.275	26.500	32.000	35.500
24	KOÇ YATIRIM	100.000	16.000	2.826	7.385	2.622	35	50	39	2.425	11.750	15.500	14.750
25	KORDSA	150.000	67.500	24.507	44.293	11.116	96	96	110	4.700	8.700	11.250	10.250
26	KORUMA TARIM	20.000	7.425	5.239	14.105	2.169	66	111	30	5.650	11.750	13.750	10.000
27	MAKİNA TAKİM	3.000	1.500	Zarar	493	101	—	5	—	990	13.000	18.500	17.000
28	METAŞ	75.000	30.000	4.194	Zarar	352	15	—	—	720	3.250	2.550	2.650
29	NASAŞ	70.000	50.820	2.853	205	1.218	30	—	15	860	6.000	4.100	3.400
30	OLMUKSA	50.000	11.000	6.884	9.722	2.625	45	35	22	2.425	13.500	19.500	22.500
31	OTOSAN	40.000	43.730	24.346	55.685	Zarar	26,60	70	—	2.950	11.250	14.000	14.000
32	PINAR SÜT	18.000	5.400	1.087	2.378	266	22,13	37,80	10	—	10.000	7.900	7.200
33	RABAK	25.000	15.000	6.535	7.547	1.802	40	40	43	1.650	8.600	8.900	6.700
34	SARBUYSAN	30.000	7.560	5.158	11.020	3.132	75	90	60	3.900	27.500	32.500	27.000
35	TÉLETAŞ	—	20.000	31.372	39.180	—	120	85,60	—	—	13.750	17.000	17.000
36	TÜRK DEMİR DÖKÜM	50.000	30.000	12.131	13.880	11.801	103	44	80	2.675	9.250	9.600	9.600
37	TÜRK SİEMENS	—	10.500	7.313	15.542	5.728	81	68,50	106	4.025	32.500	28.500	25.500
38	T. İŞ BANKASI «B»	—	30.000	62.246	121.414	35.207	36,38	46,08	34,60	1.900	18.500	19.500	18.000
39	TÜRKİYE ŞİŞE VE CAM	200.000	121.293,4	4.584	12.084	3.507	10	20	10	1.850	12.250	8.600	8.900
40	YASAŞ	—	10.800	1.428	2.969	252	35	20	10	—	5.500	6.200	6.400

KESİNTİSİZ BİR KAMUSAL KAYNAK :

GELİR ORTAKLIĞI SENEDİ

PROF. DR. MEHMET E. PALAMUT

1 — Giriş

TÜRKİYE, 1980'li yıllarla birlikte, resmî ve örgütlenmiş bir sermaye piyasası olgusuyla karşı karşıya gelmiş; bunun yadsımasız bir sonucu olarak da, toplumumuzun pek alışık olmadığı birtakım finansman araçlarını benimseyip, bunların giderek artan dozajda uygulanmalarında herhangi bir sakınca görmemiştir.

Hele, 6 Kasım 1983 seçimleriyle iktidar olan ANAP, sözkonusu süreci hızlandırmıştır. Zira, kendi ekonomi-politikasının bir gereği olarak, ilk ANAP Hükûmeti, öncelikle 17.3.1984 gün ve 2983 sayılı «Tasarrufların Teşviki ve Kamu Yatırımlarının Hızlandırılması Hakkında Kanun»u çıkarmış; daha sonra da, buna dayalı, mahiyetçe aynı ve fakat sözel olarak yeni malî araçları, yavaş yavaş sermaye piyasasına sürmeye başlamıştır. Bu bağlamda çıkarılan araçların başlıcaları şunlardır :

- Katılma İntifa Senedi,
- İşletme Hakkı,
- Kamu Hisse Senedi,
- Konut Sertifikası,
- Arsa Sertifikası,
- Gelir Ortaklığı Senedi.

Belirtelim ki, yukarıda anılan araçların isimleri ayrı olmakla birlikte, genel nitelik ve işlevleri aynıdır: Devletin borçlanma senetleri!... Borç senedi niteliğindeki menkul değerlerin en yaygını ise, 1984 yılından beri sürekli uygulanageldiği halde bir türlü gündemden düşmeyen, «Gelir Ortaklığı Senedi»dir.

II — Gelir Ortaklığı Senedi

Tasarrufların Teşviki ve Kamu Yatırımlarının Hızlandırılması Hakkında Kanun'un 3'üncü maddesinin (c) bendi, «Gelir Ortaklığı Senedi»ni şu şekilde tanımlamıştır: «Kamu kurum ve kuruluşlarına ait altyapı tesislerinin gelirlerine hakikî ve hükmi şahısların ortak olması için çıkarılacak senetlerdir.» Aslında bu tanım, senedin hukuksal niteliğine uygun değildir. Çünkü «ortaklık senedi», hukuksal açıdan, ticarî ya da endüstriyel amaçla oluşturulan herhangi bir girişimde, o girişimi yapanların üstlendikleri—ödenmiş ya da taahhüt edilmiş— sermaye paylarını gösterir. Dolayısıyla ortaklar, sınırlı veya sınırsız bir şekilde, ortaklaşa yapılan ekonomik girişimin sonuçlarından sorumludurlar. Pek doğal olarak, kendilerinin bu denli sorumlu buldukları girişimin

olağan ve hattâ olağanüstü işlevleri yönünde de, öncelikle söz ve karar sahibidirler.

Bununla beraber, Başbakanlık Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi tarafından, son 4 ayda 5 seri halinde (A, B, C, D, E) piyasaya sürülüp, değişik bankalarca satışları yapılan «Gelir Ortaklığı Senetleri», şu bakımlardan gerçek bir ortaklık senedinden ayrılmaktadırlar :

Bir kere, senet sahipleri, gelirin ortak oldukları işletmelerin yönetimine ve bununla ilgili kararlara katılmamaktadırlar.

İkinci olarak, işletmenin faaliyetlerini zararlı kapatması halinde bunların uğrayacakları herhangi bir kayıp sözkonusu değildir.

Oysa, basına verilen pahalı ilânlarla, 19-23 Mart 1990 tarihleri arasında, nominal değerleri üzerinden, Türkiye İş ve Ziraat Bankaları aracılığıyla satışa çıkarılacağı kamuoyuna duyurulan 100 milyar liralık «Yeni E Tertibi Gelir Ortaklığı Senedi», ortaklaşa üstlenilen bir ekonomik girişimin hisse senetleri olmayıp; karşılığı da, bazı verimli kamusal mal fiyatlarından kaynaklanan gelirlere endekslenmiş bir borçlanma niteliğindedir. Diğer bir deyişle, anılan senet, Devlet'in yaptığı iç borçlanmayla özdeşdir.

Yazı konusu yapılan «E Tertibi» senetlerin özelliklerini şöyle sıralamak mümkündür:

— Vadeleri yıllıktır, yani kısa süreli dirler;

— Senetlerin getirileri (irat) her türlü vergiden bağışiktır;

— İrat, ülkedeki tüm elektrik enerjisi üretiminin % 0,8'i ile Boğaziçi ve Fatih Köprülerinin yıllık brüt gelirlerinin % 5'ine endekslenmiştir;

— Senetler hamiline olup, istenildiği vakit paraya dönüştürülmesi mümkündür;

— Faiz (irat) ödemeleri, vade sonunda ve anaparayla birlikte dir;

— Kupürler, 100.000.— TL ve daha büyük tutarlıdır.

Kanımcı, 19 Mart 1990 tarihinden itibaren satışa çıkarılan «E Tertibi» senetlerin sakıncalarını şu noktalarda toplayabiliriz:

1) Hiç şüphe yok ki, kamusal borçlanma, genel maliye politikasının bir aracı olup, ülke ve toplumun kolektif çıkarları açısından bir değişiklik arzeder. Oysa, «Gelir Ortaklığı Senedi» yoluyla yapılagelen borçlanma, anılan nitelikten yoksundur; üstelik devamlı bir hale dönüşmüştür. Başbakanlık Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi, gazetelere verdiği pahalı reklâmlarla da bunu, bilmeyerek, itiraf etmektedir: «Kazanmanın Tam Zamanı: Yeni E Tertibi Gelir Ortaklığı Senedi!» Evet, bu kazançlı zaman kimlerin lehine ve ne pahasına?!

2) Devletin gerçek ve olumlu etkileri bulunan vergi gelirlerine müraعات etmesi gerekirken, böyle ağırlıklı bir uygulamaya gitmeyip, değişik ve bazı yan avantajlar sağlayarak «iç borçlanma»ya başvurması ve buna süreklilik kazandırması, şüphesiz piyasadaki yatırılabılır fonların yönünü değiştirmekte; dolayısıyla bu durum, özel kesimin yapacağı yatırımların azalmasına neden olmaktadır. Biz, Türkiye'de hiçbir sağduyu sahibinin, özellikle içerisinde bulunduğumuz kritik aşamada, gerçek yatırım tutarlarının düşmesinden yana tavır koyabileceğine ihtimal vermiyoruz. Zira her ilâve yatırım, aylak gezene iş,

umutsuza yeni bir ümit ışığı ve gelirse kazanç kaynağıdır.

3) Devlet, devamlı ve gerçek nitelikteki vergi gelirleri yerine, toplanması kolay, adaletsiz ve süreli bir kaynağa (Gelir Ortaklığı Senedi) sarılmıştır. Oysa bunun, uzun vadede oluşturacağı sosyo-ekonomik yıkım tartışmasıdır.

4) Bilindiği üzere vergi, devlet ve benzeri kurumların harcamalarını karşılamak ve/veya içerisinde bulunan sosyo-ekonomik yaşamın gerektirdiği önlemleri almak için, ödeme gücü olanlardan, onların bu güçleriyle orantılı olarak yapılan, zorunlu, karşılıksız ve nihai ödemelerdir. Oysa, ülkemizdeki çoğu malî olanaklıların bugün Devlete karşılıksız ve nihai ödemede bulunmaları şöyle dursun, Gelir Ortaklığı Senedi (borçlanma) yoluyla, dar ve sabit gelirli olanların ödedikleri vergilerden pay almata, yani Devletin yaptığı «vergi harcaması»ndan yararlanmaktadırlar.

5) Açıktır ki, «Gelir Ortaklığı Senedi» kanalıyla Devlete borç verenler, hem toplumun devasa verimli mallarının gelirlerine ortak olmakta ve hem de, elde ettikleri menkul sermaye iratlarının vergiden bağımsız tutulmuş bulunması nedeniyle, «çifte sürülmüş kaymak»tan yararlanarak ayrıcalıklı bir tabaka oluşturmaktadırlar.

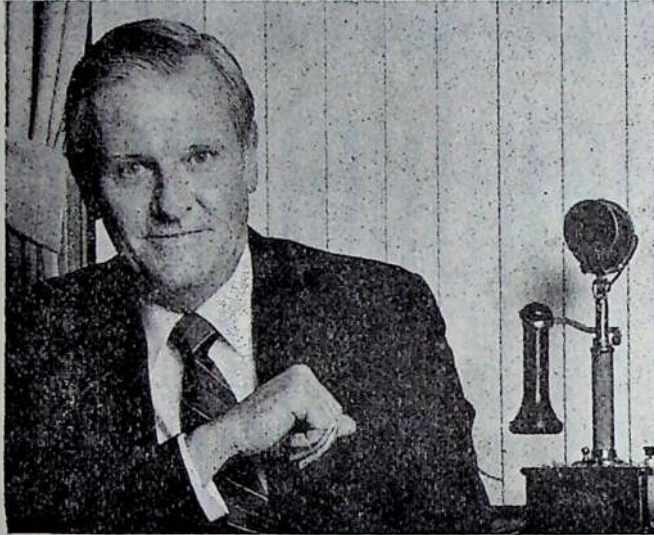
III — S o n u ç

Çağdaş devletin üstlendiği işlevlerin zamanında ve yerindelikle yürütülmesi için, hükümetlerin şu ya da bu kamusal finansman kaynağına ağırlık vermeleri, tamamen siyasal bir seçenek ve uygunluk (opportünitè) sorunudur. Şüphesiz bu, devleti temsil eden iktidarların, kamunun sosyo-ekonomik nitelikteki genel amaç ve

hedeflerinin aksine, kendilerine tanıyan sözkonusu araçları devamlı ve «kesintisiz» kullanabilecekleri anlamına gelmez. Çünkü, devamlı bir kurum olan devletin temsilcileri, gelecek kuşakların gönenç, kalim ve yararlarını gözetmek zorundadırlar. İşte bu bağlamda, verginin çağdaş, sürekli, rasyonel ve âdil bir kamusal kaynak olma niteliği, anılan temsilcilerin başka yapay ve «kesintisiz kazanç kaynağı» aramalarına, çoğu kez olanak bırakmaz.

Konut ve Arsa Sertifikalarının hemen ardından, değişik tertipler halinde peş peşe piyasaya sürülen Gelir Ortaklığı Senetlerine bakılırsa, Sayın Akbulut Hükümeti de, öncüllerinin öteden beri uygulaya geldikleri ve fakir toplumumuza 40 trilyon lirayı aşkın bir yük getiren iç borçlanma politikalarına ağırlık vermişe benzetilmektedir. Oysa sosyo-ekonomik sorunların çözümünde, «Gelir Ortaklığı Senedi» gibi tekilci ve mutlak finansman araçlarına sarılmak, kanımca, her vakit isteneni sağlamayabilir. Zira bu tür bir yaklaşım, sorunu kısa sürede ve mikro düzeyde çöze bile, uzun vadeli ve makro düzeydeki gereksinimlere yanıt vermekten uzaktır. Bu yüzden, mevcut kamusal finansman araçlarının toplu ve yeniden bir değerlendirilmesinin yapılması; asıl sorunun, içerisinde yaşanan zamanın şart ve gerekleri doğrultusunda, toplumsal, kültürel, siyasal ve hukuksal çerçevede irdelenmesi kaçınılmazdır. Unutmamalıdır ki, her kamusal işlev, salt toplum ve onun geleceğine dönük olarak yapıldığında kutsaldır; ve bu kutsallık, görülen işlevin demokratik ve çağdaşlık sürecine eşoranlı bir biçimde artmaktadır.

Kurum Temizliği!

Kurum temizliği, gösterilmeden görülen bir kurum kimliğidir.

Ancak temiz olanın, temiz göründüğünü herkes bilir... görür... hisseder... konuşur... ve not verir!

Sağlıklı, temiz bir çalışma ortamı, herkesin hakkı; verimliliğin ve çağdaş olmanın gereğidir.

Yumuşak, emici, dayanıklı, hesaplı özellikleri ve kalitesiyle İpek Kağıt ürünleri, çalışma hayatımızın vazgeçilmez, günlük, temel ihtiyaçları arasında yer alır.

Kurumsal temizliğe yönelik hizmetler boyutunda İpek Kağıt, Mendil, Kutu Mendil, Peçete, Havlu ve Tuvalet Kağıtlarında; Selpak, Solo, Silen markaları ile sağlıklı, hesaplı ve pratik çözümler sunuyor.

İpek Kağıt'ın kurumsal temizliğin "Kuruluşa Özel" boyutunda sunduğu Peçete, Mendil ve Kutu Mendiller ise, kurumsal kimliğinizin simge ve mesajlarını özenle taşır.

Bu çağdaş çözümlerden, zaman yitirmeden yararlanmak için *Girişim Pazarlama A.Ş.'den, Cüneyt Çingitaş'ı (1-174 27 00) arayın... İpek Kağıt ürünleri Size hesaplı ulaştırılsın!*

İPEKKAĞIT

SOVYET TARIMINDA PERESTROYKA

Yrd. Doç. Dr.
SUAT OKTAR

GORBAÇOV'un Sovyetler Birliği'n-de köklü bir dönüşümü gerçekleştirmek üzere başlattığı Perestroyka (Yeniden Yapılanma) politikasının ekonominin diğer sektörlerini olduğu gibi, kuşkusuz yıllardır büyük bir sorun olan tarımı da büyük ölçüde etkilediği görülmektedir. Gerçekten de ekonomik düzeni yeniden yapılandırarak üzere başlatılan reform dalgasının tarım sektörünü de kapsamı kaçınılmaz bir gelişme olarak kendini göstermektedir.

• Tarım Kesimine İlişkin Gözlemler

Sovyetler Birliği güçlü bir tarım potansiyeline sahip olmasına karşın, son otuz yıldan bu yana tarımsal üretim özellikle kaliteli birçok gıda maddesinde iç talebin sürekli gerisinde kalmıştır. Diğer bir deyişle, tarımda arz-talep dengesinin kurulması bazı istisnai yıllar dışında mümkün olmamıştır. Ülkede gıda yetersizliği hâlâ had safhadadır. Gıda açığı nedeniyle yapılan ithalat da yıldan yıla sürekli artmaktadır. Gerçekten de Sovyetler Birliği kaçınılmaz olarak her yıl büyük ölçüde tarımsal ürün ve gıda maddesi ithal etmektedir. Bu amaçla

yapılan harcamaların toplamı da giderek büyük boyutlara ulaşmaktadır. Nitekim son üç yılda gıda ithalatına 30 milyar rubleden (48.3 milyar dolar) fazla harcama yapılmıştır (1) [*].

Halen tarım kesiminde 15.4 milyon çiftçinin faaliyet gösterdiği 26 binden fazla kollektif (kolhoz) ve yine 10.3 milyon çiftçiyi barındıran 21 bin dolayında devlet çiftliği (sovhoz) bulunmaktadır (2). Kollektif çiftlikler devlet çiftliklerine oranla hem sayısal hem de üretim potansiyeli yönünden daha güçlü konumdadır. Ancak, bu durum son yıllarda giderek tersine bir gelişme göstermektedir. Gerek devlet çiftlikleri gerekse kollektif çiftlikler tarafından fiilen işlenen arazi ile bu işletmelere ait arazi büyüklüğü arasında büyük bir fark vardır. Bu fark söz konusu işletmelerde tarımsal faaliyetin ekstansif (yaygın) olarak yapıldığını ve tarımsal işgücünün tarımsal faaliyete yoğun biçimde katılmadığını, daha açık bir deyişle atıl işgücünün bulunduğunu ortaya koymaktadır.

[*] Dipnotları yazının sonunda yer almaktadır.

Sovyetler Birliği bugün bir sanayi toplumu özelliği taşımasına karşın, tarım sektörü hâlâ ülke ekonomisinde önemli bir ağırlığa sahip bulunmaktadır. Nitekim tarım sektörünün GSMH içindeki payı % 20'yi aşarken, aktif işgücünün % 15'i de yine bu sektörde istihdam olanağı bulunmaktadır. Halen 270 milyon dolayında bulunan ülke nüfusunun üçte biri kadarı tarımsal bölgede yaşamaktadır. Bu arada fiilen tarımsal faaliyetle uğraşan çiftçi nüfusu da 1985 yılı verilerine göre 22 milyonu aşmaktadır. Bu toplam, Batılı sanayileşmiş ülkelerin çiftçi nüfusundan oldukça fazladır. Ancak, bu büyüklüğe karşın, Sovyetler Birliği'nin tarımsal üretimi bu ülkelerin üretim hacminin ancak % 22'si kadardır (3).

Her şeyden önce Sovyet tarımı mevcut potansiyeliyle orantılı bir gelişme göstermemektedir. İşgücünün sayısal büyüklüğüne karşın, verimlilik son derece düşüktür. Bu durum Batılı ülkelerle karşılaştırıldığında açık bir biçimde görülmektedir. Nitekim Sovyetler Birliği'nde tarımsal işgücünün verimliliği Batılı ülkelerin ortalama tarımsal verimliliğinin ancak beşte biri düzeyindedir. Bu oran İngiltere'yle karşılaştırıldığında çok daha olumsuzdur. Zira tarımsal verimlilik İngiltere'nin ancak onda birine yaklaşmaktadır.

Üstelik Sovyet tarımında işletmeler verimli ve rasyonel çalışmaktan da uzaktır. Bir kere tarımsal işletmelerin aşırı merkezîyetçi ve katı bürokratik bir organizasyon yapısı içinde örgütlenmiş olmaları, kaynak kullanımında savurganlığa yol açmaktadır. Nitekim bu işletmelerde optimum kaynak dengesinin kurulması sağlanamamakta, organizasyon bozukluk-

ları işletmelerin verimsiz ve irrasyonel çalışmasına neden olmaktadır. Bu olumsuzluğun tarımsal yatırımların yetersizliğiyle ilişkisi de oldukça zayıftır. Zira tarımsal işletmeler ulusal yatırımların yüzde 25-30'unu emmektedir (4).

Özellikle organizasyon bozukluklarından kaynaklanan kayıpların büyüklüğü son yıllarda inanılmaz boyutlara ulaşmıştır. Yapılan hesaplamalara göre sebze üretiminin üçte biri pazara ulaştırılmadan tarlada ya da depolarda çürütülmektedir. Uygulanan reformların mimarlarından sayılan Leonid Abalkin'e göre depolarda ve tarlalarda çürümeye terk edilen ürünlerin toplam parasal değeri 700 milyar doları bulmaktadır (5). Aynı olumsuzluk, araç ve ekipman kullanımında da söz konusudur. Sovyetler Birliği'nde traktör üretimi Birleşik Amerika'nın 4 katı olmasına karşın, bozukluk ve sık sık meydana gelen arızalar yüzünden, traktörlerin önemli bir bölümü çalıştırılmamaktadır. Hatta üretilen traktörler ihtiyaç bölgelerine bile ulaştırılmamakta, bu nedenle de fabrikalarda çürümeye bırakılmaktadır. Dahası, traktörler çiftliklerde bile yeterince korunamamakta, açık arazide saklanmaktadır. Gorbaçov 1987 yılında ülkeyi boydan boya dolaştığında, binlerce traktörün kar altında buzlanmaya terkedildiğine yakından tanık olurken, ulusal değerlerin böylesine heba olması karşısında artık daha fazla kayıtsız kalmanın mümkün olmadığını dile getirmiştir.

Öte yandan verimli ve üretken çalışmaktan uzak olan tarım sektörü ekonomi üzerinde de ağır bir maliyet yaratmaktadır. Nitekim, büyük sübvansiyonlarla desteklenen tarım

kesimi, her yıl bütçeye büyük bir yük oluşturmaktadır. Gerçekten de tarım kesimi yıllardır aşırı sübvansiyonlarla desteklenmekte, üreticilerden yüksek fiyatlarla alınan tarımsal ürünler devlet mağazalarında düşük fiyattan satışa sunulmaktadır. Yapılan sübvansiyonların bütçeye getirdiği yük de giderek büyümektedir. Öyle ki yılda ortalama 60 milyar ruble (100 milyar dolardan fazla) dolayında sübvansiyon yapılmaktadır. Yalnız et ve süt ürünleri için yapılan sübvansiyonların toplamı 35 milyar rubleyi aşmaktadır⁽⁶⁾. Yapılan bir hesaplama göre tarım kesimine yönelik sübvansiyonların toplamı bütçenin yüzde 15'ini oluşturmaktadır⁽⁷⁾. Ne var ki, sübvansiyon politikası bile üreticiyi desteklemek için yeterli olamamaktadır. Tarımsal üreticiler üretim sürecinde doğrudan karar alma yetkileri olmamasının yanında, üretimi artırma yönünde kendilerini teşvik edecek bir mekanizmadan da yoksundurlar.

Sonuçta bu olumsuzluklara ve yetersizliklere bağlı olarak Sovyet ta-

rımında arz-talep dengesinin kurulması, bazı istisnai yıllar dışında hemen hemen hiçbir yıl sağlanamamıştır. Daha somut bir ifadeyle belirtmek gerekirse, Sovyet tarımında son otuz yıldır üretim hacmi, talebin sürekli gerisinde kalmıştır.

İşte bu nedenle tarım sektöründe de bir dizi reform başlatılmıştır. Tarımsal reformlar temelde teşviklerin yetersizliğini, organizasyondaki eksikliği ve sorunların ana kaynağı olarak kabul edilen katı ve aşırı bürokratik merkezîyetçi işletmecilik anlayışını ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır.

Bu yöndeki ilk adım gıda sanayiinden sorumlu tüm yönetim birimlerinin ve kadroların yeniden düzenlenmesine karar verildiği 1985 yılında atılmıştır. Nitekim aynı yıl tarımla ilgili 6 bakanlık bir üst bakanlık çatısı altında toplanmış ve bu gelişmeye bağlı olarak görevli personel sayısı da önemli ölçüde azaltılmıştır. Reform uygulaması ilk etapta kolektif çiftliklerde (kolhoz) başlatılmıştır. Şimdi tarım işletmeleri 1987 yı-

BAZI TARIMSAL ÜRÜNLERE İLİŞKİN ÜRETİM MİKTARLARI VE HEDEFLERİ

	1986-90	1981-85			1986-90
	Yıllık Ortalama	1983	1984	Ortalama (Plan)	Hedefler (Plan)
Hububat (milyon ton)	205.0	—	—	238-243	—
Ham pamuk (milyon ton)	8.9	9.2	8.6	9.2	8.75
Şeker pancarı (milyon ton)	88.7	81.8	85.3	100.0	82.0
Ayçiçeği (milyon ton)	5.31	5.0	4.5	6.7	5.23
Keten (000 ton)	393.0	469.0	—	—	—
Patates (milyon ton)	82.6	83.1	85.3	87-89	73.0
Sebze (milyon ton)	26.3	29.1	30.7	29.4	28.0
Et (milyon ton)	14.8	16.4	17.0	17-18	17.1
Süt (milyon ton)	92.7	96.4	97.9	97-99	98.2
Yumurta (milyar adet)	63.1	75.1	76.5	72.0	77.0
İşlenmemiş yün (000 ton)	441.0	462.0	465.0	470.0	442.0

Kaynak : Resmi Sovyet Raporları

lından itibaren yürürlüğe giren işletme reformları çerçevesinde faaliyet göstermektedir (*). Nitekim tarımsal işletmeler artık kâr-zarar ilkesine göre çalışmakta, kârların büyüklüğü performanslarının yegâne kriteri olmaktadır. Üstelik işletmelere aynı sınıai işletmeler gibi finansal özerklik sağlanmakta ve finansal ihtiyaçlar büyük ölçüde kendi fonlarından karşılanmaktadır.

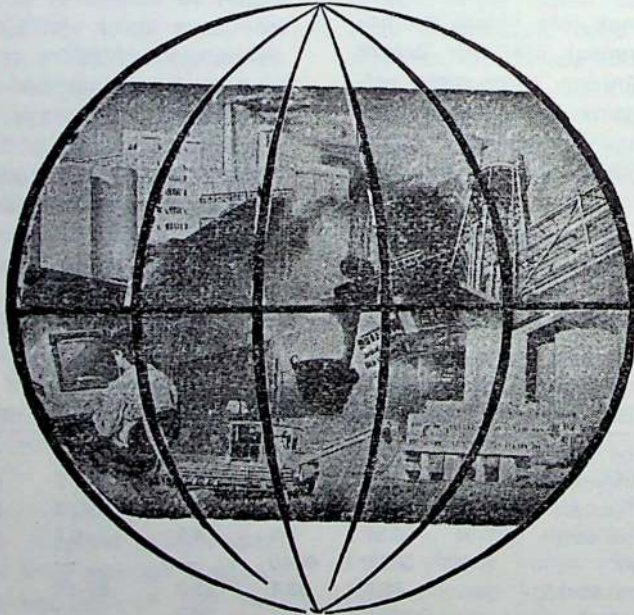
Bu arada tarımsal işletme birim-

leri merkezden belirlenmiş daha az sayıda talimata (direktife) bağlı olmaktadır. Nitekim bölge yetkililerine ve üretim ünitelerine nispeten geniş özerklik ile planlama ve tarımsal denetim konularında daha fazla sorumluluk tanınmaktadır.

• **Toprakta Devrim : Arazi Kiralama**

1987 yılından bu yana tarımsal reform paketinin kapsamı ve uygulama alanı giderek genişlemektedir.

Ciddi ve istikrarlı yönlendirme, tasarrufun güvencesidir.

Türkbank, tasarrufun güvencesine ve yönlendirilmesine gösterdiği özen ve ciddiyete, ülke ekonomisine büyük katkılar sağlamaktadır. Mutluyuz, gururluyuz.

Daima güvenle,
daha mutlu geleceğe.

TURKİ TİCARET BANKASI
TÜRKBANK

Tarımsal reformlar içinde hiç kuşkusuz en önemlisi, geçtiğimiz ay Yüksek Sovyetlerin onayından geçen toprakta kiralamaya izin veren yasadır. Bu yasanın düzenlenmesine ilişkin ilk girişimler 1987 yılında Gorbaçov tarafından başlatılmış, hatta ilk pilot bölgeler belirlenerek uygulamaya bile geçilmiştir. Ancak az sayıda istisna dışında bu uygulama, kolhoz yöneticilerinin, kiralanan topraklar üzerinde faaliyete geçen küçük çiftçilere üretim için gerekli olan malzemeyi ve teçhizatı verme yükümlülüklerini yerine getirmemelerinden dolayı pek başarılı olamamıştır. Bu başarısızlığın bir diğer nedeni de, kira sözleşmelerinin gerekli yatırımları yapmayı engelleyecek kadar kısa süreli olarak düzenlenmesidir.

İşte bu deneyimlerden yola çıkarak geçtiğimiz ay yürürlüğe giren yeni yasayla çiftçilere daha geniş kapsamlı bir düzenleme getirilmiştir. Buna göre şimdi çiftçilere devlete ait toprakların beş yıldan başlayarak elli yıla kadar kiralabilmesi sağlanmaktadır⁽⁹⁾. Kiralanan topraklar üzerinde mülkiyet hakkı doğmamakla birlikte, zilyetlik söz konusu olmaktadır. Kiracının ölümü halinde topraklar miras yoluyla kiracının çocuklarına kalabilmektedir. Üstelik yeni yasayla kiracı çiftçilere gübre, ilaç, makina, tohum, malzeme ve teknik yardım sağlanması da öngörülmektedir. Üstelik yeni düzenlemeyle, çiftçilerin ürettikleri ürünleri, kooperatiflerin aracılığı olmadan pazarlara götürülüp serbestçe satmalarına da izin verilmektedir.

Görüldüğü gibi şimdi Sovyet tarımında kiralama sistemiyle yeni özel işletmelerin kurulması söz konusu olacaktır. Bu yeni işletmeler diğer kolektif ve devlet işletmeleriyle bir

arada faaliyette bulunacaklardır. Böylece Sovyet tarımında özel mülkiyetin yaygınlaşması ve buna bağlı olarak tarımsal üretimin ve verimliliğin artırılması amaçlanmaktadır. Kaldı ki, Sovyet tarımı özel girişimciliğe pek de yabancı değildir. Nispi de olsa özel işletmecilik uzun yıllardır Sovyet tarımında varlığını sürdürmektedir. Özel işletmeciliğin işletme bazında büyüklüğü sınırlı olmakla birlikte, sağladıkları üretim hacmi oldukça yüksektir. Nitekim, ülkede ekilebilir arazinin sadece % 3'üne sahip olan özel işletmeler, patates ve bal üretiminin % 60'ını, meyve ve yumurta üretiminin % 40'ından fazlasını ve süt, et ve sebze üretiminin de % 30 kadarını gerçekleştirmektedirler. Buna göre özel işletmelerin Sovyet tarımında oldukça büyük ağırlıkları söz konusudur. Şimdi kiracılık sözleşmesiyle tarımda özel mülkiyet ilişkilerinin daha da yaygınlaşacağı ve özel işletmelerin tarımsal üretim içindeki paylarının bir miktar artacağı tahmin edilmektedir.

• Sonuç

Kira sözleşmesinin çiftçiler üzerinde bazı endişeler yarattığı da açıktır. Kırsal bölgede çiftçiler arasında yapılan araştırmalara göre çiftçiler toprak kiralama sistemini olumlu bir gelişme olarak karşılamalarına karşın, duydukları endişeleri de saklamamaktadırlar. Çiftçiler Sovyet tarımının, hâlâ doğal koşulların etkisi altında bulunduğunu belirterek, iyi hasat koşullarında yüksek verimin alınabileceğini ve buna bağlı olarak kira ödemelerinin sorun olmadan kolayca yapılabileceğini; kötü hasad koşullarında ise, bunun tersinin söz konusu olacağını, bu nedenle de kiralama sis-

teminin büyük risk taşıdığını öne sürmektedirler.

Üstelik köylüler araziyi kiraldıktan sonra uygulamanın sona ermesi ya da reformlara son verilmesi durumunda, diğer bir deyişle reform sürecinden geriye dönüş halinde, geçmişte olduğu gibi cezalandırılmaktan da endişe duymaktadırlar. Zira, 1930'lu yıllarda Stalin'in başlattığı zorunlu kollektifleştirme sırasında, tepki gösteren ve karşı koyan milyonlarca küçük arazi sahibinin (kulakların) nasıl öldürülerek tasfiyeye uğratıldıkları hâlâ anılarda tazeliğini korumaktadır. Bu nedenle, kırsal bölgede değişime doğal olarak direnmeler görülmekte ve dolayısıyla da reform süreci ağır işlemektedir.

Bununla birlikte başlayan reform dalgasının artık önüne geçilmesi kolay kolay mümkün görünmemektedir. Zira Sovyetler Birliği, başlatılan reform süreci içinde özellikle Gorbaçov'un kararlı tutumuyla ödün vermeden ve her geçen gün yeni bir mevzi kazanarak adım adım ilerlemektedir. Reformların nereye kadar

◆ Şurada burada güçlü adımlarla dolaşmaktansa, doğru yolda sekerek yürümek iyidir.

Augustinus

◆ Amirinde hiçbir hata bulmayan insanlara inanmayınız.

John Churton Collins

◆ Her insanın üç karakteri vardır: Gösterdiği, sahip olduğu ve sahip olduğunu sandığı.

Alphonse Karr

gideceği de henüz belli değildir. Ancak, belli olan bu sürecin geriye dönüşdürülemezliği. Her ne kadar ükede bürokratik ve ideolojik direnç hâlâ söz konusuysa da, Gorbaçov'un geçtiğimiz günlerde Yüksek Sovyetlerin onayladığı kararlarla ülkenin kaderini tek başına çizecek kadar siyasal gücü kendisinde toplamış olması, reformların en büyük teminatı sayılmaktadır.

DİP NOTLARI

- (1) Financial Times; «Shortfall in harvest in setback for Gorbachev», 17 Ocak 1989, s. 1.
- (2) V. Mashenkov ve M. Nikitin; «Rural Generation and Productivity in Soviet Agriculture», International Labour Review, Vol. 117, No. 1, s. 69.
- (3) Ahmet Günaysu, «SSCB'de Ekonomik Reformlar ve Türkiye-SSCB Ekonomik İlişkileri», Türkiye Dış Ticaret Derneği Yayını, No. 4, 1988, s. 9.
- (4) Ferdinand Kuba; «Agricultural Reform in the USSR», The OECD Observer, No. 151, Nisan-Mayıs 1988, s. 8.
- (5) Peter Gumbel; «Sovlets Try Leasing As a Capitalist Cure For the Red-Neck Blues», The Wall Street Journal, Ekim 1988, s. 1.
- (6) Marshall I. Goldman; «Gorbachev's Challenge», W.W. Norton and Company, New York, 1987, s. 35.
- (7) The Economist; «Survey of the Soviet Economy», 9 Nisan 1988, s. 16.
- (8) İşletme reformlarıyla ilgili olarak geniş bilgi için bkz.: Suat Oktar, «Sovyet Ekonomisinde İşletme Reformlarının Dünü ve Bugünü», İktisat ve Maliye Dergisi, Cilt: XXXV, Sayı: 7, Ekim 1988, s. 281-294.
- (9) Quentin Peel; «Gorbachev Challenge - a Collective Bureaucracy», Financial Times, 15 Mart 1989, s. 3.

DIŞ BASINDAN

Derleyen :
Doç. Dr.
NİLSEN ALTINTAŞ

SALLANDI, ANCAK KARIŞMADI (*)

KAPİTALİZMİN zaferi için yapılanlar dünya mali piyasalarında uyumsuzluklara neden olmuştur. Bu yılın başından beri tüm dünyada, devlet tahvillerinin fiyatları sermaye piyasalarını da yanına alarak hızla düşmektedir. Tahvil piyasası; Japonya'da enflasyon, Doğu ve Batı Almanya'nın birleşmesi halinde doğacak parasal sonuçlar ve Amerika'daki yabancıların ülkeyi finanse etmeyi durdurmaları korkusu gibi birçok değişik olasılıklar sebebiyle panik içerisinde-
dir.

Japon devlet tahvilleri en kötüsünü gerçekleştirmiştir. Bu yılın başından bu yana, Japon kuruluşlarına ait tahvillerin getirisi % 26 oranında artmıştır. Bu arada Japon devlet tahvillerinin getirisi ise % 7 civarında kalmıştır. Tahvil piyasası, halen % 4,25 olan resmi iskonto oranının Bank of Japon tarafından yükseltmek zorunda kalınmasından endişe duymaktadır. Geçen yıl dolara karşı % 15 değer kaybeden yen'i güçlendirmek için yüksek faiz oranlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Japonya'nın ödemek zorunda kaldığı yüksek ithalat fiyatları, enflasyonun şişmesine ve imalatçı firmaların kâr paylarının azalmasına neden olmuştur. İç piyasadaki fiyat artışlarına meydan okumak amacıyla para arzı son oniki ayda % 11,5 oranında arttırılmış ve Batılılar için tanıdık olan ziller Japonlar için de çalmaya başlamıştır.

Genellikle ihracat için zayıf bir ay olarak kabul edilen Ocak ayında, Japonya'nın ticari fazlalığı 1989 yılının hemen hemen % 90 altında yalnızca 340

(*) The Economist, 3-9 Mart 1990.

milyon dolar olarak gerçekleŐmiŐtir. Japonya, gerçekte aylık cari hesap açığı ile 1982 Kasım'ından beri ilk defa karŐılaŐmıŐ olabilir. Ancak, aylık rakamlar belli bir eğilimi göstermezler. 1989 yılı boyunca, Japonya'nın cari hesap fazlalığı % 30 oranında düşmüştür. Bu fazlalık geçen yıl sonu itibariyle yine de 5 milyar dolardı. Rayiç bedellerdeki kayıŐ, Japon ihracatının daha fazla rekabete edebilir hale gelmesine yardımcı olabilir. Japon otoriteleri, iki sebepten dolayı, paralarının dolar karşısında daha fazla değer kaybetmesini durdurmaya önelik vermektedirler. Bunlardan birincisi, enflasyonun hızla yükseliŐini durdurmak ikincisi de Amerika'dan gelen korumacı fikirleri önlemektir.

Japon tahvillerinin Şiddetli savunucuları, sermaye piyasasının zayıflığını Japon kurumsal yatırımcılarının davranışlarını deęiŐtirmeyi zorlayacağına güvencimindedirler. GörünüŐe göre, Japon yatırımcılar, uluslararası yatırımlar yapmak yerine, büyük Japon holdinglerinin değerini arttırmak için, yabancı yatırımcıları evlerine geri göndereceklerdir. Bu dolar bazındaki dış sermaye akışı ve yen'in geri dönüŐü, Japon Bankası'nın yabancı paralar ile ilgili işlevinin bir kısmını üstlenecektir. Bu arada Maliye Bakanlığı'nın zorlaması ile bankaların borçlanmalarının artışı durdurulacaktır. Böylece tahviller gerçek değerleri açısından öz sermayeden çok daha fazla değer kazanacağından, tahvillere doğrudan yöneliŐ kaçınılmaz görünmektedir. Bunlar arasındaki fark alıŐılmıŐ % 3 yerine % 5'tir.

Japonlar Amerikan Hazine bonolarına yaptıkları yatırımlardan çok iyi kârlar elde etmektedirler. 1989'da toplam kârları % 20 olup, Japon yatırımcıları için yen'in dolar karşısında değer kaybetmesi nedeniyle bu rakama ilave % 15'lik bir artış sağlanmıŐtır. Bu yıl karşılaŐılan, Amerikan ve Japon tahvillerinin getirileri arasındaki farkın giderek kapanması, Japon yatırımcıları kârlarını paraya çevirmeye teşvik edebilir. Zaten Japon yatırımcıları, Amerikan Hazine bonolarını Japon bonolarından % 5 daha fazla getiriye sahip olduğu durumlarda büyük miktarlarda satın almaya başlamıŐlardı.

Sayın Okurumuz,

1990 yılı abonenizi yenilediğiniz için

teşekkür ederiz.

Büyük olasılıkla, Japonların Amerikan Hazine bonolarına olan eğilimi gelecek Mayıs'daki Hazine bonusu satışlarına kadar açıklık kazanamayacak. Geçtiğimiz beş yıl boyunca, satışları Hazine tarafından idare edilen tahvillerin fiyatları büyük ölçüde Japonların satın alma seviyeleri ile tespit ediliyordu. Ancak, Japonlar Ocak ayındaki son Hazine satışlarında alışıldığı kadar etkin olmadılar.

Bu da dikkatleri mali piyasanın nerede olduğuna çekiyor. Dünya ekonomisindeki yavaşlama (Bu yıl Batı Almanya ve Japonya'da büyüme hızı % 4-5 olabilir; Amerika'da ise büyük olasılıkla % 1-2 büyüme hızına ancak ulaşılacaktır.), tasarruflarda oluşan kıtlığı dünya çapında şiddetlendiriyor. Japonya'ya rağmen, dünya para arzındaki büyüme bariz bir şekilde yavaşlamaktadır. Kâr eğrisinin Amerika için hemen hemen yatay olmasına karşın, Batı Almanya ve İngiltere'de negatif, Kanada ve Japonya'da ise uzun vadeli kârlardaki son iki aylık artıştan önce çok fazla baş aşağı çevrilmişti. Borç verenler bir kez daha kredi fiyatlarını belirlemektedirler. Bunu yapmaya güçleri var; çünkü, kredi arzı azalmaktadır. Montreal'deki dünya likiditesini takip eden International Bank Kredi Analizi; Amerika, Kanada, İngiltere, Batı Almanya ve Japonya'daki gerçek parasal büyümenin bir yılda % 4 civarında düşeceğini tahmin etmektedir. Bu grup için 1987 yılındaki gerçek parasal büyüme oranı yaklaşık % 10 civarında olmuştur.

Kredilerdeki böyle yavaş bir büyüme, bazı ekonomileri de yavaşlatıyor. Amerika'da ticari kredilere olan talep zayıftır. Federal Fon Kurulu Başkanı Alan Greenspan ise hâlâ gerilemenin yeniden canlanan enflasyondan daha tehlikeli olduğu konusunda ikna olmamıştır. Greenspan'ın tahvil piyasasını bastırmak için kısa vadeli faiz oranlarını yüksek tutma politikası, ekonomiyi daha fazla yavaşlatmaktadır. Sonuç olarak, bu durum devlet tahvilleri için iyi bir haber olmalıdır.

Böyle olsa da, Amerikan tahvilleri Avrupa tahvilleri kadar çekici gözükmemiyor. Amerikan tahvillerinin gerçek getirisi şu anda % 3,4 oranındadır. Fransız devlet tahvilleri % 7 ve Belçika devlet tahvilleri % 7,4 kâr getirirken, Batı Almanya tahvilleri hemen hemen % 6,3 oranında gerçek kâra sahiptir. En çekici tahvil ise Hollanda tahvilleridir. Hollanda'da tüketici fiyatları bir yılda % 2'den az artarken, tahviller % 8,8'den fazla kâr getirmektedir. Bu nedenle bir hafta önce bazı gıcır gıcır paralar halen % 9,2 kâr getiren tahvillere doğru kaydılar.

Getirdikleri kârların yanı sıra, Hollanda tahvilleri Batı Alman tahvillerine hemen hemen eşdeğer olmalarıyla ilave bir çekiciliğe sahiptirler. Gulden'in Batı Alman Markı'na sıkı sıkıya bağlı olması, iki Almanya'nın birleşmesi sonucunda kıvılcımlanabilecek enflasyonu aşağı çekmek için Bundesbank'ın faiz oranlarını yükseltmesi, Hollanda parasının değerini yükseltebilir. Hollanda Batı Almanya'nın bir parçası değildir, bunun için iki Almanya'nın birleşmesinin sonucunda ortaya çıkabilecek olan enflasyondan doğrudan zarar da görmeyecektir.

EKONOMİK GÖSTERGELER DIŞ DÜNYA (MART 1990)

Ülkeler	GSMH/GSYİH *	Toplam Fiyatlar	Üretim Kazançlar *	İşsizlik Oranı (%) (En Son)	Dış Ticaret Dengesi ** (Milyar \$) (Son 12 Ay)	Cari İşlem Dengesi (Milyar \$) (Son 12 Ay)	Faiz Oranları (%)			
							Para		Ticari Bankalar	
							Piyasası (3 Aylık)	Kredi	3 Aylık Mevduat	
A.B.D.	2.6	5.1	3.7	5.3	-109.7	-105.9	8.30	10.00	8.35	
Avustralya	5.4	7.0	6.2	6.5	-3.8	-15.8	-15.36	19.50	15.36	
B.Almanya	3.9	1.8	4.6	7.4	72.7	52.4	8.30	10.50	7.55	
Belçika	b.d.	4.7	4.2	9.1	1.8	3.9	10.30	13.25	10.05	
Fransa	3.7	5.0	4.1	9.4	-6.9	-3.4	10.31	11.00	10.44	
Hollanda	3.3	-	1.4	5.4	3.6	5.7	8.55	10.75	8.55	
İngiltere	2.1	5.4	9.3	5.6	-36.2	-35.1	15.25	16.00	15.13	
İspanya	b.d.	3.3	5.3	15.8	-25.5	-11.5	15.22	16.25	7.25	
İsviçre	1.9	5.4	10.3	1.4	2.5	-5.3	14.95	15.50	14.70	
İsviçre	2.8	2.3	3.6	0.6	-6.3	6.0	9.13	11.25	8.38	
İtalya	2.8	5.4	6.9	10.9	-10.6	-10.9	13.25	14.00	b.d.	
Japonya	5.2	3.5	5.9	2.2	75.0	53.7	6.43	6.25	2.04	
Kanada	2.4	- 0.3	5.0	7.7	3.5	-16.6	13.30	14.25	13.30	

Açıklamalar : (b.d.) Belli Değil ; (*) Yıllık Yüzde Değişim ;

(**) Avustralya, Fransa, İngiltere, Japonya ve Kanada

İthalat F.O.B., İhracat F.O.B. ; Diğerleri C.I.F. / F.O.B.

1990'LI YILLARDA TÜRKİYE EKONOMİSİ

«GAP - EGE VE İZMİR»

PROF. DR. HÜSNÜ ERKAN

1990'lı Yıllarda Dünya ve Türkiye

1990 yılına giriş, dünya dengesinin yeniden gözden geçirildiği bir döneme rastlamıştır. 1990'lar Dünya Ekonomisi, ABD, Japonya ile AT ve bunun içinde de Alman ekonomileri tarafından belirlenecektir. Enerjiye dayalı sanayi toplumundan, sanayi sonrası bilgi toplumuna geçiş, bu ülkelere dünyanın 1990'lardaki kaderini belirleme şansı vermiştir. Dünyanın bugüne kadar süper devletlerden biri olan Sovyetler Birliği'nin, enerji artı bilgi sentezini henüz yakalayamamış olması, bu ülkeyi beklenenlerin çok ötesinde derin etkileri olabilecek bir yeniden yapılaşma politikasına itmiştir. Yeniden yapılaşma süreci bu ülkeyi 1990'lı yıllar boyunca meşgul edecektir. Sovyetlerdeki yeneden yapılaşma, oradaki Türk Cumhuriyetleri yüzünden Türkiye'yi çok yönlü olarak etkileyecektir.

Sovyetlerdeki yeniden yapılaşmanın Avrupa ve Batı'ya olan yansımaları, dünya politik ve ekonomik konjonktürünü kökünden değiştirmiştir.

Bu konjonktür içinde Türkiye çok yönlü yeni oluşumlarla karşı karşıya kalmıştır. Değişen koşulları, hızlı ve

doğru değerlendirerek gerekli uyumu göstermesi zorunludur.

Türkiye'nin Durumu

Türkiye, yarı sanayileşmiş bir ülke olarak bir yandan sanayi toplumuna, diğer yandan bilgi toplumuna dönüşüm aşamasında bulunmaktadır. Ayrıca bu dönüşüm ve geçiş döneminin yarattığı sorunları yoğun olarak yaşamaktadır. Toplum, bir yandan enerji artı bilgi sentezinin yarattığı dinamizm ile bombardımana tutulurken, diğer yandan «kültür gecikmesi»nin yarattığı darboğaz arasında, dalgalı denizdeki pusulasız bir gemiyi andırmaktadır.

Bu duruma ek olarak, dünya konjonktüründeki yeni yapılaşmanın, hem doğrudan, hem dolaylı güçlü yansımaları görülmektedir; bunların daha da güçlenmesi beklenmelidir.

Bu önemli gelişmeler karşısında, uzun dönemli çözümler üretilmediği gibi, kısa dönemli birçok ekonomik ve toplumsal sorun da çözümsüz bir görünümde.

• Kısa dönemli sorun olan enflasyon kronikleşmiş ve uzun dönemli yapısal bir soruna dönüşürmüştür.

- Ekonomik büyüme ve endüstrileşme, arzulananın çok çok gerisindedir. (Enerji + bilgi sentezi sayesinde bu ülke % 10 büyüme hızını gerçekleştirmelidir.)

- İşsizlik ve istihdam sorununa bir çare bulunamamıştır.

- Toplumda gelir dağılımı giderek bozulmakta, toplumsal dinamiğin yeşerdiği orta tabaka erimektedir.

- Dış ticarete sağlanan kısmi başarılar yukarıdaki önemli sorunları gözardı etmemiz için yeterli olmaktan uzaktır.

- AT'na olan başvurunun geleceği belirsizdir. Artan iç sorunları, Türkiye'nin dünya konjonktüründeki, oluşum aşamasındaki yeni konumu ve dış Türkler sorunu ile bunların getireceği yeni sorumluluk ve yükler bu belirsizliği daha da arttırmaktadır.

Cözüme Yönelik Politika Önerileri

Toplumsal bütün, ancak belli sınırlar içinde etkilenip yönlendirilebilir. Bu nedenle alınan karar ve politikalarda sorumluluk bilinci içinde, amaca yönelik tutarlı ve yeterli önlemlerle çözüm aranmalıdır.

Türk toplumunun sorunu yalnızca ekonomik değildir. Endüstri ve bilgi toplumuna geçiş aşamasında olan bu toplumda, ekonomi politikaları kadar ve hatta kültür gecikmesinden dolayı ondan daha önemlisi sosyo-kültürel politikalardır. Bu nedenle sorunlara bir kısır döngüye dönüşmüş olan «Parasal Model» terk edilerek kapsamlı bir paketle yaklaşılmalıdır.

Bu çerçevede, şu politikalar gereklidir:

1 — Bilinçli bir ekonomik sistem politikası izlenmelidir. Türkiye'nin ekonomik sistemi, etkin olmayan bir pl-

yasa ekonomisidir. Ancak bir piyasa ekonomisine etkinlik ve işlerlik kazandırmak, «bırakınız yapsınlar» felsefesi ve doğal düzen düşüncesinin ürünü olan «serbest piyasa sistemi» ile değil; uzun bilimsel araştırmalar sonucunda gelişmiş olan; «başarılı rekabeti + sosyal dengeleme»ye dayalı, «sosyal piyasa ekonomisi» ile mümkündür. Hemen belirtelim, uygulamada da başarılı olan sosyal piyasa ekonomisi; hem ortanın sağ; hem de ortanın solunda bulunan partilere açıktır. Almanya'da önce ortanın sağında olan Erhard, bu politika ile Alman mucizesini yaratmıştır. Sonra da Sosyal Demokratlar, sosyal piyasa ekonomisini uygulamışlardır. Çünkü SPE, çoğulcu parlamenter demokratik sistemin mantıksal uzantısı ve onun ekonomik tabanıdır. Ancak partiler temsil ettikleri sosyal gruplar açısından farklı öncelik belirlemelidirler. Özellikle sosyal dengelemede ve teşviklerde ayrı öncelikler koyabilirler.

2 — Türkiye'de sektörel öncelikleri, özellikle sanayi sektörü içinde öncelikleri belirleyici «Sektörel Yapı Politikası» ile ekonomik kaynakları mekân içinde daha etkin dağılmıyorsa sağlayacak mekânsal yapı politikası yeni bir içerik ve önceliğe kavuşturulmalıdır.

Sektörel ve mekânsal yapılaşma politikası birbiri ile bütünleştirilerek yerel potansiyelleri harekete geçirici ve değerlendirici şekilde düzenlenmelidir. Doğu sorununun çözümü için, bölgenin sürükleyici merkez olarak «Malatya - Elazığ - Diyarbakır» Kalkınma ve Sanayileşme Koridoru Projesi» oluşturulmalıdır. Çünkü Ürc ancak bir tarımsal üretim merkez olabilir.

3 — Ekonomide verimlilik artışı ancak teknik ve organize yeniliklerle gerçekleşir. Yeniliklere ihtiyaç duyulması, başarı rekabetinin işlenmesi ile mümkündür. Bu nedenle rekabet yasaası çıkarılmalı ve rekabet politikası oluşturulmalıdır.

4 — Sosyal dengeleme devlet kaynaklarının belli kesimlere aktarılmasından çok, insana yatırım yoluyla, bireylerin ekonomik sürece daha etkin katılımını sağlayıcı entegrasyon politikası ile bütünleştirilmelidir.

5 — Eğitim sistemi, aile ve çocuk eğitimi ile başlatılmalı; bağımlı, tek boyutlu, bu nedenle düşünmeyen bağınaz, bu yüzden de olaylara yaklaşımı duygusal ve tepkisel insan tipi yerine; bağımsız, çok boyutlu, olayları neden-sonuç ilişkisi içinde düşünmeye alışık, uzlaşmacı, hoşgörülü, barışçı insan tipi yetiştirilmelidir. Ancak bu sayede, toplumdaki «kültür gecikmesi» kırılabilir ve olaylara duygusal tepki yerine, nedenleri açısından çözüm arama yaklaşımı başlar. Bunun gerçekleşmesi, bir kuşaklar sorunu değildir. Bugünün kitle iletişim sistemi içinde, bu yönde oluşturulacak politikalarla, süratle sonuç almak mümkündür.

6 — Demokrasi politikası oluşturulmalı; demokrasiyi bir yöntem ve araç olarak günlük yaşamda kullanmaya yönelik, demokrasi kültürü teşvik edilmelidir.

7 — Mantık ve nedensellik yaklaşımı yerine, duygusal-tepkisel olarak olaylara yaklaşmanın doğal sonucu olan alıngan-tepkisel, kavgacı, uzlaşmaz, bağınaz ve slogancı tek boyutlu yaklaşımları kırmak için sosyal uzlaşma, barış, özgürlük ve değer yarıgılarında hoşgörüyü önem veren bir kültür politikası oluşturulmalıdır.

8 — Kültür politikası, çalışma ve başarı motivasyonunu topluma kazandırıcı olmalıdır. Yani, fırsatçılık, köşe dönücülük gibi değer ve normlar yerine çalışma ve başarı motivasyonunu ikame edici bir politika olmalıdır.

9 — Geleneksel tüccar-girişimci yerine modern dinamik girişimciliği, profesyonel yöneticiliği yaratıcı politikalar oluşturulmalıdır.

10 — Devlet harcamaları ve bütçesi kontrol altına alınmalıdır.

11 — İstikrar politikasında, yalnızca «parasal model»le yetinmek sorunları çözmez. Zira uygulamadaki parasal model bir kısır döngüye dönüşmüştür. Parasal model, maliye politikaları yanında yukarıda değinilen rekabet, verimlilik ve sektörel-mekânsal yapı politikaları ile desteklenmelidir.

12 — Sanayileşme ve mekânsal yapılaşma politikalarına bağılı olarak yeni bir istihdam politikası oluşturulmalıdır.

13 — Gelir dağılımının düzeltilmesi yönünde politikalar oluşturulmalıdır. Orta tabakanın küçülmesi, ekonomide kitlevi üretimin talep bazını daraltmakta bu da maliyet artışına ve maliyet enflasyonuna kaynaklık etmektedir. Bu yüzden talep kırııcı politikalardan çok rekabet ve yenilikler yoluyla verimlilik arttırıcı politikalar oluşturulmalıdır.

GAP ve GAP Sonrasında EGE'nin Durumu

Giderek ülkenin gururu ve prestij yatırımı olan GAP ve bunun ülkenin diğer bölgelerine yansımaları önemli etkiler yaratmaya adaydır.

GAP'ın Türk tarımında büyük

katkılar yapması beklenmektedir. Bazı ürünlerde özellikle pamukta ülke üretiminin ikiye katlanması beklenmektedir. Ege Bölgesi pamuğu yerine GAP Bölgesi pamuğunun ön plana

geçmesi beklenmektedir. Yine öncelikle meyve, sebze-konserve üretim ve ihracatı ile yağ ve yağlı tohumlarda Ege Bölgesi'ne rakip olması söz konusudur.

banka ve ekonomik yorumlar

Aylık Dergi

Ciltlenmiş eski sayıları :

- Bankacılar
- İktisatçılar
- Yöneticiler
ve ilgili alanlarda
yüksek öğrenim gören
- Öğrenciler

için en yararlı kaynak,

(1990'da Fiyatlar)

(Mevcut Ciltler - KDV Dahil)

1965 yılı cildi :	10.000 TL
1966 yılı cildi :	10.000 TL
1967 yılı cildi :	10.000 TL
1987 yılı cildi :	20.000 TL
1988 yılı cildi :	25.000 TL
1989 yılı cildi :	30.000 TL

(Hazırlanıyor)

Önemli Not : (1) Öğrenciliğini belgeleyenlere % 50 indirim uygulanır. (2) Ödemeli postalama yapılmaz. (3) PTT ile gönderilmesini isteyenlerin cilt bedeline taahhütlü posta pulu karşılığı 1650 TL ilave ederek önceden havale çıkarmaları gerekmektedir.

İSTEME ADRESİ :

Binbirdirek Mahallesi
Suterazisi Sokak No. 6/2
Sultanahmet - İstanbul
Telefon : 526 34 11

GAP sonrasında Ege Bölgesi'nin sanayi ve tarımdaki üretim deseni doğal olarak etkilenecektir. Ancak bunun ürkütücü boyutlara ulaşması beklenmemelidir. Belki de en önemli etki, pamuk üretimini GAP Bölgesine bırakma yönünde olacaktır. Bu etkinin iplik, dokuma, konfeksiyon gibi daha ileri aşamalara yansması ise çok daha sınırlı olarak gerçekleşecektir. Ege'nin tekstil ve konfeksiyon işletmeleri ancak zaman içinde çok daha ileri tarihlerde girdilerini GAP yöresinden tedarik edeceklerdir.

GAP Bölgesi'nde üretime geçilmesi ve GAP'taki sanayileşmenin, daha üst üretim aşamalarına doğru dikey birleşmesi sınırlı kalacaktır. GAP yöresi demografik, ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan bir sanayi merkezi olmaktan oldukça uzaktır. GAP yöresi, daha uzun yıllar tarımsal üretim merkezi kalmaya aday özellikler göstermektedir. GAP sulama ve enerji projelerinin tamamlanması sonrasında da bölge çok uzun yıllar tarımsal üretim merkezi olacaktır. Bence öyle de kalmalıdır. Zira bu tarımsal arazi sanayie, ancak tamamlayıcı, tarıma dayalı sanayiler için açılmalıdır.

Ege'nin asıl sorunu bence kendi içindedir. Ege'nin sanayisi şu anda ülkedeki uygun olmayan yatırım ortamı ve ikliminden etkilenmiştir. Kapasite kullanımı birçok sektörde % 60 dolaylarına kadar düşmüştür. Talep yetersizliği ve mali sorunlar temel etkenler olarak görülmektedir.

Ege ve İzmir, Türk ekonomisi

içinde sahip olduğu potansiyellerin gerektirdiği düzeyde bir konuma henüz ulaşamamıştır. Marmara dışındaki diğer bölgelere göre daha ileri ve üst düzeyde bir üretim aşamasına sıçrama yapabilecek bir bölgedir. Bölge, GAP'ı kendine rakip görme yerine daha ileri ve üst üretim aşamalarına geçiş ve yeniden yapılanmayı amaçlamalıdır.

Ege ve İzmir'de, bölge olarak yerel karar birimlerinin katılım ve desteğinde, bir bölgesel gelişme ana planı hazırlamalıdır. Yerel karar birimleri olarak belediyeler, ticaret ve sanayi odaları, borsalar, diğer meslek kuruluşlarının katılım ve desteği ile bölgenin büyümesi sektörel ve mekânsal yapı politikalarına dayalı olarak oluşturulmalıdır.

İzmir-Manisa ana metropolitan merkezi ve Denizli alt merkezi olarak bir yandan İstanbul-Kocaeli metropolitan ve Bursa alt merkezi ile diğer yandan Çukurova metropolitan ve Gaziantep alt merkezi ile olan, tamamlayıcılık ve bütünleşme ilişkilerini araştırma konusu yapmalıdır.

Bölgede yer alan birçok şirket ana merkezlerini İstanbul'a taşımıştır. Şirketleri bölgede kalmaya veya gitmeye iten nedenler bugüne kadar araştırma konusu yapılmamıştır.

• Bölge insanı, İstanbul ve Ankara karşısında henüz «taşra» psikolojisinden kurtulmamıştır. Gözler Ankara ve İstanbul'a çevrilidir.

• Girişimci tipi profesyonel olmaktan çok, gelenekselidir. Şahıs şirketleri egemendir. Şirketlerde profesyonel yöneticiler yetersiz ve etkin değildirler.

• Araştırma ve organize bilgi eksikliği yaygındır.

• Bölgede ana ve yatırım mallarının payı giderek artmaktadır. Yeni yapılanmada, mekânsal bağlantılarla birlikte sektörel tercihler belirlenmelidir. Yerel potansiyelleri harekete geçirci dinamikler araştırılmalıdır.

• Bölgenin tasarrufunun çok önemli bir kesimi ikinci (yazlık) konutlara gitmektedir. Bu kaynakların sanayiye kaydırılması yolları araştırılmalıdır.

• Tarımsal üretimde daha çok teknik ve organize bilgi gerektiren üretim tiplerine geçilmelidir. Örneğin; tarla ziraatından, sera üretimine, çiçekçiliğe ve meyve üretimine geçilmelidir.

• Tarımsal üretimden, tarıma dayalı sanayilere geçilmelidir.

• Standardizasyon, kalite kontrol, ambalaj, dizayn ve pazarlama tekniklerine yönelik araştırmalar yapılmalıdır.

• Bölgelerde, bir küçük işletmeler politikası oluşturulmalı, organize bilgi, teknoloji ve pazarlama olanakları açısından desteklenmeli, gelişimleri sağlanmalıdır. Bunların, daha etkin piyasaya girişi ile piyasaların rekabetçi bir yapı kazanması desteklenmelidir.

• Bölgenin ihracatını teşvik için bölge ihracatını araştırma ve geliştirme merkezi oluşturulmalıdır.

Ege'nin potansiyelleri bu sıçramayı yapabilecek düzeydedir. Ancak, bunları organize edip yönlendirecek birimlere ihtiyaç vardır. GAP Bölgesi'nin gelişme düzeyi, Ege ile rekabet edebilecek konumda değildir. Sadece pamuk gibi bazı tarımsal ürünlerde Ege'nin dezavantajı vardır. Esasen gelişen bölge bunları daha geri bölgelere terk etmelidir.

dünün, bugünün, yarının
bankası

T.C. ZİRAAT
BANKASI
"Gücüne erişilmez,"

AYIN EKONOMİK OLAYLARI

DR. YILDIRIM KILKIŞ

ÜLKEMİZİN güneydoğusunda ve yurdun diğer bölgelerindeki terör olayları karşısında Hükümet'in davranış ve tutumunun, ekonomik yaşantı ve olaylarla ilişkisi pek fazla görünmüyorsa da, bu gibi olumsuz gelişmelerin toplumda yarattığı duyarlılığın ve huzursuzluğun boyutları gittikçe artmaktadır. Bu tür olaylar, siyasi ve dolayısıyla ekonomik istikrarsızlığın nedeni olarak iş âlemini belirsizliğe itmektir.

İş âlemini olumsuz etkileyen diğer bir olay da işçi-işveren ilişkilerindeki gerginliğin artmasıdır. Bu gerginliğin göstergesi olan grevlerin arttığı gözlenmektedir. Metal, çimento, seramik sanayii iş kollarındaki çok sayıda işyerinde grevler sürmektedir.

Spekülatif yapıda görülen döviz girdilerinin ülkemizin ekonomik kalkınmasına ve yatırımlara katkısı olmadığı ve bu tür döviz girdilerini teşvik eden kararların ve gelişmelerin ekonomide bunalım yaratacağı; Dergimizin Şubat 1990 sayısında Sayın Kemal Kurdaş tarafından açıklanmıştı. Bu açıklamaları doğrulayan gelişmeler, dış ticaretimizde, iç ve dış borçların boyutlarında görülmektedir.

1989 yılında ihracatımızın hedeflenen düzeye ulaşamadığı, hatta 1988'in de altında olduğu, ithalatın ise tamamen ters yönde geliştiği, resmi rakamlardan anlaşılmaktadır. Bu durumun sonucu olarak, ihracatın ithalatı karşılama oranı % 73,8'e gerilemiş, dış ticaret açığı da % 54,7 artmıştır.

İç borçların toplamı, ana para ve faizleriyle 1989 sonunda 52,6 trilyon liraya, dış borç stoku ise 41 milyar dolara yükselmiştir. 1984 yılından bu yana devamlı artış gösteren dış borç stokunun ekonomiye katkısı ile ilgili gelişmeler, ithalatın artması ve spekülatif döviz hareketlerinin karşılanması yönünde ağır-lık kazanmaktadır.

1989'da büyüme hızı % 1,7 olmuşsa da gerçekte bu oran, nüfus artışı göz önünde tutulduğunda, — % 0,8 olmaktadır. Sanayide geride bıraktığımız yıldaki üretim artışı indeksi % 3,7'dir. Bu artış, yeni yatırımlardan değil, kapasite kullanımındaki artıştan ileri gelmektedir. Kapasite kullanım oranı % 79,6'ya yükselmiştir.

Enflasyon hızı, Hükümet yetkililerinin demeçlerine rağmen azalmamıştır. Fiyat artış hızının aylık oranları % 3 – % 4'ten aşağıya düşmemektedir. Toptan

eşya fiyatlarında 12 aylık ortalamalar Devlet İstatistik Enstitüsü'ne göre % 66,7; İstanbul Ticaret Odası'na göre % 66,5 olmuştur.

Yukarıdaki girişten sonra, geride bıraktığımız 1990 Mart ayında görülen başlıca ekonomik olayları şöyle özetlemek mümkündür.

İhracat ile İlgili Olaylar

1989 yılı ihracat rakamı, 1988 yılına göre % 0,3 gerileyerek 11,627 milyar dolar olmuştur. İhracatın bir önceki yıl düzeyine çıkamayacağı, 1989 içindeki gelişmelerden anlaşılmiş ve bu hususta duyulan endişeler, birçok kesim tarafından açıklanmıştır. İhracatımızdaki bu durgunluğa karşılık, ithalatımızdaki artış beklenen düzeyi aşarak 15,762 milyar dolara ulaşmış, dolayısıyla dış ticaret açığı % 54,7 artarak 4,135 milyar dolar olmuştur.

İhracatımızın geliştirilmesi için, ihracat finansmanı ile ilgili sorunların çözümünde Eximbank'a ağırlık verildiği anlaşılmaktadır. 1990 yılı için ihracat hedefinin 12,7 milyar dolar olarak gerçekleştirilmesi için bu bankanın imkânlarının yetersizliği, geçen yıl başlı sorunlar yaratmıştır. Ayrıca Türk parasının değerinin döviz karşısında yüksek tutulması da, önemli bir sorun olmaya devam etmektedir. Yukarıda belirtilen sorunların devamı halinde 1989'a göre 1990'da % 10 ihracat artışının gerçekleşmeyeceğini şimdiden söylemek mümkündür.

İthalatla İlgili Olaylar

- Pamuklu mensucat ihraç eden firmaları zor durumda bırakan ve gerçek nedeni anlaşılabilen pamuk ihracatı, geçen yıl pamuk ipliği fiyatlarının yükselmesine yol açmıştı. Bu yıl aynı durum daha değişik bir şekilde tekrarlanmaktadır. İthalatın, gittikçe azalan gümrük vergileriyle kolaylaşması, yerli üreticileri zor durumda bırakmaya devam etmektedir. Pakistan, Hindistan, Güney Kore, Tayvan gibi ülkelerden daha ucuza ithal edilen ipliklerin, dokuma mamulleri haline getirilerek ihraç edilmesi, yeni sorunlar yaratmaktadır.

Öte yandan Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı (HDTM)'nin 1990 Mart ayında yayınladığı bir Tebliğ ile, kredi karşılığı ihraç edilen malların içindeki ithal malı girdisi değerinin % 50'den fazla olması halinde, ihracat yapanların, tekrar krediden yararlandırılmamak suretiyle cezalandırılacakları açıklanmıştır. Bu hükmün ithalatı ne kadar etkileyeceği bilinmemektedir.

- 21 Mart 1990 tarihli Resmî Gazete'de yayınlanan HDTM Tebliğlerinde, ithalatta haksız rekabetin önlenmesi amacıyla dumping soruşturması açılması karar verilen mallar açıklanmıştır. Bu mallar; torna aynaları, dökme cam, çekme veya üfleme camlar, yüzeyi cilalanmış veya parlatılmış camlar ve sairidir. Bu mallara ilişkin menşee ülkeler tebliğlerde belirtilmektedir.

- 10 Mart 1990 tarihli Resmî Gazete'de yayınlanan Maliye ve Gümrük Bakanlığı Genelgesi ile, İthalat Yönetmeliği'nin 12'nci maddesi uyarınca, ithal mallarının mahrecine iade işlemlerine açıklık getirilmiştir. Genelge'de; ithal mallarının sipariş evsafına uymaması, bozuk çıkması veya garanti süresi içinde bozulması halinde, yurt içinde tamir edilemeyip tamir edilmek üzere mahrecine la-

desi gerektiğinde, bu işlemlerin nasıl yapılacağı ve CİF değerlere göre hangi mercilerin yetkili olacağı belirlenmektedir.

Yabancı Sermaye İçin Kolaylıklar Genişletildi

15 Mart 1990 günü yürürlüğe giren HDTM Tebliği ile, 32 sayılı Kararın getirdiği Kambyo Rejimi'ndeki kolaylıklar genişletilmiştir. Buna göre; Türkiye'de yabancılara döviz satış sınırı 1000 dolardan 5000 dolara çıkarılmış, Türk Lirası ile ödemeyi sağlayan belgelerin ihracı serbest bırakılmıştır. Dışarıda yerleşik yabancılar ile yurt dışında çalışan Türk uyruklular, yurda girişlerinde beyan etmek kaydıyla 5000 dolara kadar parayı yurt dışına çıkarabileceklerdir. Türkiye'de yerleşik kişiler, bankalar ve özel finans kuruluşları vasıtasıyla yurt dışına serbestçe Türk Lirası gönderebileceklerdir. Yolcu beraberinde 5000 dolara kadar efektif dövizin çıkışı serbest bırakılmıştır. Dışarıda yerleşik kişiler, bankalarda Türk Lirası mevduat hesabı açabilecekler, bu parayı ve faizlerini yurt dışına TL veya döviz olarak transfer edebileceklerdir. Ayrıca, Yabancı Sermaye Kanunu dışında izin verilen ticari faaliyetlerin kârları, satış ve tasfiye bedellerinin transferi de serbest bırakılmıştır.

Temel Göstergeler ve Hayat Standardı Tutarları Açıklandı

16 Mart 1990 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanan Maliye ve Gümrük Bakanlığı Tebliği beyan edilen ticari kazançların tabi olacağı temel göstergeleri, Gelir Vergisi mükelleflerine ve sınıflarına göre açıklamaktadır. Açıklanan göstergeler, geçen yıla göre % 20 - % 50 oranlarında arttırılmıştır. Açıklanan hayat standardı tutarları, geçen yıla göre % 70 civarında arttırılmış, bu standardın altında kazançların açıklanması imkânları belirlenmiştir.

Serbest Muhasebeci Ücretleri

Maliye ve Gümrük Bakanlığı, kooperatiflerin defter tutma ücretlerini % 50 - % 60 arasında indirmiş; Gelir Vergisi beyannamelerinin düzenleme ücretini 250.000 TL, diğer kazanç ve Emlak Vergisi beyannamelerinin 30.000 lira, menkul sermaye iradı beyannamelerinin 50.000 lira, ticari kazanç, serbest kazanç ve diğer gelir unsurlarının birlikte bildirildiği beyannamelerin düzenleme ücretini ise 300.000 lira olarak belirlemiştir. Muhtasar ve KDV beyannamelerinin 20.000 TL, yıllık Kurumlar Vergisi beyannamesinin 300.000 TL ve diğer beyannamelerin 100.000 TL olan düzenleme ücretleri ise değiştirilmemiştir.

Çek Karneleri ile İlgili Yeni Uygulama

Merkez Bankası tebliği ile çek karnelerinin boyutları değiştirilmiş (76 mm x 166 mm) ve çeklerin manyetik kodlu olma zorunluluğu getirilmiştir. Mevcut çek karnelerinin bir yıl süre ile kullanılmasına müsaade edilmiş, süresi içinde bankaya ibraz edilen çeklerin, karşılığı olmadığı zaman, banka tarafından ödenmesi gereken 20.000 TL, 125.000 TL'ye çıkarılmıştır.

Çaybank'a Bankacılık Yetkisi Geri Verildi

8 Mart 1990 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanan Bakanlar Kurulu Kararı ile, Çaybank'a bankacılık işlemleri yapma ve mevduat kabul etme yetkisinin tüm

teşkilatını kapsayacak şekilde geri verilmesi ve 13.12.1988 tarihli Kararname'nin yürürlükten kaldırılması kararlaştırılmıştır. Bu suretle Çaybank'ın uzun bir süreden beri durdurulan faaliyetlerine izin verilmiş bulunmaktadır.

Zamlar Devam Ediyor

Geride bıraktığımız dönem içinde birçok temel maddeye zam yapılmıştır. Bunların bir kısmı aşağıda kısaca belirtilmektedir:

- Ankara Çimento Fabrikası, 12 Mart 1990 tarihinden itibaren çimento fiyatlarına % 6 ile % 11 arasında değişen oranlarda zam yapmıştır. Buna göre, 50 kg'lık torbalar 6.175 TL'den 6.875 TL'ye, çimentonun tonu 118.000 TL'den 125.000 TL'ye yükselmiştir.

- İnşaat demirinin fiyatı 28 Mart 1990 tarihinden itibaren % 8,4 oranında artırılmıştır. köşebent ve profil fiyatları ise % 9,6 oranında indirilmiştir.

- 2 Nisan 1990 tarihinden itibaren, Erdemir mamullerinden teneke ile sıcak ve soğuk demir çeşitlerine zamlar yapılmıştır. Yeni ve eski fiyatlar (TL/ton olarak) ve zam oranları şöyledir:

	Eski Fiyat	Yeni Fiyat	Zam Oranı (%)
Teneke	1.400.000	1.470.000	5
Levha	800.000	840.000	5
Soğuk Mamuller	800.000	1.000.000	25
Sıcak Mamuller	700.000	735.000	5

Bankacıların ve
İş Çevrelerinin Beklediği Kitap :

●
VECDİ ÜNAY

●
**BANKALARCA
DIŞ TİCARETİN
FİNANSE EDİLMESİ
USULLERİ**

●
YENİ ÇIKTI

ES Yayınları - Telefon : 526 34 11

Türk bankacılığında yeni bir boyut: Nixdorf teknolojisi.

Bütün dünyada ve Türkiye'de, hem teknoloji hem de iş dünyası için zaman boyutu giderek değer kazanıyor. Bilginin hızla işlenmesi, sonuçların hemen somutlaştırılması ve bunun mümkün olduğunca çok birime aynı zamanda yansıtılması...

Bu yüzden bankacılık çok yönlü bir alan: Ulusal ve uluslararası düzeyde uzmanlaşmayı gerektiriyor. Bir yandan günlük ve tekdüze, bir yandan da son derece karmaşık.

Bu zorlukların içinden çıkabilmek için, bütün dünyada birçok banka, Nixdorf'un Bütünsel Bankacılık Çözümü'ne başvuruyor. Özel olarak bankaların gereksinimlerini karşılamak için tasarlanmış bir donanım ve yazılım birleşimi; buna ek olarak hizmet ve eğitim... Nixdorf'u bütün dünyaya tanıtan ve tercih nedeni yapan özellikler gelişen Türk Bankacılığında da başarının yolunu çiziyor. Dostlarıyla ilişkileri her gün daha çok gelişen Türkiye'nin birçok önemli bankasında Nixdorf'un Bütünsel Çözümü'nden yararlanılıyor. Türkler ve Almanlar, aynı değeri, aynı zaman içinde aynı hızı ve çözümleri paylaşıyorlar.

Bankacılar, bütünsel haberleşme sistemlerinin bir parçası olarak işleyebilecek bilgisayarı istiyor. Bilgisayara sahip olmak da yeterli değil. Bunun ötesinde o bilgisayar sisteminin arkasında deneyimi ve bilgisiyyle sürekli destek olacak bir kuruluş gerekiyor.

Nixdorf, donanım alanında modüler yapıya sahip. Teknolojinin gelişimine paralel olarak eski modül yenisiyle değiştirilebiliyor.

Aynı işlem, yazılımdaki gelişmeler için de geçerli. Evet, Nixdorf bilgisayar genç, kalır ve uzun bir süre donanım ve yazılım yatırımı korunmuş olur.

Avrupa bankalarının yarısından fazlası Nixdorf'la çalışıyor. Bütün dünyada 150.000'in üzerinde terminal, bankalarda hizmet vermeyi sürdürüyor.

Bütün bankacılar Nixdorf'u tanır.

Şimdi siz de tanıyor sunuz.

Türk-Alman dostluğuna geleceğe bakıyor.

NIXDORF
COMPUTER

Siz... ister sanayici,
tüccar, ev kadını,
ister işadami olun...

T   b a n k i  i n
Çok  nemlisiniz.

TÖBANK